

18'2014

ПРАВОВА ДЕРЖАВА

Constitutional State

Правовое государство

***Лауреат IV Всеукраїнського конкурсу
на краще юридичне видання***

Науковий журнал
Виходить 2 рази на рік
Заснований у лютому 1999 р.

Одеса
Фенікс
2014

Засновник:

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія

*О.І. Миколенко – головний редактор,
В.І. Труба, Б.С. Бачур, А.С. Васильєв, І.В. Венедіктова,
І.А. Дришлюк, Л.М. Зілковська, Т.Є. Кагановська, І.С. Канзафарова,
Л.О. Корчевна, А.Т. Комзюк, Т.О. Коломоєць, О.Л. Копиленко,
З.В. Кузнєцова, Л.А. Луць, Р.С. Мельник, Р.М. Мінченко,
О.В. Прієшкіна, В.П. Плавич, С.В. Саяпін, Р.Й. Ситдикова,
Т.В. Степанова, Р.О. Стефанчук, Е. Яскерня*

Відповідальний секретар

Н.В. Ільєва

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ № 16843-5605ПР від 20.07.2010 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
(*протокол № 4 від 23 грудня 2014 р.*)

**Вища атестаційна комісія України
визнала журнал фаховим виданням з юридичних наук.
Постанова Президії ВАК України № 1-05/3 від 14 квітня 2010 р.**

Опубліковані матеріали відбивають позицію автора,
яка може не збігатися з думкою редакції.
За достовірність фактів, статистичних даних та інших матеріалів
відповідальність несе автор або особа, яка надала матеріал.
Передрукування матеріалів допускається з дозволу редакції.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПРАВА І ДЕРЖАВИ

Б.С. Бачур, Н.К. Колібабчук

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ІНОЗЕМНИХ АКЦІОНЕРНИХ
ТОВАРИСТВ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. 5

Р.С. Притченко

ФУНКЦИИ СУДЕБНОЙ ПРАКТИКИ 10

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО, МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Н.О. Бидюк

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ДОПУСКА К АДВОКАТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
В УКРАИНЕ И США 15

О.Д. Гринь

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ 20

О.І. Донченко

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК СКЛАДОВА
ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ 27

О.Н. Садовская

СОГЛАШЕНИЕ ОБ АССОЦИАЦИИ УКРАИНЫ С ЕС КАК ИСТОЧНИК
КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА 33

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

А.В. Максименко

ОСНОВНИ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ 41

К.М. Рудой

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НЕЛЕГАЛЬНІЙ МІГРАЦІЇ 47

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

О.М. Борщевська

ФУНКЦІЇ ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ 52

А.В. Смітюх

УЧАСТЬ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ТОВАРИСТВІ ЯК ПРАВОВИЙ ЗВ'ЯЗОК. 58

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ ПРАВО

О.О. Гладушняк

ПРОБЛЕМИ СУДОВОГО ПОРЯДКУ ВСТАНОВЛЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ТА РЕЄСТРАЦІЇ
ДИТИНИ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА 64

К.Р. Петренко

ДАВНІСТЬ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ 70

В.І. Труба

ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ В СУДОВОМУ
ПОРЯДКУ 76

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО, ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

К.В. Бондаренко

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ІНВЕСТУВАННЯ В УКРАЇНІ ІНОЗЕМНИМИ ГРОМАДЯНАМИ 80

Д.М. Сытников

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ СФЕРА В СТРУКТУРЕ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА 84

О.В. Толкаченко

ПРАВОВА ОХОРОНА МОРСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА 91

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

О. Л. Барабаш

СТАНОВЛЕННЯ ТА ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ» 96

Т.О. Гончар

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ 101

О.М. Миколенко

СПОСОБИ ПРАВОВОГО ЗАКРІПЛЕННЯ В ЗАКОНОДАВСТВІ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ НАСЛІДКІВ 106

О.В. Нарожна

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ТАКТИКИ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ВИДОБУВАННЯ КОРИСНИХ КОПАЛИН 110

Т.В. Родіонова

МІСЦЕ, ОБСТАНОВКА ТА СПОСІБ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ З ВИКОРИСТАННЯМ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї 115

О.А. Чуваков

БЕЗПЕКА: СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ 119

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО, МОРСЬКЕ ПРАВО

М.В. Голікова

СТРАХОВИЙ НАГЛЯД У МОРСЬКІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ 124

А.В. Задорожній

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ПРИНЦИП НЕЗАСТОСУВАННЯ СИЛИ АБО ПОГРОЗИ СИЛОЮ В КОНТЕКСТІ ДІЙ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ 129

А.В. Ковбан

САМОВИЗНАЧЕННЯ НАРОДУ ЯК ОБ'ЄКТ ГЛОБАЛЬНИХ ПРАВ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ . . . 135

О.О. Нігреєва

ДО ПОНЯТТЯ «ДЖЕРЕЛО ПРАВА» У НАУЦІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА 139

ПОЗА РУБРИКАМИ

Г.В. Козерацький

ФЕНОМЕН ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ПЕДАГОГА: ПРИЧИНИ, ШЛЯХИ ПРОФІЛАКТИКИ І ПОДОЛАННЯ 144

Т.П. Шестопал

ВОЕННОЕ НАЁМНИЧЕСТВО: СОВРЕМЕННЫЕ ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМЫ 151

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ 156

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПРАВА І ДЕРЖАВИ

УДК 347.726 (470)»18/19»

Б.С. Бачур, канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова
кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

Н.К. Колібабчук, здобувач
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова
кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ІНОЗЕМНИХ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ
В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

В статті аналізується нормативно-правове регулювання діяльності іноземних акціонерних товариств в Російській імперії в другій половині ХІХ – початку ХХ ст. в процесі модернізації законодавства в Російській імперії. Розглянуто та проаналізовано основні нормативно-правові акти, які регулювали діяльність іноземних акціонерних товариств.

Ключові слова: акціонерне товариство, споживче товариство, устав, законодавство, іноземний капітал, правове регулювання.

Постановка проблеми. Одним з актуальних питань сучасної історіографії є розгляд аспектів нормативно-правового регулювання діяльності іноземних акціонерних товариств в Російській імперії в другій половині ХІХ – початку ХХ ст. Російські історики, історики права, економісти приділяють сьогодні достатньо велику увагу цьому напрямку дослідження на відміну від українських дослідників. Останні тільки починають досліджувати той матеріал, що міститься в фондах українських архівів та бібліотек.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вперше питання про особливості нормативно-правового регулювання діяльності іноземних акціонерних товариств, підприємців було поставлено в 1902 р. Л. Шаландою. Він у газеті «Право» надав визначення таким поняттям та питанням: «іноземне товариство», «право на судовий захист», порядок утворення, особливості оподаткування тощо [14, 15].

За радянських часів дослідженням у цьому напрямку займалися ленінградські вчені Л.С. Шепелев та В.С. Дякін [16, 17, 7].

Метою даної статті є аналіз нормативно-правового регулювання діяльності іноземних акціонерних товариств в Російській імперії в другій половині ХІХ – початку ХХ ст. в процесі модернізації законодавства в Російській імперії. Розглянуто та проаналізовано основні нормативно-правові акти, які регулювали діяльність іноземних акціонерних товариств.

Виклад основного матеріалу. Законодавство про діяльність іноземних акціонерних товариств, підприємців умовно можна об'єднати в чотири групи. До першої групи відносяться загальнодержавні нормативно-правові акти. До другої спеціальні нормативно-правові акти (укази імператора, положення Комітету Міністрів, думки Державної Ради). Значна частина з них згодом ставала частиною загального законодавства. До третьої групи відносимо сепаратне законодавство. Це нормативно-правові акти, достатньо однотипні, що регулювали умови діяльності в Російській імперії кожного акціонерного товариства. Четверту групу складають документи надзвичайного законодавства. Вони видавалися під час Першої світової війни та встановлювали певні обмеження (тимчасові або постійні), забороняли діяльність іноземних акціонерних товариств.

Діяльність іноземних акціонерних товариств умовно можна поділити на дві складові: положення, правовий статус іноземців та положення, правовий статус іноземних підприємств. Зазвичай ці складові поєднувалися, оскільки умови діяльності підприємств залежали від правового статусу іноземного громадянина (підданого) [15, с. 224 – 225].

До скасування кріпацтва (1861) іноземці були обмежені у праві вільно займатися торгівлею та промисловістю на території Російської імперії. За чинним, на той час законодавством Російської імперії всі іноземці повинні були записуватися до стану «іноземних гостей» права яких у порівнянні із правами російських підданих були значно обмежені. В той же час статус «іноземного гостя» надавав право займатися підприємницькою діяльністю, виробництвом, купувати, будувати підприємства (мануфактури, фабрики, заводи), брати участь в управлінні та розвитку підприємств, які вже існували.

Право брати участь в діяльності акціонерних товариств, утворювати нові акціонерні товариства іноземці отримували лише з особистого дозволу російського імператора кожен окремо. Коронною владою також визначалося коло можливих дій нового акціонерного товариства, зокрема визначалися сфери, розміри, напрямки торгівлі, потужності та спрямування виробництва. Через нормативні обмеження діяльності іноземних акціонерних товариств захищалися економічні інтереси Російської імперії, формувалося антимонопольне законодавство [2, с. 4 – 19].

01 січня 1863 р. було прийнято «Положення про мито на право торгівлі та інші промисли». У статті 21 цього положення надавалося право на отримання купецьких та промислових свідоцтв особам обох статей російського підданства та іноземцям [4, с. 7]. 09 лютого 1865 р. було видано нове «Положення про мито на право торгівлі та інші промисли» доповнене та перероблене [5, с. 160]. Стаття 20 нового положення підтвердила право іноземців на підприємницьку діяльність.

Однак у обох положеннях зберігався становий розподіл. Цей архаїзм, для кінця XIX ст. вдалося прибрати з прийняттям нового «Положення про державний промисловий податок» виданого в 1898 р. [2, с. 20 – 31].

80-і рр. XIX ст. були відзначені переглядом ряду торгових законів, що визначали основні торговельні діяльності [17, с. 35]. В 1892 р. було затверджено новий «Статут про промисловість».

Всі зазначені вище нормативно-правові акти суттєво вплинули на правовий статус іноземних підприємців. Вони зафіксували принципи рівності російських та іноземних підданих в сфері підприємницької діяльності.

Так, відповідно до статті 177 Статуту про промисловість іноземцям дозволялося відкривати фабрики та заводи без зміни підданства, а також отримувати права та привілеї, наприклад патенти на винаходи. Обмеження, які звичайно залишалися, торкалися військових підприємств або таких підприємств, що були пов'язані із виготовленням військових замовлень. Їхніми власниками та керівниками могли бути тільки російські піддані [12, ст. 265].

Відповідно до статті 183 Статуту про промисловість іноземці отримували рівні права із російськими підданими у занятті торгівлею, перевезенням на морських судах вантажів та пасажирів. Втім регулювання сфери участі іноземців в морській торгівлі завжди залишалося за державою. Остання закріплювала виключне право російських підданих на практично всі види діяльності пов'язаної із судноплаванням та морськими перевезеннями. Так, відповідно до статті 184 каботажне судноплавання, за статтею 138 право на підняття російського прапора в морській торгівлі належали виключно російським підданим [13]. Навіть акціонерні товариства та торговельні дома, що займалися судноплаванням та морськими перевезеннями повинні були утворюватися виключно російськими підданими [13].

Важливе значення для розвитку підприємницької діяльності, особливо для іноземних підданих мало визнання рівних прав із російськими підданими у праві власності на нерухоме майно, в тому числі і на володіння землею. Так, відповідно до статті 830 «Законів про стани» іноземним підданим дозволялося набувати право власності на рухоме та нерухоме майно через купівлю-продаж, спадкування (за законом та заповітом), дарування, виділення від держави [9].

У роки Першої світової війни ставлення до іноземних акціонерних товариств змінилося, відповідно до того, на якому боці виступала та чи інша країна. Так наприклад, іноземні акціонерні товариства з німецьким та австрійським капіталами були суттєво обмежені у діяльності, а частина просто ліквідовані. Ліквідація або зміна власника підприємств здійснювалася за допомогою надзвичайних актів.

Висновки. Таким чином, нормативно-правове регулювання діяльності іноземних акціонерних товариств в Російській імперії здійснювалося відповідно до принципу рівноваги між іноземними та російськими підданими. У той же час для іноземних акціонерних товариств існувало багато різноманітних обмежень, більшість із яких захищали інтереси російського імперського капіталу. Серед таких можна назвати територіальні обмеження та обмеження на певні види діяльності, досить складну дозвільну систему.

Список літератури

1. Бертольд Г. В. Акционерные общества и товарищества на паях. По решениям Гражданского кассационного департамента Правительствующего Сената / Г. В. Бертольд. – М., 1904.
2. Вольтке Г. С. Право торговли и промышленности в России в историческом развитии (XIX век) / Г. С. Вольте. – СПб., 1905.
3. Высочайше утвержденное Положение о компаниях на акциях // ПСЗРИ. Собр. II. – СПб., 1837. – Т. XI. – Отд. II. – (Указ № 9763 от 6 декабря 1836 г. – С. 257-263).
4. Высочайше утвержденное Положение о пошлинах за право торговли и других промыслов // ПСЗРИ. Собр. II. – СПб., 1866. – Т. XXXVIII. – (Указ № 39118 от 1 января 1863 г. – С. 3-15).
5. Высочайше утвержденное Положение о пошлинах за право торговли и других промыслов // ПСЗРИ. Собр. II. – СПб., 1867. – Т. XL. – (Указ № 41779 от 9 февраля 1865 г. – С. 157-175).
6. Горбачев И. А. Товарищества полные, на вере, кредитные, ссудо-сберегательные, трудовые и с переменным капиталом. Акционерные и паевые компании. Закон и практика с сенатскими разъяснениями / И. А. Горбачев. – М., 1910.
7. Дякин В. С. Первая мировая война и мероприятия по ликвидации так называемого немецкого засилья / В. С. Дякин // Первая мировая война: 1914–1918 / В. С. Дякин. – М., 1969.
8. Законы гражданские с разъяснениями Правительствующего Сената и комментариями русских юристов, извлеченными из научных и практических трудов по гражданскому праву и судопроизводству (по 1 июля 1910 г.) / сост. И. М. Тютрюмов. – М. : Статут, 2004. – Кн. 4. – 635 с.
9. Законы о состояниях // Свод законов Российской империи. – СПб., 1899. – Т. 9.
10. Именной, данный Сенату : об установлении особых правил относительно приобретения иностранцами в собственность или в срочное владение и пользование недвижимых имуществ в некоторых губерниях западной полосы России // ПСЗРИ. Собр. III. – СПб., 1889. – Т. VII. – (Указ № 4286 от 14 Марта 1887 г. – С. 101-102).
11. Максимов В. Я. Законы о товариществах. Акционерные общества, товарищества на паях, торговые дома, артели и др. Порядок их учреждения и деятельности с разъяснениями... Правительствующего Сената / В. Я. Максимов. – М., 1911.
12. Устав о промышленности // Свод законов Российской империи. – СПб., 1893. – Т. 11. – Ч. 2.
13. Устав торговый // Свод законов Российской империи. – СПб., 1893. – Т. 11. – Ч. 2.
14. Шалланд Л. Юридическое положение иностранных акционерных обществ в России / Л. Шалланд // Право. – 1902. – № 1. – С. 18-19.
15. Шалланд Л. Юридическое положение иностранных акционерных обществ в России / Л. Шалланд // Право. – 1902. – № 5. – С. 224-225.
16. Шепелев Л. Е. Акционерные компании в России / Л. Е. Шепелев. – Л., 1973.
17. Шепелев Л. Е. Царизм и буржуазия во второй половине XIX века. Проблемы торгово-промышленной политики / Л. Е. Шепелев. – Л., 1981.
18. Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права / Г. Ф. Шершеневич. – Казань, 1899.

Стаття надійшла 18.12.2014 р.

Б.С. Бачур, канд. юрид. наук, доцент
Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова
кафедра общеправовых дисциплин и международного права
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

Н.К. Колибачук, соискатель
Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова
кафедра общеправовых дисциплин и международного права
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИНОСТРАННЫХ АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛА XX ВВ.

Резюме

В статье анализируется нормативно-правовое регулирование деятельности иностранных акционерных обществ в Российской империи во второй половине XIX – начала XX в.в. в процессе модернизации законодательства в Российской империи. Рассмотрены и проанализированы основные нормативно-правовые акты, которые регулировали деятельность иностранных акционерных обществ.

Ключевые слова: акционерное общество, потребительское общество, устав, законодательство, иностранный капитал, правовое регулирование.

B.S. Bachur, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of General law and International law
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

N. K. Kolibabchuk, Applicant
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of General law and International law
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

LEGAL REGULATION OF FOREIGN CORPORATIONS IN THE RUSSIAN EMPIRE IN THE SECOND HALF OF XIX – EARLY XX CENTURIES.

Summary

The article examines the legal regulation of foreign corporations in the Russian Empire in the second half of XIX – early XX centuries, the modernization of legislation in the Russian Empire, the basic legal acts that regulate the activities of foreign corporations are considered and analyzed.

Key words: joint-stock company, cooperative society, regulations, legislation, foreign capital, the legal regulation.

ческих, нам видится лишенным логики, так как сферой воздействия в данном случае является само общество и отдельные индивиды.

Цель статьи. На наш взгляд, определение основных функций судебной практики необходимо начать с определения самого понятия функции судебной практики.

Изложение основного материала. В общем смысле, функция (лат. *functio* – совершение, исполнение) – это деятельность, роль, которая выполняется субъектом или объектом в определенной сфере деятельности.

Термин «функция» является объектом изучения ученых гуманитарного направления, при этом в различных отраслях знаний он употребляется во многих значениях, причем всегда в него вкладывается свой определенный смысл [3, 21].

Считаем, что наиболее приемлемым в нашем случае будет определение функций судебной практики, как основных направлений ее влияния (воздействия) на правовую действительность, отражающих сущность судебной практики, ее назначение и закономерности развития.

Реализация функций – это всегда целенаправленное действие (воздействие) на те или иные сферы общественной жизни и правовой действительности. Такое воздействие не бывает произвольным и хаотичным, а представляет собой целенаправленное влияние на определенный круг отношений. Функция сама по себе не может влиять или воздействовать на конкретную сферу отношений или элементы правовой системы, которым требуется соответствующее упорядочивание, для ее реализации необходима активная деятельность субъекта судебной практики. Механизм же воздействия функции находит свое отражение в соответствующих документах (в судебном решении, например).

Функции судебной практики обладают характерными свойствами, имеют определенные признаки, характеризующие направление и воздействие судебной практики на общественные отношения. Так, они характеризуются направленностью судебной практики как деятельности на определенные объекты для выполнения поставленных целей и задач; вытекают из результата такой деятельности; отражают наиболее сфокусированное воздействие судебной практики на урегулирование общественных отношений.

Кроме того, функции обязательны и постоянны на протяжении всего процесса жизни судебной практики, а их реализация порождает определенные последствия для субъектов отношений.

Учитывая изложенные позиции относительно самого понимания функций судебной практики, представляется возможным указать их однопорядково, не выделяя при этом каких-либо специальных групп функций [6; 10; 11; 14].

Поясним, что все нижеперечисленные функции судебной практики, на наш взгляд, всесторонне раскрывают ее сущность и социальное назначение, а, следовательно, являются однопорядковыми и взаимодополняющими. При этом, расценивая судебную практику в качестве своеобразного связующего звена социальных отношений с их нормативной (правовой) базой, считаем излишней группировку функций судебной практики на основе характеристики ее социальной и правовой роли.

Выделим такие функции судебной практики, которые наиболее ярко отражают особенности ее сущности и содержания, подчеркивают ее социальное и правовое значение, а именно: правосозидающая, сигнальная, организационная, правоприменительная, правоохранительная, познавательная, воспитательная, информационная и ориентирующая.

В предложенном перечне, среди прочих равных, все-таки хотелось бы подчеркнуть правосозидающую функцию (функцию формирования правовой нормы), которая, несомненно, наиболее ярко отражает основные грани правовой природы судебной практики.

Ее суть раскрывается через результаты судебной практики – правовоположения, «приобретающие свойство обязательности не только для сторон процесса, но и для других субъектов» [5, 11]. В процессе осуществления судебной практики открываются недостатки действующих нормативно-правовых актов, и, одновременно, проявляются наилучшие варианты их устранения, предложения по совершенствованию, структурированию законодательной базы, опирающейся на опыт применения материалов практики. Не вызывает

Р.С. Притченко, старший викладач
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова
кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ФУНКЦІЇ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Резюме

В статті йдеться про функції судової практики, які являють собою основні напрями її впливу на правову дійсність, що відображають основну суть судової практики, її значущість та закономірності розвитку. Серед функцій судової практики слід виділяти наступні: правостворюючу, сигнальну, організаційну, правозастосовчу, правоохоронну, пізнавальну, виховну, інформаційну та орієнтовну.

Ключові слова: функція, судова практика, функції судової практики.

R.S. Prytchenko, Senior Lecturer
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of General law and International law
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

FUNCTIONS OF JUDICIAL PRACTICE

Summary

This article is devoted to the functions of the judicial practice, the basis of tendencies of their influence on law reality, which reflects the matter of judicial practice, its significance and mechanism of evolution. The following functions of judicial practice should be underlined: lawmaking, signal, administrative, enforcement, law enforcement, cognitive, educational, informative and orientation.

Key words: function, judicial practice, functions of judicial practice.

мо пройти 86 кредитных часов, обязательными из которых являются часы по специальностям «криминальное право», «конституционное право», «анализ», «контракты», «профессиональные обязанности» и много других общих курсов. На второй год обучения студент имеет право выбирать курсы, которые ему интересны в соответствии с направлением будущей профессии. Причем выбирать направление практики адвокат не обязан, вплоть до самого окончания обучения, так как лицензия адвоката позволяет практиковать в определенном штате/юрисдикции, а не в определенном направлении – например, иммиграция или семейное право. Эта особенность профессии позволяет менять направление практики фактически в любой момент профессиональной карьеры адвоката без каких-либо дополнительных экзаменов или тестов.

Этап третий – получение лицензии практикующего адвоката. Студент, получивший диплом доктора юридического права, не сможет практиковать как адвокат, пока не будет допущен и не сдаст *bar examination* в том штате, где он хочет практиковать. Следует отметить, что степень доктора наук в западных странах приблизительно приравнивается к степени кандидата наук в Украине. Кроме того, в пяти штатах, в том числе в штатах Нью-Йорк и Калифорния наличие докторской степени не требуется. Штат Калифорния отличается от других штатов лояльностью своих норм относительно требований к лицам, изъявившим желание заниматься адвокатской деятельностью. Это единственный штат, в котором разрешена заочная форма юридического образования, а также, степень бакалавра не является необходимым условием ни для допуска кандидата к сдаче экзамена, ни для получения степени доктора юридических наук. Однако в этом штате очень сложным является сам экзамен на получение права допуска к адвокатской практике [7, 919].

Принципы и условия допуска к адвокатской практике устанавливаются обычно Верховным судом штата, однако вопрос о самом допуске решается специальной комиссией по допуску в адвокатуру, формируемой ассоциацией адвокатов штата. Комиссия решает этот вопрос на основе изучения моральных качеств кандидата и результатов устраиваемого ею экзамена. В каждом штате есть своя организация адвокатов, которая проводит экзамен на право стать практикующим юристом с соответствующей лицензией (*bar examination*). Этот экзамен проводится в течение 4 дней. В первый день – четырехчасовой тест по этике (вопросы с выбором ответов). Во второй день – тест на знание законов, общих для всех штатов США. Он также содержит вопросы с выбором ответов, причем эти вопросы часто звучат обманчиво. Два последних дня посвящены 15 разделам материального права, при этом основное внимание уделяется законам того штата, где проводится экзамен. Вопросы открытые, на написание небольших сочинений для ответов на них дается по 8 часов каждый день. Результаты экзамена публикуются в открытой печати. Для сдачи экзаменов на получение лицензии необходимо предоставить диплом, характеристику от декана учебного заведения, заполнить обширную анкету, сдать отпечатки пальцев, сообщить о всех совершенных правонарушениях (не только о преступлениях, но даже о случаях ДТП), представить перечень всех долгов, пройти собеседование с «кандидатской комиссией». Для ведения дел в федеральных судах необходимо разрешение, которое выдаётся автоматически лицам, допущенным к адвокатской практике в штате. Но следует отметить, что, если адвокат решает перенести свою практику в другой штат, ему будет необходимо заново сдать *bar examination* в этом штате.

В качестве исключения, совсем недавно в некоторых штатах была внедрена система так называемого «привилегированного диплома», согласно которой выпускникам определённых юридических учебных заведений было предоставлено право практиковать сразу после выпуска, без сдачи специального экзамена. На сегодняшний день только в штате Висконсин действует правило «привилегированного диплома» [7, 918].

В США нет нормативно-правового акта, который закреплял бы права адвоката в судопроизводстве. Статус защитника вытекает из обычая, прецедентного права, норм

Список литературы

1. Власихин В. А. Юридическая профессия и юридическое образование в США [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1139508>
2. Адвокатура США [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://advokatetika.ru/articles/advokatura/advokatura231341.htm>
3. Адвокатура США [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://advokatura-uf.com/2011/02/advokatura-ssha>
4. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05 липня 2012 року № 5076-VI // Уряд. кур'єр. – 2012. – № 159.
5. Фельдман Г. Путь в адвокатуру: США [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pro-zakon.com/node/1049>
6. Барщевский М. Ю. Бизнес-адвокатура в США и Германии : учеб. пособие / М. Ю. Барщевский. – М. : Белые альфы, 1995. – 64 с.
7. Фурса С. Я. Адвокатура Украины : у 2 кн. / С. Я. Фурса. – К., 2007. – Кн. 1. – 940 с.
8. Буробин В. Н. Адвокатская деятельность / В. Н. Буробин. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2003. – 624 с.
9. Смоленский М. Б. Адвокатская деятельность и адвокатура Российской Федерации / М. Б. Смоленский. – 3-е изд., испр. и доп. – Ростов на/Д : Феникс, 2004. – 256 с.

Статья поступила 11.12.2014 г.

М. О. Бідюк, старший викладач
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
кафедра конституційного права та правосуддя
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОПУСКУ ДО АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ТА США

Резюме

Стаття присвячена вивченню вимог, що ставляться до осіб, що виявили намір займатися адвокатською діяльністю, а також можливості допуску до адвокатської діяльності адвокатів іноземних держав у США та в Україні.

Ключові слова: адвокатська діяльність, адвокатура США, адвокат в США.

M. O. Bidiuk, Senior Lecturer
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of Constitutional Law and Justice
Frantsuzkiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

LEGAL REGULATION OF ADMISSION TO THE ADVOCACY IN UKRAINE AND THE USA

Summary

The article researches the requirements for all the individuals who resolved to be engaged in advocacy, as well as the eligibility for admission to advocacy for the attorneys of foreign countries in the USA and Ukraine.

Key words: advocacy, advocacy of the USA, attorney in the USA.

природи громадянства. Юридична природа громадянства розкривається за допомогою правового регулювання даного інституту. Щоб з'ясувати особливості правового регулювання інституту громадянства, звернемося до суті правового регулювання. Правове регулювання – це один з основних засобів державного впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування в інтересах людини, суспільства і держави. Характерною рисою правового регулювання є те, що воно має специфічний механізм, до структурних елементів якого належать норми права, об'єктивовані в нормативно-правових актах [3, 40–41].

Таким чином, правове регулювання впорядковує суспільні відносини за допомогою нормативно-правових актів, розрахованих на їх багаторазове застосування за наявності передбачених ними ж обставин. У такому контексті потрібно говорити і про правове регулювання громадянства України. Водночас потрібно звернути увагу, що Конституція України та інші нормативно-правові акти, що регулюють відносини громадянства, існують не ізольовано, а перебувають у певній підпорядкованості, утворюючи систему.

Системі нормативно-правових актів у галузі громадянства притаманні ознаки, які характерні для будь-яких систем: 1) наявність структурних елементів, що формують систему; 2) наявність системоутворюючих зв'язків між елементами; 3) формування цілісності системи як результат взаємозв'язку і взаємодії елементів, що її складають; 4) наявність у структурних елементів системи певної автономії і відносної самостійності [4, 7]. До того ж внутрішньоузгоджені нормативно-правові акти України, що регулюють відносини громадянства і утворюють органічну систему, становлять законодавство про громадянство України. При цьому законодавство розуміється як система всіх нормативно-правових актів держави, тобто законів і підзаконних нормативно-правових актів [5, 17–18].

Перш ніж приступити до безпосереднього аналізу законодавства про громадянство України, потрібно зазначити, що вітчизняні вчені-конституціоналісти розрізняють різні види джерел інституту громадянства. Так, В. Ф. Погорілко та В. Л. Федоренко виділяють: 1) Конституцію України; 2) Закон України «Про громадянство України»; 3) інші нормативно-правові акти України, які видаються відповідно до Конституції і названого Закону [6, 114].

В. В. Кравченко вважає, що джерелами інституту громадянства є: 1) Конституція України; 2) Закон України «Про громадянство України»; 3) чинні міжнародні договори України з питань громадянства; 4) підзаконні акти [7, 107]. Між тим, чинним Законом України «Про громадянство України» зафіксовано три види нормативно-правових актів, що охоплюються даним законодавством, а саме: Конституція України, наведений Закон та міжнародні договори України (ст. 4) [2]. Водночас Законом України «Про громадянство України» в редакції від 08 жовтня 1991 р. було передбачено, що питання, пов'язані з громадянством, регулюються Конституцією України, цим Законом та прийнятими відповідно до них законодавчими актами України (ст. 3) [8]. А після внесення до нього змін та доповнень 16 квітня 1997 р. до джерел, у яких закріплюються норми права, що регулюють відносини з приводу громадянства України, було віднесено Конституцію України, Закон України «Про громадянство України» та інші нормативно-правові акти, що видаються відповідно до цього Закону (ст. 3) [9]. Як бачимо, система нормативно-правових актів, які регулюють інститут громадянства не впорядкована.

Безперечно, провідне місце в законодавстві про громадянство України, як і у всіх інших інститутах національного законодавства, посідає Конституція України. Конституційні норми, що безпосередньо закріплюють основні принципіві положення в галузі громадянства України, містяться в ст.ст. 4, 24, 25, 106 Основного Закону нашої держави.

Згідно зі ст. 4 Конституції в Україні існує єдине громадянство. Цей конституційний принцип єдиного громадянства конкретизовано в п. 1 ст. 2 Закону України «Про громадянство України». Стаття 4 Конституції України також передбачає, що підстави набуття і припинення громадянства України визначаються законом. Це відповідає положенню, закріпленому у п. 2 ч. 1 ст. 92 Конституції України, згідно з яким громадянство, правосуб'єктність громадян, статус іноземців та осіб без громадянства визначаються виключно законами України.

Відповідно до ч. 1 ст. 25 Конституції України громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство. Згідно з ч. 2 ст. 25 Конституції України громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі, оскільки перебуває під виключною юрисдикцією своєї держави. Положення цієї норми взаємодіє з ч. 2 ст. 33 Конституції України, відповідно до якої громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну. Частина 3 ст. 25 Конституції України передбачає, що Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами.

Конституція України визначає також повноваження Президента України в галузі громадянства у п. 26 ч. 1 ст. 106, згідно з яким Президент України приймає рішення щодо прийняття до громадянства України та припинення громадянства України. Укази Президента України про прийняття до громадянства України і припинення громадянства України за своїми юридичними ознаками є індивідуальними правовими актами, які визначають не загальні правила поведінки, а конкретні приписи, звернені до окремого індивіда, застосовуються одноразово і після реалізації вичерпують свою дію.

Після Конституції України за ієрархією в системі законодавства йдуть міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, які згідно зі ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства України. Саме в такому статусі вони мають застосовуватися при регулюванні відносин громадянства. У разі невідповідності законодавства України правовим приписам таких міжнародних договорів застосуванню підлягають останні. Це закріплено в ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. [10] і в ч. 2 ст. 4 Закону України «Про громадянство України». До того ж зазначені міжнародно-правові акти стали основою для розроблення законодавства про громадянство України, оскільки вони містять загальновизнані стандарти з прав людини, а, відтак, і права на громадянство.

Після Конституції України та міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, третім за юридичною силою актом законодавства про громадянство України є закон. Основним серед цієї групи джерел інституту громадянства є Закон України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р. з наступними змінами і доповненнями. Він регламентує найбільшу за обсягом кількість суспільних відносин у галузі громадянства і є основоположним актом законодавства про громадянство України. Даний Закон визначає правовий зміст громадянства України, підстави і порядок його набуття та припинення, повноваження органів державної влади, що беруть участь у вирішенні питань громадянства України, порядок оскарження рішень з питань громадянства, дій чи бездіяльності органів державної влади, їх посадових і службових осіб.

По суті, цей Закон визначає юридичну цілісність інституту громадянства, а Конституція України слугує нормативною базою формування даного інституту. Проте вказаний Закон не може бути визнаний кодифікованим актом у сфері громадянства, оскільки кодифікаційний акт завжди значний за обсягом, має складну структуру і досить високий ступінь стабільності нормативно-правових приписів, розрахованих на тривалий період їх дії. У свою чергу, Закон України «Про громадянство України» є невеликим за обсягом і до нього неодноразово вносилися зміни. Найсуттєвіші зміни та доповнення були внесені 16 квітня 1997 р. та 18 січня 2001 р. Фактично 18 січня 2001 р. Верховна Рада України прийняла нову редакцію Закону України «Про громадянство України», яка замінила Закон України «Про громадянство України» від 8 жовтня 1991 р. Незважаючи на його невеликий обсяг, даний Закон є юридично цілісним, внутрішньо узгодженим та зведеним за змістом, оскільки забезпечує регулювання суспільних відносин у галузі громадянства. До того ж його роль полягає в тому, щоб сформувати стабільність та наявність єдиних правових приписів у сфері реалізації права на громадянство.

Важливу групу актів законодавства про громадянство України становлять закони, які регулюють відносини в інших сферах життєдіяльності суспільства, але побіжно торкаються й інституту громадянства. Це так звані суміжні закони, які безпосередньо не стосуються й регулювання питань громадянства, однак за своїм предметом регулювання визначають

Міністрів України, міністерствами та іншими центральними органами державної виконавчої влади і стосуються інституту громадянства.

Разом з тим, законодавство про громадянство України є динамічним, оскільки постійно змінюється – приймаються нові нормативно-правові акти, вносяться до них зміни, відмінюються застарілі правові приписи, що об'єктивно зумовлює їх упорядкування, приведення до науково обґрунтованої системи.

Важливим аспектом правового регулювання інституту громадянства України є здійснення систематизації законодавства у цій сфері. Тут доцільно звернути увагу на інкорпорацію, коли нормативно-правові акти в галузі громадянства можна об'єднати у збірники чи зібрання в певному порядку (хронологічному, алфавітному, системно-предметному) без зміни їхнього змісту. Проте, на сьогодні, офіційна інкорпорація законодавства про громадянство України не проводилася. Що стосується неофіційної, то вперше збірник нормативно-правових актів з питань громадянства України був виданий у 2000 р., де акти розміщені в хронологічному порядку, який охоплює період з 1918 р. по 2000 р. [15]. Таким чином, нормативно-правові акти з питань громадянства, які були прийняті в подальшому, взагалі не систематизовані. Тому на сучасному етапі потрібно в першу чергу здійснити хронологічну та систематичну інкорпорацію нормативно-правових актів з питань громадянства України. Це дасть змогу забезпечити послідовність викладення правових норм про громадянство, уникнути їх дублювання та підвищити ефективність застосування на практиці. І тільки після цього можна займатися кодифікацією законодавства про громадянство України.

Список літератури

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// zakon1.rada.gov.ua](http://zakon1.rada.gov.ua)
2. Про громадянство України : Закон України від 18 січня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http:// zakon1.rada.gov.ua>
3. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. ред.) [та ін.]. – К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998–2004. – Т. 5 : П–С. – 2003. – 736 с.
4. Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток / В. С. Журавський, О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 296 с.
5. Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1999. – 600 с.
6. Погорілко В. Ф. Конституційне право України : підручник / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко ; за заг. ред. В. Ф. Погорілка. – К. : Наук. думка : Президент, 2006. – 344 с.
7. Кравченко В. В. Конституційне право України : навч. посіб. / В. В. Кравченко. – 2-е вид., доп. – К. : Атіка, 2002. – 480 с.
8. Про громадянство України : Закон України від 08 жовтня 1991 р. / Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 50. – Ст. 701.
9. Про внесення змін до Закону України «Про громадянство України» : Закон України від 16 квітня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 23. – Ст. 169.
10. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – Ст. 540.
11. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник : пер. з рос. / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
12. Положення про Комісію при Президенті України з питань громадянства : затв. Указом Президента України від 27 березня 2001 р. № 215 (у ред. Указу Президента України від 27 червня 2006 р. № 588/2006) // Офіц. вісник України. – 2006. – № 26. – Ст. 1875.
13. Порядок провадження за заявами і поданнями з питань громадянства України та виконання прийнятих рішень : затв. Указом Президента України від 27 березня 2001 р. № 215 (у ред. Указу Президента України від 27 червня 2006 р. № 588/2006) // Офіц. вісник України. – 2006. – № 26. – Ст. 1875.
14. Тодика Ю. М. Громадянство України: конституційно-правовий аспект : навч. посіб. / Ю. М. Тодика. – Х. : Факт, 2002. – 254 с.
15. Збірник нормативно-правових актів з питань громадянства України (1918–2000) / упоряд.: В. Андрієнко, С. Бритченко, В. Суботенко [та ін.]. – К. : Континент, 2000. – 384 с.

Стаття надійшла 10.12.2014 р.

О. Д. Гринь, канд. юрид. наук, доцент
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
кафедра общеправовых дисциплин и международного права
Французский бульвар 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ИНСТИТУТА ГРАЖДАНСТВА В УКРАИНЕ

Резюме

Статья посвящена осуществлению анализа правового регулирования института гражданства Украины. Определена система нормативно-правовых актов Украины, регулирующих институт гражданства и перспективы развития законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: институт гражданства, гражданин, иностранец, лицо без гражданства, получения гражданства, прекращения гражданства.

O. D. Grin, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of General law and International law
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

LEGAL REGULATION OF THE INSTITUTION OF CITIZENSHIP IN UKRAINE

Summary

The article analyzes the legal regulation of the institution of citizenship of Ukraine. It researches the system of legal acts of Ukraine which regulate the institution of citizenship and prospects of development of legislation in this area.

Key words: institution of citizenship, citizen, a foreigner or stateless nationality, deprivation of citizenship.

судової влади, які є, як відомо, різновидами державних органів влади. Кожен орган державної влади в тій чи іншій мірі здійснює управлінські функції, у зв'язку з чим є органом державного управління. Таким чином, державне управління пов'язане з діяльністю всіх органів державної влади, їх управлінський вплив на поведінку людей гарантує і забезпечує стабільність у суспільстві і в державі.

Законодавча, виконавча і судова влади представляють складні багатопланові явища. Кожна з названих гілок державної влади утворює самостійну систему, що володіє всіма її ознаками, і в той же час виступає підсистемою більш широкої системи – державної влади. Визначальним і загальним для названих категорій є поняття «влада», що має багатофункціональний характер.

У літературі по-різному визначається і сутність державного управління. Наприклад, Г. Л. Купряшін розуміє її як діяльність законодавчих, виконавчих, судових та інших владних повноважень держави з метою виконання його організаційно-регулюючих і службових функцій як у суспільстві в цілому, так і в окремих його частинах [6, 64].

Згідно з позицією інших авторів, державне управління здійснюється всіма органами державної влади. Так, Д. Ю. Шапугів вважає, що сутність державного управління полягає в тому, що воно виступає головним каналом здійснення всієї системи державної влади, а не тільки окремого її різновиду, і отримання зворотних сигналів про стан об'єктів управління, облік яких в діяльності кожного різновиду державної влади необхідний для ефективного функціонування всієї системи державної влади [6, 360].

У систему державного управління входять державні органи, які є організаційними структурами державного апарату. У літературі державний апарат визначається як система органів, за допомогою яких здійснюється державна влада, виконуються основні функції, досягається мета і завдання, які стоять перед державою на різних етапах розвитку [8, 151]. Частиною державного апарату є державні органи: судові, правоохоронні, контролюючі та інші державні органи влади та органи місцевого самоврядування.

У безпосередньому розпорядженні органів державної влади знаходяться найбільш важливі атрибути держави: суд, фінанси, засоби комунікації, армія, служби внутрішньої та зовнішньої безпеки, інші військові формування, до яких відносяться внутрішні війська, міліція, митні органи, кримінально-виконавчі установи і т. ін. Нормальне функціонування органів державної влади, в основі якої лежить діяльність її представників, є умовою стабільності держави і суспільства, життя людей.

Суспільні відносини, пов'язані з державно-управлінською діяльністю, іменуються державними управлінськими відносинами. Державні органи відрізняються від державних установ, підприємств, які не є суб'єктами державного управління. Управлінські відносини виникають, з одного боку, між суб'єктами управлінської діяльності, що представляють державу в особі органів державної влади, і з іншого боку, фізичними і юридичними особами. Носієм державних управлінських відносин є суб'єкт управлінської діяльності [9, 9].

Характер діяльності представників органів місцевого самоврядування, за своєю природою повністю відповідає ознакам державних управлінських відносин. На законність дій при здійсненні такої діяльності органами місцевого самоврядування вказує виконання представниками таких органів своїх обов'язків в обмежених рамках, тобто в межах передбаченої законодавством компетенції. Якщо представник органів місцевого самоврядування виходить за межі наданих йому повноважень, то його дії визнаються неправомірними [10, 32].

Між тим, державна управлінська діяльність вважається законною, якщо вона: 1) не виходить за межі наданих їм повноважень; 2) здійснюється з дотриманням встановленого законом порядку. Правомірною є діяльність представників влади, заснована на вимогах закону і передбачена ним. Саме норми чинного законодавства конкретизують функції, цілі й завдання державних органів влади, повноваження, права та обов'язки їхніх представників, тобто визначають компетенцію уповноважених осіб державної влади та органів місцевого самоврядування.

3. Борденюк В. І. Співвідношення місцевого самоврядування та державного управління: конституційно-правові аспекти : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право / В. І. Борденюк ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К., 2009. – 39 с.
4. Вебер М. Избр. произв. / М. Вебер. – М., 1990. – 946 с.
5. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления / Г. В. Атаманчук. – М., 1997. – 258 с.
6. Государственное управление: основы теории и организации : учебник / под ред. В. А. Козбаненко. – М., 2000. – 424 с.
7. Тихомиров Ю. А. Власть и управление в социалистическом обществе / Ю. А. Тихомиров. – М., 1968. – 312 с.
8. Общая теория государства и права / отв. ред. Н. М. Марченко. – М., 1998. – Т. 1. – 654 с.
9. Пастернак О. М. Суб'єкти правових відносин у сфері місцевого самоврядування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право / О. М. Пастернак ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2006. – 22 с.
10. Донченко О. І. Кримінально-правова характеристика потерпілого від злочинів проти авторитету органів місцевого самоврядування / О. І. Донченко // Наук. вісник Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Право. – 2012. – № 20. – Ч. I, т. 4. – С. 32-34.
11. Глистин В. К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений / В. К. Глистин. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1979. – 127 с.
12. Скаун О. Ф. Теория государства и права : учебник / О. Ф. Скаун. – Х. : Консум : Ун-т внутр. дел, 2000. – 691 с.
13. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України (за станом на 15 лют. 2008 р.) / Верховна Рада України. – К. : Парламент. вид-во, 2008. – Офіц. вид. – 72 с.
14. Журавель Я. В. Адміністративно-правовий статус органів місцевого самоврядування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Я. В. Журавель ; Ін-т законодавства ВР України. – К., 2008. – 18 с.
15. Місцеве самоврядування в Україні. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 448 с.

Стаття надійшла 03.12.2014 р.

Е. І. Донченко, канд. юрид. наук, доцент
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
кафедра общеправовых дисциплин и международного права
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОРГАНОВ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ КАК СОСТАВНАЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

Резюме

Статья посвящена характеристике деятельности органов местного самоуправления как составляющей государственного управления Украины. Определены особенности функционирования органов местного самоуправления в контексте осуществления управленческой деятельности в государстве, а также определены перспективы совершенствования их деятельности.

Ключевые слова: государственное управление, органы местного самоуправления, управленческая деятельность, компетенция, взаимодействие.

O. I. Donchenko, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of General law and International law
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

THE LOCAL GOVERNMENT AS A PART OF PUBLIC ADMINISTRATION

Summary

The article is devoted to the characterization of local government as a part of public administration in Ukraine. It researches the features of the functioning of local government in the context of administrative activity in the state and prospects by improving their performance.

Key words: public administration, local government, management activities, competence, interaction.

ров, которые ему приходится вести, четко и заранее определяет именно такие рамки. Для Украины было бы принципиальной ошибкой не считаться с этим или думать, что эти требования можно каким-то образом обойти. Если вся история украинской евроинтеграции чему-то и учит, то именно тому, что без демократических реформ ни о каком сближении с ЕС речь идти не может. Тем более, что обычно не ЕС, а другая сторона инициирует и самостоятельно принимает решение о подаче заявки на вступление в ЕС или ассоциацию с ЕС, берет на себя односторонние обязательства по достижению уровня развития демократии, прав человека, экономики и финансов близкого к тому, что уже есть в Евросоюзе.

Амбициозное и новаторское Соглашение – это четко определенный способ использования динамики отношений между Украиной и ЕС для поддержки основных реформ, восстановления и роста экономики, осуществления государственного управления и отраслевого сотрудничества в более чем 30 сферах, таких как энергетика, транспорт, защита окружающей среды, сотрудничество в сфере промышленности и малого и среднего бизнеса, социальное развитие и защита, равноправие, защита прав потребителей, образование и молодежная политика, мобильность и миграция, а также культурное сотрудничество. Тесная экономическая интеграция благодаря зоне свободной торговли станет мощным стимулом к экономическому росту государства. Для этого планируется приблизить законодательство, нормы и стандарты Украины к стандартам ЕС. Как основной элемент Соглашения об ассоциации зона свободной торговли будет создавать возможности для бизнеса в ЕС и в Украине и способствовать экономической модернизации и интеграции с ЕС. Всё это должно привести к повышению стандартов продукции, лучшего обслуживания граждан и, самое главное, готовности эффективно конкурировать на международных рынках. Правда, под давлением России этот большой пласт норм пока не вводится в действие до конца 2015 года.

Соглашение об ассоциации между Украиной, с одной стороны, и Европейским Союзом, Европейским сообществом по атомной энергетике и их государствами-членами, с другой стороны, насчитывает 1200 страниц, из них 236 страниц основного текста, включающих 486 статей, и состоит из следующих частей [1]:

- Преамбула как вводная декларация к Соглашению, определяет цели и базовые принципы Соглашения;
- 7 разделов, таких как «Общие принципы», «Политическое сотрудничество и внешняя политика и политика безопасности», «Юстиция, свобода и безопасность», «Торговля и смежные вопросы (ГВЗСТ)», «Экономическое и отраслевое сотрудничество», «Финансовое сотрудничество и борьба с мошенничеством», а также институциональные, общие и заключительные положения.
- 43 Приложения, в которых определяются нормативные акты ЕС, которые должны быть приняты до определенной даты, и 3 Протокола.

В этой статье не будет анализироваться весь текст Соглашения, так как непосредственно к конституционному праву можно отнести далеко не все статьи, как видно из названия разделов. Наиболее актуально посмотреть на дух Соглашения об ассоциации, его цели, задачи, проанализировать те части, которые непосредственно регулируют и рожают конституционно-правовые отношения.

В целом, Соглашение имеет целью ускорить и углубить политические и экономические отношения между Украиной и ЕС, а также обеспечить постепенную интеграцию во внутренний рынок ЕС, в том числе благодаря созданию зоны свободной торговли; предлагает способ использования динамики отношений между Украиной и ЕС с особым вниманием к поддержке основных реформ, восстановления и роста экономики, осуществления государственного управления и отраслевого сотрудничества; определяет повестку дня реформ в Украине, которая опирается на комплексную программу приближения украинского законодательства к законодательству ЕС, будет ориентиром для всех партнеров Украины в работе и оказании поддержки.

В Преамбуле Соглашения перечислены важнейшие аспекты отношений между ЕС и Украиной, в том числе и стремление к тесным и длительным отношениям. Хотя Преамбула

Но, в то же время, Соглашение предусматривает ряд конкретных инструментов для проведения политического диалога. Раздел VII «Институциональные, общие и заключительные положения» предусматривает специальные институциональные образования для отношений ЕС и Украины:

- На высоком уровне проводится Саммит ЕС-Украина, который будет обеспечивать диалог высокого уровня и платформу для встреч президентов.
- На министерском уровне диалог будет проходить в рамках Совета ассоциации, который сможет проводить встречи в любом формате. Совет ассоциации будет уполномочен принимать обязательные к исполнению решения.
- Помощь Совету ассоциации в выполнении его обязанностей предоставляет Комитет по вопросам ассоциации, в рамках которого будут созданы подкомитеты отраслевого сотрудничества. На встречах в особом формате Комитет по вопросам ассоциации рассматривает конкретные вопросы зоны свободной торговли.
- Соглашение об ассоциации предусматривает и парламентское сотрудничество, в частности, путем создания Парламентского комитета по вопросам ассоциации, который обеспечит площадку для встреч и обмена мнениями депутатов Европейского парламента и Верховной Рады Украины.
- Соглашение об ассоциации также способствует проведению регулярных встреч с представителями гражданского общества. Для этого будет создана Платформа гражданского общества, которая сможет давать рекомендации Совету ассоциации.

Надо сказать, что нормы об учреждении институциональной структуры ассоциации, по сути, новых государственных органов, чьи решения в рамках сферы действия Соглашения обязательны для всех, являются конституционно-правовыми. Это яркий пример того, как международно-правовой договор становится источником конституционного права. И государственные органы всех ветвей власти, должны применять решения Совета ассоциации, Комитета ассоциации, Парламентского комитета по вопросам ассоциации и др. А эти решения во многом также становятся источниками конституционного права и регуляторами конституционно-правовых отношений даже тогда, когда они большей частью содержат нормы так называемого «мягкого права», то есть нормы-декларации, нормы-цели, нормы-задачи. Парламентский комитет провел первое свое заседание и принял первое свое решение, касающееся общей ситуации в Украине через после Революции Достоинства, помощи ЕС, как военной, так и финансовой, осуждения агрессии России в отношении Украины [10].

Таким образом, к полномочиям Совета ассоциации отнесен контроль и мониторинг применения и исполнения Соглашения, изучения любых главных вопросов, возникающих в рамках Соглашения или любых других двусторонних и международных вопросов, представляющим взаимный интерес; решение Совета ассоциации принимаются в случаях, предусмотренных Соглашением и в рамках Соглашения.

Следовательно, полномочия Совета не содержат признаков над-суверенности или над-национальности, поскольку не предусматривают делегирование суверенных полномочий международному органу, решения принимаются по согласованию сторон, решение Совета и Комитета ассоциации будут юридически обязательными в случае их принятия обеими сторонами, что создает обязательства обеспечить их выполнение через принятие всех надлежащих мер, то есть являются обязательными для исполнения всеми участниками конституционно-правовых отношений [2].

В соответствии с частью 3 статьи 465 Соглашения Комитет ассоциации имеет полномочия принимать решения *в случаях, предусмотренных Соглашением и в сферах, в которых Совет ассоциации делегировал ему свои полномочия. Комитет ассоциации готовит свои решения по соглашению сторон.*

Анализ Соглашения дает возможность выделить несколько видов решений Совета и Комитета ассоциации, в частности таких:

норм вполне определенно регулирует внутренние конституционно-правовые отношения, поэтому можно констатировать, что ратифицированное и опубликованное должным образом Соглашение, является источником конституционного права Украины, даже тогда, когда оно временно исполняется не в полном объеме. Кроме этого, нужно осознать, что подписание этого документа стратегически означает включение Украины в сферу нормативного влияния ЕС – с вытекающими из этого последствиями в политической и правовой сферах, а также вопросах безопасности, в связи с чем, источниками конституционного права становятся не только Соглашение об ассоциации, но и текущие нормы европейского права как первичного, так и вторичного, что требует перестройки всех уровней правоприменения и правотворчества, особенно деятельности государственных и муниципальных органов. Украина приобретает дополнительные права на участие в деятельности отдельных институтов ЕС, работа которых прямо или опосредованно касается положений Соглашения, или участие в которых имеет значение для Украины в целом. Во втором случае участие должно регламентироваться отдельными соглашениями с выбранным агентством ЕС на условиях со-финансирования. Внедрение такой практики открывает для Украины доступ к целевым фондам и совместным проектам стран-членов ЕС, а также позволяет учитывать национальные интересы при их реализации в различных сферах взаимодействия.

Можно еще раз подчеркнуть, что Соглашение об ассоциации между ЕС и Украиной является первым из договоров нового поколения между ЕС и странами Восточного партнерства и имеет всеобъемлющий, нетрадиционный для подобных соглашений ЕС, новаторский характер. Соглашение об ассоциации является новым этапом в развитии договорных отношений Украина-ЕС, который предусматривает политическую ассоциацию и экономическую интеграцию, и открывает путь к дальнейшим прогрессивным преобразованиям. Соглашение обеспечивает совместное поддержание тесных и длительных отношений на основе общих ценностей в полном соответствии с демократическими принципами верховенства права, надлежащего государственного управления, соблюдения прав и основных свобод человека.

Также Соглашение об ассоциации содержит политический компонент, а на взгляд автора, именно это обстоятельство и делает Соглашение важнейшим источником конституционного права, пусть и стоящем особняком и выпадающим из традиционной иерархии источников конституционного права Украины. Отклонения от демократических стандартов наверняка поставят под вопрос его ратификацию участниками или реализацию сторонами в будущем. В этом контексте свидетельства нарушения прав человека, свободы слова и ключевых политических свобод станут непреодолимым препятствием на пути к полноправному членству Украины в ЕС.

Список литературы

1. Соглашение об ассоциации между Украиной, с одной стороны, и Европейским Союзом, Европейским сообществом по атомной энергетике и их государствами-членами, с другой стороны [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://comeuroint.rada.gov.ua/komevrint/control/uk/publish/article?art_id=56220&cat_id=45826
2. Проект Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і його державами-членами відповідає Конституції України, діючому законодавству та практиці реалізації договірних зобов'язань України 07.08.2013 р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.minjust.gov.ua/news/43957>
3. Питання укладання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їх державами-членами, з іншої сторони [Электронный ресурс] : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2013 р. № 905-р. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/cardnpd>
4. Янукович в Вильнюсе намерен договориться о трехсторонних переговорах с ЕС и РФ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://podrobnosti.ua/944514-janukovich-v-vilnjuse-nameren-dogovoritsja-otrehstoronnih-peregovorah-s-es-i-rf.html>
5. Украина подписала политический блок соглашения с ЕС [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.segodnya.ua/politics/pnews/ukraina-podpisala-politicheskij-blok-soglasheniya-s-es-504293.html>
6. Украина подписала экономическую часть соглашения об ассоциации с ЕС [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.tsn.ua/politika/ukraina-podpisala-ekonomicheskuyu-chasti-soglasheniya-ob-associacii-s-es-373936.html>

7. Парламенты Украины и ЕС одновременно – в Киеве и Страсбурге – проголосовали за утверждение этого исторического документа. Порошенко сразу же подписал закон. Кабмину поручено уже завтра начать имплементацию СА [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zn.ua/POLITICS/ukraina-i-evrosoyuz-ratificirovali-soglashenie-ob-associacii-153313_.html
8. О ратификации Соглашения об ассоциации между Украиной, с одной стороны, и Европейским Союзом, Европейским сообществом по атомной энергии и их государствами-членами, с другой стороны : Закон Украины от 16.09.2014 г. № 1678-VII [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/control/uk/publish/article?art_id=56220&cat_id=45826
9. Joint Ministerial Statement on the Implementation of the EU-Ukraine AA/DCFTA [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://europa.eu/rapid/press-release_STATEMENT-14-276_en.htm?locale=en
10. Решение Парламентского Комитета ассоциации Украина-ЕС [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2015/02/26/7031288/>

Статья поступила 11.12.2014 г.

О.М. Садовська, канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
кафедра конституційного права та правосуддя
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ УКРАЇНИ З ЄС ЯК ДЖЕРЕЛО КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

Резюме

Статтю присвячено аналізу Угоди про асоціацію України, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами, з іншої сторони, як джерела конституційного права. Розкривається новаторський характер Угоди, яка є міжнародним договором, але при цьому містить ряд норм конституційного права. Аналізуються нові для українського права конструкції та статус спільних з ЄС інститутів, що створюються за Угодою.

Ключові слова: асоціація з Європейським Союзом, джерела конституційного права, органи асоціації.

O.N. Sadovskaya, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of Constitutional Law and Justice
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

UKRAINE–EUROPEAN UNION ASSOCIATION AGREEMENT AS A SOURS OF CONSTITUTIONAL LAW

Summary

The article is devoted to the analysis of Association agreement between Ukraine, from one side, and EU, European community on atomic energy and their members-states, from another side, as a source of Constitutional Law. It covers the innovative character of Agreement which is an international agreement and also contains a number of norms of Constitutional Law. New for the Ukrainian Law constructions and status of institutes which were created jointly with European Union are analyzed in the article.

Key words: association, European Union, sours of Constitutional Law, association institutions

за порушення законодавства при реєстрації фізичних осіб, видачі документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство (статті 197-201, частина перша статті 203, статті 204, 205, 206 КУпАП).

Через прийняття зазначених Законів України, МВС України наказом від 01.12.2012 р. № 1108 ліквідувало Управління міліції міграційного контролю МВС України та підрозділи міліції міграційного контролю в ГУМВС (УМВС) України. Однак, інші підрозділи, які б виконували завдання з запобігання та протидії нелегальній міграції створені не були.

Таким чином, з ліквідацією підрозділів міліції міграційного контролю та відсутністю аналогічних підрозділів у системі міграційної служби, утворилася адміністративна прогалина. Зазначене стало поштовхом для ДМС України з точки зору необхідності підготовки та направлення на узгодження міністерствам та відомствам проекту постанови Уряду «Про внесення змін у додатки до постанов Кабінету Міністрів України» від 07.09.2011 р. № 937 [11] і від 14.11.2011 р. № 1184 [12], яким передбачено збільшити на 1500 осіб діючу граничну чисельність працівників органів ДМС України. Разом з тим, пропозиції ДМС України були повернені Міністерством фінансів без погодження.

Відсутність цих повноважень та оперативних підрозділів, які б виконували ці функції, фактично призвели до зупинення всіх оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення та видворення за межі держави нелегальних мігрантів, викриття причин і умов, які сприяють вчиненню протиправних дій, здійснення профілактики правопорушень на території України.

Таким чином, скоротивши у 2012 році підрозділи міліції міграційного контролю, МВС України та Уряд своєчасно не розв'язали існуючі законодавчі та організаційні проблеми у сфері протидії нелегальній міграції, фактично залишивши їх на власний розсуд ДМС України, яка для цього не має відповідних сил і засобів, унаслідок чого утворилися системні ризики активізації нелегальної міграції, що містять загрозу національній безпеці держави, у першу чергу через неспроможність зменшити кількість виявлених та видворених за межі України нелегальних мігрантів.

Не менш важливу роль у поліпшенні та прискоренні виконання покладених на міграційну службу завдань по боротьбі з нелегальною міграцією відіграє відсутність ДМС України у складі суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, які визначені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» [13], а також відсутність взаємодії в питанні доступу до інформаційних масивів Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства закордонних справ України та Державної прикордонної служби України. У вказаних базах даних зосереджується інформація щодо іноземних громадян, яка вкрай необхідна міграційним структурам. Для отримання доступу до цієї інформації необхідно на державному рівні вирішити питання щодо можливості користування такими базами даних в регіонах органами державної міграційної служби України.

Суттєвою є проблема відсутності в штаті міграційної служби кваліфікованих перекладачів. На даний час вона вирішується за рахунок так званих «вихідців з іноземних країн», яких власно надають іноземці, а в деяких випадках громадські організації (земляцтва, національно-культурні товариства тощо). Однак, ці перекладачі не мають спеціальної філологічної освіти, що ускладнює здійснення необхідних процедур за участю іноземців та може певним чином позначитися на їх якісному рівні. Особливо гостро дана проблема виникає під час вирішення в судових інстанціях питання про примусове видворення іноземців. Так, за вимогою суду в матеріалах, що надходять до суду для вирішення питання про примусове видворення іноземців, повинні бути ксерокопії документів кваліфікованого перекладача, який володіє українською мовою та мовою іноземця. Пояснення іноземця, рішення про примусове повернення іноземця в країну походження, адміністративний позов повинні бути також письмово перекладені на мову, якою спілкується іноземний громадянин. Крім цього, паспортний документ іноземця повинен бути перекладений українською мовою та завірений нотаріально, що потребує додаткових витрат, які не передбачені кошторисом ДМС України. Така ж проблема виникає й під час поміщення іноземних громадян до Пункту тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, оскільки відсутність

ред них таких, що надають послуги іноземцям, які незаконно перебувають на території України; виявлення каналів (в'їзд, перевезення, розміщення, легалізація, виїзд) незаконної міграції іноземців в Україну, встановлення організаторів та пособників незаконного переміщення осіб через державний кордон України. Особливу увагу приділяти інформації про організовані злочинні угруповання з міжрегіональними та міждержавними зв'язками, яку невідкладно передавати до компетентних органів; перевірка комерційних підприємств, засновниками яких є іноземні громадяни, відпрацювання речових та продовольчих ринків з метою встановлення законності отримання іноземцями та особами без громадянства дозволів на здійснення підприємницької діяльності. У разі необхідності, особливу увагу звертати на наявність дозволів центрів зайнятості на працевлаштування іноземців та практику торгівлі на ринках через підставних осіб – громадян України; відпрацювання залізничних станцій, автовокзалів, річкових та морських портів, перевірка пасажирських поїздів та автотранспорту з метою виявлення випадків перевезення та переховування іноземців, які незаконно перебувають на території України. Особливу увагу звернути на перевезення груп іноземців по 3-5 чоловік і більше транспортними засобами міжрегіонального сполучення.

А також, у випадку проведення загальнодержавних заходів, передбачених наказом МВС, Мінсоцполітики та МОН від 04.09.2013 р. № 850/536/1226 «Про затвердження порядку про ведення заходів щодо здійснення нагляду та контролю за виконанням законодавства в міграційній сфері» [17], у апараті ГУДМС, УДМС створювати робочі групи, на які покласти функції щодо організації та координації діяльності територіальних підрозділів під час проведення таких заходів, а також узагальнення результатів реалізованих заходів.

Список літератури

1. Сисюк Л. П., Гилюк Л. О. Проблема нелегальної міграції в Україні та в світі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukr.vipreshebnik.ru/mign-economika/4516-problema-nelegalnoji-migratsiji-v-ukrajini-ta-v-sviti.html>
2. Про проведення цільових профілактичних заходів з виявлення іноземців та осіб без громадянства, які нелегально перебувають на території України [Електронний ресурс] : наказ ДМС України від 31.07.2014 р. № 171. – Режим доступу: <http://migraciya.com.ua/News/news-from-the-rms-ukraine/ua-in-kharkiv-region-summed-up-operation-migrants/>
3. Про затвердження порядку проведення заходів щодо здійснення нагляду та контролю за виконанням законодавства в міграційній сфері [Електронний ресурс] : наказ МВС, Мінсоцполітики та МОН від 04.09.2013 р. № 850/536/1226. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1683-13>
4. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 09.12.2010 р. № 1085/2010. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010>
5. Державна міграційна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dmsu.gov.ua/normativna-baza>
6. Положення про Міністерство внутрішніх справ України [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 383/2011. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/383/2011>
7. Міліцію міграційного контролю – ліквідовано. Нелегальній міграції – зелене світло? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://migraciya.com.ua/News/open-forum/ua-police-migration-control--eliminated-illegal-migration--the-green-light/>
8. Про нормативне забезпечення організаційно-штатної роботи [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 17.12.2009 р. № 530дск. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/kherson/uk/publish/article/87858>
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо повноважень центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері міграції, та повноважень центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері зовнішніх зносин України [Електронний ресурс] : Закон України від 18.09.2012 р. № 5294-VI. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5294-17>
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства надзвичайних ситуацій України, Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується через відповідних міністрів [Електронний ресурс] : Закон України від 16.10.2012 р. № 5459-VI. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5459-17>
11. Про затвердження граничної чисельності працівників апарату центральних органів виконавчої влади [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.09.2011 р. № 937. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/937-2011-%D0%BF>
12. Про затвердження граничної чисельності працівників територіальних органів центральних органів виконавчої влади [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.11.2011 р. № 1184. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1184-2011-%D0%BF>

13. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-ХІІ. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>
14. Права мігрантів та шукачів притулку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://protection.org.ua/ua/activity/1279?print>
15. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства [Електронний ресурс] : Закон України від 22.09.2011 р. № 3773-VI. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>
16. Складові Плану дій з візової лібералізації (ПДВЛ): Блок 1: Безпека документів, включаючи біометрику [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://novisa.org.ua/monit2/>
17. Про затвердження Порядку проведення заходів щодо здійснення нагляду та контролю за виконанням законодавства в міграційній сфері [Електронний ресурс] : наказ МВС України, Мінсоцполітики України, МОН України від 04.09.2013 р. № 850/536/1226. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1683-13>

Стаття надійшла 14.12.2014 р.

A.V. Maksimenko, заступник начальника управління по справам іноземців і осіб без громадянства – начальник відділу по роботі з беженцями
Головного управління Государственной міграційної служби України
в Одеській області, соискатель
Одеський державний університет внутрішніх справ
кафедра адміністративного права і адміністративного процесу
ул. Успенская, 1, Одеса, 65014, Україна

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ МИГРАЦИОННОЙ СЛУЖБЫ УКРАИНЫ

Резюме

Статья посвящена институциональному обеспечению деятельности Государственной миграционной службы Украины. Раскрыты особенности становления и реформирования миграционной службы на современном этапе. Определены основные задачи и формы деятельности миграционной службы в сфере реализации государственной политики по борьбе с нелегальной миграцией.

Ключевые слова: Государственная миграционная служба Украины, функции, полномочия, формы деятельности, задачи, противодействие нелегальной миграции.

A.V. Maksimenko, deputy chief of management in matters of foreigners and persons without citizenship – chief of Department on work with refugees of Main administration of State migration service of Ukraine in Odessa, Applicant
Odesa State University of Internal Affairs
the Department of Administrative law and Administrative process
Uspenska street, 1, Odessa, 65014, Ukraine

BASIC DIRECTIONS OF ACTIVITY OF STATE MIGRATION SERVICE OF UKRAINE

Summary

The article is sanctified to the institutional providing of activity of State migration service of Ukraine. The features of establishment and reformation of migratory service are exposed on the modern stage. Basic tasks and forms of activity of migratory service in the field of realization of public policy on a fight against illegal migration is certain.

Key words: State migration service of Ukraine, function, authority, form of activity, task, counteraction of illegal migration.

України, законами та іншими нормативно-правовими актами України [4, с.58-63], що може включати в себе поміж іншим й контрольні, організаційно-розв'язувальні, стимулюючі, профілактичні, пізнавально-посвідчувальні функції, соціальні, інформаційні і т.д., які виділяються такими вченими як В.В. Городовенко, В.Ф. Ковін [5, с.75-76; 6, с. 25-27].

Погоджуючись в цілому з позицією О.Ф. Козлова щодо виділення процесуальної функції правосуддя, треба зазначити, що вона є вирішальною з точки зору самої мети існування суду – права на справедливий суд, що й підкреслюється у Законі України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 р.

І.М. Зайцев визначає розгляд справи, перегляд і виконання судових рішень як функції судочинства, обґрунтовуючи це тим, що через ці функції реалізується лише одна функція правосуддя – правоохоронна. В цьому аспекті він виділяє ще контрольні функції, які не властиві судочинству, але властиві суду, який здійснює в процесі судову владу [7, с.104].

Однією з цілей справедливого судочинства, на погляд автора, є законне, правомірне вирішення справи у строки, передбачені процесуальним законодавством. З цією метою, в межах функції правосуддя, можна виділити такий напрям діяльності, як зовнішній прояв якостей суду та учасників господарського процесу в даній системі відносин, який би коригував їх діяльність в ході здійснення правосуддя. Тому слід визнати, що функції строків господарського процесу доречно розглядати як один з важелів, які будуть забезпечувати право на справедливий суд.

П.М. Рабинович, досліджуючи та аналізуючи функції часу, виявив особливі функції, які покликані виконувати правові норми та інші юридичні засоби, найближчим об'єктом впливу яких є саме темпоральні (часові) сторони суспільних відносин. Ці функції, на його думку, поділяються на загальносоціальні і спеціально-юридичні [8, с.20]. За цією класифікацією до першої групи належить, наприклад, підтримка часової упорядкованості суспільного життя, забезпечення темпоральної визначеності в соціальному спілкуванні різних суб'єктів, інтенсифікація їх життєдіяльності з метою економії часу. До другої групи належить організація реальних темпоральних можливостей для здійснення суб'єктивних прав і виконання юридичних обов'язків, захисту чи поновлення порушених прав, усунення наслідків правопорушень.

Календарний час, на думку Г.І. Петрова, використовується у суспільстві в п'яти основних взаємопов'язаних формах: датування, тривалості, повторюваності, одночасності та послідовності [9, с.46]. Але ж Г.І. Петров підходив до цієї проблематики з позицій матеріального права. Враховуючи таку правову позицію щодо часу, доречно визначити її через функції процесуального права. Перш за все, ці форми слід поставити в логічний ланцюжок взаємопов'язаних форм, які б відображали сутність господарського судочинства. Це можна зробити наступним чином: тривалість, послідовність, повторюваність, одночасність та датування. Саме вказані критерії формування напрямку господарського судового процесу дають підстави виявити основні напрямки дії строків у господарському судочинстві.

Слід зазначити, що критерій тривалості повинен враховуватися з моменту одержання позовної заяви/скарги канцелярією господарського суду з метою недопущення затримок при підготовці справи до слухання, а також при її розгляді і до її логічного завершення на будь-якій стадії судочинства шляхом винесення відповідного процесуального документа.

Послідовність в часі також виступає вагомим критерієм щодо визначення строків судочинства. Це пояснюється тим, що будь-який процес в динаміці повинен бути логічним, суд та учасники процесу повинні суворо дотримуватися процедури розгляду справи, не обтяжувати судові засідання деталями, які не мають значення для справи, а також вибудовувати процес судочинства за заздалегідь складеним планом дій, які можуть бути застосовані в судовому процесі з метою мінімізації повторів у ході розгляду, що забезпечить оперативність та не дозволить затягувати процес зайвими діями.

вtrat, так і погіршуватиметься її імідж). У зв'язку з цим нагальною потребою на сьогодні є вдосконалення, навіть спрощення судових процедур та їх адаптація до європейських стандартів.

Важливим вектором судового провадження є стабільність, яка у науковому сенсі з огляду процесуальних строків може визначатися через стабілізуючу функцію господарсько-процесуальних строків, як здатність судової системи діяти, не змінюючи процедурного навантаження господарського процесу, знаходити важелі для врівноваження процесуальних прав та обов'язків учасників судового процесу та підтримувати сталість у часі для судової системи взагалі та динаміку розвитку судової справи зокрема. Сутність стабільності на підставі першочергового врахування фактору часу як ознаки його безперервності функціонування можна визначити через антагонізм нестабільності, який може бути пов'язаний з тим, що попри намагання досліджуваного процесу або об'єкта повернутися або досягти рівноважного стану на визначеному інтервалі часу, він (процес або об'єкт) стикається з певними труднощами, які не дозволяють йому це зробити, що буде шкодити встановленню істини у судовому процесі, тобто буде порушувати сутність самого судового процесу. Але стабілізуючу функцію неможливо розповсюджувати тільки на діяльність господарського суду. Адже самі учасники судового процесу, приймаючи участь у судових засіданнях та виконуючи належним чином певні процесуальні дії, самим цим фактом забезпечують стабільність процесуальної діяльності господарського суду.

Принципові положення щодо своєчасності розгляду справ відображені у Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схваленій Указом Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006, а також Законом України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 р. У п. 5 розділу II Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів зазначається, що вирішення справи в суді без невиправданого і необгрунтованого зволікання є запорукою ефективного захисту особою своїх прав. Судовий захист, як і діяльність суду, не може вважатися дієвим, якщо при здійсненні судочинства суд та учасники господарського процесу не будуть нехтувати виконанням певних дій у строки, які визначені законом чи оголошуються у процесі судом.

Важливою ознакою господарсько-процесуальних строків слід визнати індивідуальність, яка має вираз в індивідуальності, особливості кожної господарської справи, що призводить до необхідності вирішувати справи згідно загальних норм господарського процесуального права, враховуючи аспект індивідуального підходу, але не порушуючи принципу рівності. Аб. 10 п. 1 розділу IV Концепції встановлює, що особливості реалізації цих засад у кожному виді судочинства повинні бути зумовлені специфікою предмета судової справи і завданням суду в її вирішенні.

Не можна погодитися з тим, що у Концепції пропонується уніфікувати процедуру судового розгляду через поєднання в одному кодексі норм цивільного і господарського процесів, оскільки між ними немає суттєвих відмінностей, зумовлених специфікою судочинства. Це здається недоречним саме через можливу втрату оперативності та швидкості господарського судочинства через письмовий характер ведення такого, через більш сувору процедуру дотримання строків розгляду справи у господарському процесі, чого на даному етапі розвитку цивільного судочинства досягти неможливо через певні особливості цивільних справ.

Майже 9 років цей декларативний документ існував без будь-яких спроб законодавчого розвитку концептуальних ідей, викладених в ньому. Адже 12 лютого 2015 р. Президентом України був підписаний Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд», де поміж іншим приділено увагу процесуальним строкам. Але, на жаль, законодавець пішов не шляхом швидкості й ефективності, а шляхом процесуальної затримки, збільшивши деякі строки, наприклад, в ст. 111¹⁷ ГПК України згідно зі змінами, які внесені цим Законом заява про перегляд судового рішення господарського суду з підстав, передбачених пунктами 1 і 2 частини першої статті 111¹⁶ ГПК України, по-

Список літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. В. Бусел. – К. : Україна, 2005. – 1725 с.
2. Ніколенко Л. М. Характеристика функцій господарського процесуального права як складової частини системи права / Л. М. Ніколенко // Наше право. – 2013. – № 11. – С. 132-137.
3. Конституційне право України : підручник / за ред. В. Ф. Погорілка. – 2-е вид. – К. : Наук. думка, 2000. – 732 с.
4. Козлов А. Ф. Суд первой инстанции субъект советского гражданского процессуального права : монография / А. Ф. Козлов. – Томск : Изд-во Томск. гос. ун-та, 1983. – 165 с.
5. Городовенко В. В. Проблеми незалежності судової влади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / В. В. Городовенко. – Х., 2006. – 196 с.
6. Ковин В. Ф. Функции советского гражданского процессуального права / В. Ф. Ковин // Практика применения гражданского процессуального права. – Свердловск, 1984. – С. 25-27.
7. Зайцев И. М. Процессуальные функции гражданского судопроизводства / И. М. Зайцев. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1990. – 137 с.
8. Рабинович П. М. Время в правовом регулировании (философско-юридические аспекты) / П. М. Рабинович // Правоведение – 1990. – № 3. – С. 19-27.
9. Петров Г. И. Фактор времени в советском праве / Г. И. Петров // Правоведение. – 1982. – № 6. – С. 46-52.

Стаття надійшла 14.12.2014 р.

Е.Н. Борщевская, соискатель

Одесский национальный университет им. И.И.Мечникова
кафедра административного и хозяйственного права
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ФУНКЦИИ ХОЗЯЙСТВЕННО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ СРОКОВ

Резюме

В статье на основании общетеоретических понятий выводится определение функций хозяйственно-процессуальных сроков. Обосновывается их право на существование в качестве самостоятельного института процессуального права с учетом временной компоненты их функционирования. Делается вывод о том, что усовершенствование функциональной нагрузки сроков в хозяйственном процессе будет и дальше оптимизировать хозяйственное судопроизводство. В статье разработана идея классификации функций хозяйственно-процессуальных сроков.

Ключевые слова: хозяйственный процесс, функции хозяйственно-процессуальных сроков, индивидуализация производства.

О.М. Borshchevska, Applicant

Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of Administrative and Commercial Law
Frantsuzsky Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

THE FUNCTIONS OF JUDICIAL TERMS IN AN ECONOMIC PROCESS

Summary

The article is based on general theoretical definitions of concepts derived functions of economic and procedural terms. Substantiates their right to exist as an independent institution of procedural law in view of the temporal component of their functioning. The conclusion is that improvement functional load in terms of the economic process will continue to optimize economic justice. The paper developed the idea of classification functions of economic and procedural terms.

Key words: economic process, functions economically procedural terms, individualization proceedings.

права) вже існували, але не вистачало структури: суб'єкти не було об'єднано доцільним правовим зв'язком» [5, с.54].

Якщо В.Н.Протасов вбачає відмінною властивістю правових зв'язків взаємодію суб'єктів права, Л.С.Явич навпаки, зауважує, що «правові відносини відрізняються від правових зв'язків як ступенем конкретизації суб'єктів та їх прав (обов'язків)... у правовідносинах, на відміну від юридичних зв'язків, має місце поведінка осіб, що взаємодіють, взаємно обумовлена діяльність ... за формального підходу різниця між правовідносинами та правовими зв'язками не є суттєвою і зводиться до конкретизації суб'єктного складу, прав та обов'язків» [6, с.210-211], тобто, на думку Л.С.Явича, у правових зв'язках взаємодія суб'єктів відсутня.

Точка зору О.Ф.Скакун є, фактично, похідною одразу від ідей Л.С.Явича та Л.Б.Тіунової: вона розуміє правовий зв'язок як «взаємодію уповноваженої особи не лише з конкретною зобов'язаною особою (як у правовідношенні), але й з усіма членами суспільства, у тому числі і з тими, хто не зобов'язаний поводитися активно, тобто правовий зв'язок є складним комплексом зв'язків, більш широким ніж правовідношення, де наявний один конкретний правовий зв'язок – право однієї особи суворо пов'язане з обов'язком іншої» [7, с.619].

Ю.І.Гревцов відштовхуючись від ідей Л.С.Явича розуміє правові зв'язки як закріплені правом структури суб'єктів права, зв'язки між якими через регулювання їх правом стають правовими і підкреслює, що правові зв'язки завжди лежать в основі правових відносин [8, с.58]. На думку цього дослідника правові зв'язки передбачають можливість дії, тоді як правовідносини – конкретну взаємодію їх сторін, отже, правові зв'язки є етапом становлення правових відносин, необхідною передумовою їх виникнення [8, с.54, 55], при цьому «відносно самостійна поведінка суб'єкта суспільного правового зв'язку і становить її безпосередній зміст, на відміну від змісту суспільних відносин, під яким зазвичай розуміють взаємно обумовлену поведінку сторін відносин (взаємодію)» [8, с.53-54].

Оригінальну трактовку співвідношення категорій «правовий зв'язок» і «правові відносини» пропонує Е.З. Бекбаєв, який вважає, що правові відносини слід ділити на власне правові відносини і правові зв'язки за критерієм причинно-наслідкового зв'язку між участю людини у правовідносинах та його поведінкою: у власне правовідносини особа вступає внаслідок своїх дій, у правові зв'язки – внаслідок подій [9].

Можна бачити, що теоретики права висловлюють дуже широкий спектр думок щодо розуміння сутності категорії «правовий зв'язок». Утім, ця категорія не є суто теоретичною – вона є також легальною.

Зокрема, у правовій системі України через категорію правового зв'язку визначається такий важливий інститут як громадянство – відповідно до ст.1 Закону України «Про громадянство» це правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках. Слід зауважити, що доктринальні визначення громадянства як у конституційному [10, с.127], так і в міжнародному [11, с.157] праві також відштовхуються від категорії правового зв'язку починаючи з радянських часів [12, с.69].

Ця категорія вживається також у ч.6 ст.211 Сімейного кодексу України, де зазначено, що якщо дитина має лише матір або лише батька, які у зв'язку з усиновленням втрачають правовий зв'язок з нею, усиновлювачем дитини може бути один чоловік або одна жінка.

Цей термін також активно вживається у коментарі автора Сімейного кодексу України – З.В.Ромовської до ст.232 «Правові наслідки усиновлення», зокрема, там зазначено наступне (у наведених нижче цитатах термін «правовий зв'язок» виділений мною – А.С.):

– якщо дитину усиновлює жінка, «то можуть бути збережені права та обов'язки батька, і навпаки, якщо усиновлює таку дитину лише чоловік, можуть бути збережені

права та обов'язки матері дитини. Таке збереження правового зв'язку можливе лише за бажанням усиновлювача);

– «Усиновлення називається «неповним», якщо за законом не втрачається правовий зв'язок між дитиною та її родичами за походженням – бабою, дідом, братами, сестрами. Стосовно правового зв'язку між рідними матір'ю і (або) батьками та дитиною, то він втрачається назавжди);

– «Правовий зв'язок може бути збережений лише з її найближчими родичами: бабою, дідом, рідними братами та сестрами);

– «Припинення правового зв'язку між усиновленою дитиною та її батьками, а також іншими родичами за походженням – це лише один із наслідків усиновлення. Слідом за ним одномоментно наступає інший – виникнення особистих і майнових прав та обов'язків між дитиною та усиновлювачами... усиновлювачі одержують правовий статус матері, батька, а усиновлені – правовий статус дитини» [13, с.444-445].

Крім того, у авторському коментарі З.В.Ромовської до ч.6 ст.211 Сімейного кодексу України, в якій, як вже зазначалося вище, вживається термін «правовий зв'язок», наводиться приклад для пояснення змісту правової норми, в якому замість «втратила правовий зв'язок» зазначено «втратила правовий статус» [13, с.413].

Узагальнення практики вживання законодавцем терміну «правовий зв'язок» у правовій системі України дозволяє виявити наступні істотні ознаки цієї категорії:

– правовий зв'язок передбачає наявність складної сукупності взаємних прав та обов'язків двох суб'єктів (громадянство як правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках, виникнення або припинення правового зв'язку при усиновленні дорівнює виникненню або припиненню усієї сукупності прав та обов'язків між особами, причому як майнових, так і немайнових), отже – правовий зв'язок є комплексною сукупністю правовідносин;

– правовий зв'язок виникає внаслідок отримання певного правового статусу (у випадку громадянства – загального статусу громадянина, у випадку усиновлення – спеціального правового статусу усиновлювача);

– права, які виникають у осіб у зв'язку з набуттям відповідного правового статусу є ексклюзивними (набуття особою статусу громадянина означає виникнення передбачених ст.38 Конституції України прав брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, права доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування; у свою чергу усиновлення, відповідно до ч.4 ст.232 Сімейного кодексу України, надає усиновлювачу щодо усиновленого усю сукупність прав батьків – на визначення імені дитини та місця її проживання, її виховання, спілкування з дитиною, її захист та відібрання дитини від інших осіб, а згодом, за певних обставин – на отримання від дітей аліментів), тобто такі права не є доступними для будь-яких інших осіб, що не мають відповідного правового статусу та не перебувають у такому правовому зв'язку, за своєю важливістю такі права якісно відрізняються від прав будь-яких третіх осіб щодо держави або усиновленого;

– наведені вище права, які надає статус громадянина та усиновлювача є не лише ексклюзивними, але також і вирішальне значущими для іншої сторони правового зв'язку (держави або усиновленого) у тому сенсі що їх реалізація значною мірою визначає долю та буття держави або усиновленого.

Отже, ці права за своєю важливістю якісно відрізняються від прав, які будь-які інші особи мають щодо держави або усиновленого.

Підсумовуючи застосування категорії «правовий зв'язок» як легального терміну правової системи України, можна зробити висновок про те, що ця категорія означає комплекс правовідносин між особами, що виникають внаслідок отримання однією з таких осіб певного статусу, який характеризується тим, що права, які надає такий правовий статус щодо іншої особи і які реалізуються у правовідносинах, що складають правовий зв'язок якісно відрізняються від прав будь-яких третіх осіб щодо іншої сторони правового зв'язку,

оскільки (1) є ексклюзивними у тому сенсі, що вони не є доступними для осіб, які не мають відповідного статусу і не перебувають у такому правовому зв'язку та (2) є вирішальне значущими для іншої сторони правового зв'язку, у тому сенсі що реалізація цих прав значною мірою визначає її долю та буття.

На нашу думку, зазначені вище ознаки правового зв'язку є універсальними і їх можна застосувати до інших феноменів правової дійсності, зокрема – до сукупності відносин, що виникають між господарським товариством та його учасником.

Учасник господарського товариства – це спеціальний правовий статус особи, яка стала власником частки у статутному капіталі господарського товариства внаслідок внесення до статутного (складеного) капіталу вкладу, або придбання такої частки у попереднього власника. Ст.10 Закону України «Про господарські товариства», ст.116 ЦК України, ч.1 ст.88 ГК України містять ідентичний перелік прав учасника господарського товариства, серед яких:

- Право брати участь в управлінні справами товариства в порядку, який визначається установчими документами, за винятком випадків, передбачених законом;
- Право брати участь в розподілі прибутку товариства і отримувати свою частку;
- Право отримувати інформацію про діяльність товариства (знайомитися з річними балансами, звітами, протоколами зборів);
- Право вийти з товариства (відсутнє в акціонера);
- Право здійснити відчуження своєї частки (акцій).

Цей перелік не є вичерпним, оскільки зазначені вище норми містять зауваження про те, що учасники господарських товариств можуть мати також інші права, передбачені законодавством і установчим документом товариства. Дійсно, аналіз законодавства свідчить про наявність великої кількості інших прав учасників господарських товариств. Отже, йдеться про орієнтовний перелік важливих прав учасника господарського товариства, які він має незалежно від розміру частки, що йому належить.

Ст.167 ГК України визначає корпоративні права, як сукупність майнових і немайнових прав, що виникають з володіння часткою (акціями) у статутному капіталі (майні) господарської організації: на участь в управлінні; на участь в отриманні частки прибутку; на участь в отриманні частки активів в разі ліквідації організації, а також інших прав, передбачених законодавством і установчими документами.

Якщо термін «права учасника» завжди застосовується до окремих прав і часто означає абстрактну правомочність будь-якого учасника будь-якого товариства, незалежно від розміру його частки, корпоративні права – це не лише окремі права, але також уся сукупність прав, що виникають з набуття частки (акцій, паю) певного розміру (володіння певною кількістю акцій) в конкретному корпоративному підприємстві, ці права є різними за обсягом у різних учасників (акціонерів, вкладників, членів).

Права учасника господарського товариства або ж корпоративні права не є доступними для осіб, які не мають статусу учасника відповідного господарського товариства: жодні інші особи, крім учасників господарського товариства, не мають права голосувати на загальних зборах учасників, отримувати дивіденди та ін. Отже, ці права є ексклюзивними.

З іншого боку, учасники господарського товариства вирішують усі важливі питання діяльності господарського товариства: хто саме буде директором товариства, чи варто розподілити прибуток господарського товариства між його учасниками, як дивіденди або ж ці кошти мають бути спрямовані на збільшення статутного капіталу, і нарешті – чи слід товариству взагалі продовжувати діяльність або припинити її шляхом ліквідації/реорганізації, тобто – реалізація прав учасників господарського товариства прав значною мірою визначає його долю та буття. Отже, ці права є вирішальне значущими для господарського товариства.

Висновки. Таким чином, права учасників господарського товариства якісно відрізняються від прав будь-яких третіх осіб щодо господарського товариства.

Нарешті, слід відзначити комплексний характер правовідносин між господарським товариством та його учасником, що є наслідком комплексного характеру прав учасника.

Можна бачити, що комплекс правовідносин між учасником та господарським товариством мають усі ознаки правового зв'язку.

Цей специфічний правовий зв'язок, цей комплекс правовідносин можна позначити терміном «участь у господарському товаристві».

Отже, участь у господарському товаристві – це комплекс правовідносин між учасником та господарським товариством, що має ознаки правового зв'язку.

Права, які учасник має щодо господарського товариства (корпоративні права), якісно відрізняються від прав будь-яких третіх осіб щодо господарського товариства, оскільки є ексклюзивними у тому сенсі, що вони не є доступними для осіб, які не мають статусу учасника і не перебувають у такому правовому зв'язку з господарським товариством та є вирішальне значущими для господарського товариства як сторони правового зв'язку, у тому сенсі, що реалізація цих прав значною мірою визначає долю та буття господарського товариства.

Список літератури

1. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1982. – Т. II. – 360 с.
2. Леушин В. И. Теория государства и права : учеб. [для юрид. вузов и фак.] / В. И. Леушин ; под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. – М. : ИНФРА М – НОРМА, 1997. – 570 с.
3. Общая теория государства и права : учебник / А. Ф. Вишневский, Н. А. Горбаток, В. А. Кучинский ; под общ. ред. В. А. Кучинского. – Минск : Интегралполиграф, 2009. – 552 с.
4. Тиунова Л. Б. Системные связи правовой действительности: Методология и теория / Л. Б. Тиунова. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. гос. ун-та, 1991. – 136 с.
5. Протасов В. Н. Правоотношения как система / В. Н. Протасов. – М. : Юрид. лит., 1991. – 144 с.
6. Явич Л. С. Общая теория права / Л. С. Явич. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1976. – 287 с.
7. Скаун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : учебник / О. Ф. Скаун. – Х. : Эспада, 2005. – 840 с.
8. Гревцов Ю. И. Проблемы теории правового отношения / Ю. И. Гревцов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1981. – 85 с.
9. Бекбаев Е. З. Проблема начала в теоретическом познании правовой системы (попытка обоснования) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.allpravo.ru/library/doc108p0/instrum712_9/item7150.html
10. Фрицкий О. Ф. Конституційне право України : підручник / О. Ф. Фрицкий. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 510 с.
11. Черкес М. Ю. Міжнародне право : підручник / М. Ю. Черкес. – К. : Т-во «Знання», 2001. – 284 с.
12. Черниченко С. В. Курс международного права : в 7 т. / М. М. Аваков, М. М. Богуславский, В. А. Вадалас [и др.]. – М. : Наука, 1990. – Т. 3 : Основные институты международного права. – 260 с.
13. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України : наук.-практ. коментар / З. В. Ромовська. – К. : Видав. Дім «Ін Юре», 2003. – 532 с.

Стаття надійшла 01.12.2014 р.

А.В.Смитюх, канд. юрид. наук, доцент
Одесский национальный университет имени И.И.Мечникова
кафедра административного и хозяйственного права
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

УЧАСТИЕ В ХОЗЯЙСТВЕННОМ ОБЩЕСТВЕ КАК ПРАВОВАЯ СВЯЗЬ

Резюме

По результатам исследования мнений теоретиков-правоведов относительно сущности категории правовой связи, а также практики использования этой категории украинским законодателем, выведены признаки и определение понятия правовой связи. По результатам применения указанных признаков к комплексу правоотношений, возникающих между хозяйственным обществом и его участником, делается вывод о том, что участие в хозяйственном обществе отвечает признакам правовой связи.

Ключевые слова: правовые отношения, правовая связь, хозяйственные общества.

A.V.Smitiukh, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odessa I.I.Mechnikov National University
The Department of Administrative and Commercial Law
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

THE SHAREHOLDING IN A COMMERCIAL COMPANY AS A LEGAL NEXUS

Summary

The characteristics and definition of the legal nexus are provided as a result of the investigation of the cholary opinions and use of this category by the legislator of Ukraine. The conclusion that a shareholding in a commercial company may be qualified as a legal nexus is made as a result of extrapolation of the general characteristics of the legal nexus to the complex of the legal relations among the commercial company and its shareholder.

Key words: legal relations, legal nexus, commercial companies.

шення Печерського районного суду м. Києва від 03.08.2012 р. [20]. Позивачі, чий позов було задоволено, звернулись до суду із заявою встановлення факту народження дитини в певний час, обґрунтовуючи свої вимоги тим, що у подружжя в липні 2012 року народилося троє дітей – доньки, народжені сурогатною матір'ю та син, теж народжений за допомогою репродуктивних технологій іншою сурогатною матір'ю. Діти народились з різницею у часі у вісім днів. Реєстрація народження їх в один день, могла би захистити дітей від подальшого незаконного втручання в їх особисте та сімейне життя, а також забезпечити охорону їх інтересів.

Враховуючи, що СК України регулюються питання зміни в інтересах всиновленої дитини дати її народження, однак не регулюються подібні питання стосовно дітей, народжених за допомогою ДРТ, суд застосував аналогію закону, а саме, норми ст. 230 Цивільного процесуального кодексу України для зміни дати народження дитини.

Зі створенням єдиного державного реєстру «Про факт запліднення методом сурогатного материнства» та появи відповідної інструкції з його використання така категорія спорів може зовсім зникнути, а перереєстрація дітей в таких випадках буде мати технічний характер за заявою біологічних батьків до органів РАЦС.

Висновки. Провівши дослідження існуючої судової практики щодо цивільно-правових спорів, які виникають при застосуванні ДРТ методом сурогатного материнства, можна виокремити наступні категорії справ: про визнання правочину (договору сурогатного материнства) недійсним; про встановлення факту, що має юридичне значення (де-факто – про встановлення батьківства; скасування актового запису про народження дитини); про внесення змін до актового запису з метою реєстрації дітей в один день.

Більшість проблемних питань при використанні ДРТ методом сурогатного материнства пов'язані з недосконалістю порядку встановлення походження новонародженої дитини, внесенням змін до актового запису про батьків дитини та час її народження. Вказане викликає необхідність удосконалення правового механізму реєстрації дітей органами РАЦС, внесенням змін в діюче законодавство щодо обов'язкової нотаріальної форми договору сурогатного материнства та створення єдиного державного реєстру «Про факт запліднення методом сурогатного материнства».

Список літератури

1. Яворська О. Роль та значення судової практики в правовому регулюванні цивільних відносин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radnuk.info/statti/572-prot/15425-2011-01-23-03-09-49.html>
2. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права : учеб. пособие (по изданию 1910–1912 гг.) / Г. Ф. Шершеневич. – М., 1995. – Т. 2, вып. 2, 3, 4.
3. Малышев Н. Курс общего гражданского права России / Н. Малышев. – СПб., 1878. – Т.1.
4. Мейер Д. И. Русское гражданское право : в 2 ч. / Д. И. Мейер. – 2-е изд., испр. – М. : Статут, 2000. – (По испр. и доп. 8-му изд. 1902 г.).
5. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права / И. А. Покровский. – М. : Статут, 1998.
6. Марченко М. Н. Источники права : учеб. пособие / М. Н. Марченко. – М. : ТК Велби : Проспект, 2005.
7. Реєстрація народження та визначення походження дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/16732>
8. Сімейний кодекс України. – К., 2013. – 53 с.
9. Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів [Електронний ресурс] : Постанова Пленуму Верховного суду від 15.05.2006 р. № 3. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06>
10. Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення [Електронний ресурс] : Постанова Пленуму Верховного суду України від 31.03.1995 р. № 5. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95/print1384439149740363>
11. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Page/2>
12. Сідоренко М. Істотні умови договору щодо виношування дитини (сурогатне материнство) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sidorenko.at.ua/publ/1-1-0-3>
13. Антокольская М. В. Семейное право : учебник / М. В. Антокольская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2000. – 178 с.
14. Сімейний кодекс України : наук.-практ. коментар / за ред. І. В. Жилінкової. – Х. : Ксилон, 2008. – 855 с.

15. Аблітіпова Н. А. Проблеми сурогатного материнства в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Киув/2010_1_2/40.pdf
16. Рішення Шевченківського районного суду м. Києва від 25.07.2013 р. Справа № 2610/22368/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32701643>
17. Рішення Первомайського міськрайонного суду Харківської області від 03.07.2013 р. Справа № 632/1313/13-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32185130>
18. Рішення Печерського районного суду м. Києва від 23.08.2012 р. Справа № 2-о-166/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25724686>
19. Ухвала Колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України від 10.04.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30865462>
20. Рішення Печерського районного суду м. Києва від 03.08.2012 р. Справа № 2-о-166/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25724686>

Стаття надійшла 18.12.2014 р.

А.А. Гладушняк, аспірант

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова
кафедра гражданско-правовых дисциплин
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПРОБЛЕМЫ СУДЕБНОГО ПОРЯДКА УСТАНОВЛЕНИЯ ПРОИСХОЖДЕНИЯ И РЕГИСТРАЦИИ РЕБЕНКА ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ СУРРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА

Резюме

Статья посвящена исследованию материалов судебной практики Украины об установлении происхождения и регистрации ребенка при использовании вспомогательных репродуктивных технологий методом сурогатного материнства.

Ключевые слова: судебная практика, сурогатное материнство, установление происхождения и порядок регистрации детей.

O.O. Gladushnyak, Postgraduate

Odessa I.I. Mechnikov National University
The Department of Civil Law Disciplines
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

PROBLEMS OF THE ESTABLISHMENT IN THE COURT ORDER OF THE CHILD ORIGIN AND REGISTRATION IN APPLYING OF SURROGACY

Summary

The article investigates the court practice of Ukraine on the establishment of child origin and registration using assisted reproductive technologies of surrogacy.

Key words: jurisprudence, surrogacy, identification of the origin and the procedure for registration of children.

стиль викладу і містили перелік вимог, на які давність не поширювалась, статут короля Казимира згадував ті вимоги, до яких давність застосовувалась [10, с.283].

Віслицьким статутом 1347 року встановлювалася 30-річна давність для викупу маєтків, що перебували в заставі, 6-річна давність – для витребування майна вдови та 2-річна давність – для звернення із скаргою на самовільне зведення плотів у чужому маєтку. Для витребування у колишніх опікунів дітьми, що вийшли з-під опіки – давність встановлюється тривалістю в 3 роки і 3 місяці, та 4-річна давність – для витребування позикодавцем своїх грошей у боржника [5, с.10].

Необхідно зазначити, що Віслицький статут передбачає вже окремі елементи набувальної давності, хоча такою її ще не називає. Наприклад, особа, яка придбала маєток, не сплативши повної його вартості, і провело діла спокійно цим маєтком 3 роки і 3 місяці, не могла звернутися з позовом про його повернення попередньому власнику. Очевидно, що автори цього законодавчого акту розглядали спокійне володіння маєтком протягом встановленого законом строку за умови часткової оплати його вартості як підставу виникнення права власності у набувача та припинення права власності у відчужувача.

Зазначимо, що у Віслицькому статуті не було визначено загальних правил про початок перебігу, зупинення, перерву та поновлення строків давності.

На відміну від Віслицького статуту, Литовські статuti, які застосовувались на більшій частині України, мають більш загальний стиль викладу норм про давність, а також дають їй власну назву – «земська давність» [5, с.139].

«Кожен, хто кому-небудь на що-небудь дав лист або зробив запис при належному засвідченні або перед відповідною посадовою особою, а той кому записано мовчав протягом 10 років і не користувався записом, такі записи після спливу 10-річної давності не повинні мати жодної сили. Однак, якщо б хто-небудь протягом земської давності звернувся з позовом, а мовчаням не втратив свого права, тоді він не втрачає його за давністю» [5, с.138].

Литовським статутом 1529 року вже передбачалася така підстава для перерви земської давності, як звернення з позовом до суду. Литовські статuti містили також окремі правила початку перебігу земської давності. Відповідно до п. 18 розділу Першого Литовського статуту 1529 року, якщо б хто-небудь протягом земської давності звернувся з позовом, а мовчаням не втратив свого права, тоді він не втрачає його за давністю [5, с.138].

Ще одна особливість Литовських статутів – вони поклали тягар доведення правомірності володіння за земською давністю на особу, яка на давність посилалася. Отже, Литовські статuti ще не розрізняли позовної і набувальної давності, які охоплювалися єдиною – земською давністю. У той же час Третім Литовським статутом 1588 року була встановлена 10-річна давність для витребування нерухомого майна та грошей, які присуджували особі за рішенням суду. Тобто тут вже йдеться про виконавчу давність – давність примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку [10, с. 284].

Наступний документ – «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року. Згідно цього нормативно-правового акту, запроваджувалися різні тривалості давності залежно від виду майна, яке було предметом спору. «Коли б хто-небудь хотів витребувати через суд належні йому за яким-небудь природним або набутим правом маєтності, людей або будь-які нерухомі речі, той повинен, не промовчавши 10 років, за цим майном має право звернутися. Якщо ж без будь-яких поважних причин і перешкод, за таким майном нікуди не звертаючись, претензій спірній стороні не направляючи, цю десятирічну земську давність промовчав, то вже вічно мовчати буде, і майна того витребувати за жодним правом та через жоден суд не може [2, с.170].

Наприклад, якщо особа, якій рішенням суду присуджувалось нерухоме майно, протягом 10 років не вимагала у боржника цього майна, вона втрачала на нього право [2, с.170]. Якщо ж стягувачу було присуджено рухоме майно, то він через 10 років права на нього не втрачав, однак звернутися до суду за примусовим виконанням уже не міг.

Отже, «Права за якими судиться малоросійський народ» доповнили інститут давності в цивільному праві ще однією підставою перерви її перебігу – вчинення зобов'язаною особою дій, що свідчать про визнання боргу, але ця підстава мала обмежену сферу застосування.

Маніфест Катерини II 1787 року «Про різні даровані народу милості», що поширювався на Лівобережну Україну, яка входила в той час до складу Російської імперії, знову повернувся до єдиної десятирічної давності. «Маніфестом нашим от 17 марта 1775 узаконив, что любое дело или, которые в течение десяти лет не стали известными, должны быть подвергнуты вечному забвению. Право на это десятилетнего срока распространяем на все дела гражданские как между частными лицами, так и между ними и казной; а потому, по недвижимого или движимого имущества, не оказавшему или не совершит иска 10 лет или 10 лет не будет движения по предъявленному иску со стороны того, кто его совершил, пусть такой иск погасится, и дело будет подвержена вечному забвению» [10, с. 284].

Необхідно зазначити, що на території України мали застосування дві найбільші кодифікації, а саме: Загальне австрійське цивільне уложення 1811 року та Звід законів Російської імперії 1832 року, що забезпечували детальну регламентацію давності в цивільно-правових відносинах. Вони передбачали всі види давності і містили вичерпний перелік підстав зупинення та перерви давності, а також правовідносин, які не піддавалися дії давності.

Загальне австрійське цивільне уложення та Звід законів Російської імперії окремо встановили правові наслідки настання давності та умови її застосування судом.

В Зводі законів Російської імперії для позначення різних видів давності вживалися терміни «земська (погашувальна) давність» і «давність володіння»; в свою чергу, в Загальному австрійському цивільному уложенні 1811 року вживалися поняття «задавнення» і «засидження» [10, с.284].

Різним було також розуміння співвідношення між позовною і набувальною давністю. Австрійське цивільне уложення в цьому питанні спиралося на теорію «єдиної давності», яка сформувалася ще у XVIII столітті.

Набуттю права завжди відповідає його втрата, а втраті – набуття, тому погашувальна (позовна) і набувальна давності розглядалися як два прояви одного і того ж явища. Подібне трактування давності піддавалося критиці українськими науковцями.

У Зводі законів Російської імперії це співвідношення, за словами професора Г.Ф. Шершеневича, тлумачилося інакше: «Отрицающая возможность единой давности, что охватывает все случаи, в настоящее время различают исковую давность, в силу которой права теряются, и давность владения, которая ведет к получению права собственности. Это не две стороны одного и того же правового института, это два правовых института» [12, с.224].

Російське законодавство передбачало 10-річний строк як для земської давності, так і для давності володіння.

В Австрійському цивільному уложенні встановлювалось два строки для «засидження» – 3 роки відносно рухомого і 30 років для нерухомого майна та єдиний 30-річний строк для «задавнення».

Неоднаковими були й умови набуття права власності за набувальною давністю. Так, ст. 533 Зводу законів Російської імперії передбачала, що спокійне, безспірне і безперервне володіння у вигляді власності перетворювалося у право власності, коли воно тривало протягом встановленої законом давності. Для набуття права власності на підставі «засидження», згідно із ст. 1460 Загального Австрійського цивільного уложення, вимагалися, серед інших умов, ще й законна підстава набуття майна та добросовісність володіння ним [1, с. 34].

Як зазначав О. Любавський, немає жодного законодавства, яке б більше за російське розширювало межі давності володіння і створювало більш можливі випадки її набуття [5, с.123].

Радянський період в історії давності в цивільних правовідносинах був представлений Цивільним кодексом УРСР 1922 та Цивільним кодексом УРСР 1963 років. Особливість цих законодавчих актів в тому, що вони відмовились від набувальної давності. У роз'ясненні Кодифікаційного відділу НКЮ РСФРР зазначалося: «Гражданский кодекс предусматривает лишь исковую давность, а не приобретательскую давность, так как она для частных лиц юридически невозможна. Согласно ст.58 ГК: имущество, владелец которого неизвестен (ничье имущество) переходит в собственность государства» [8, ч.1 ст.58].

Значимо, що Цивільні кодекси УРСР запровадили розмежування строків позовної давності залежно від суб'єктів, у відносинах між якими вона застосовувалася.

У 1743 році «Права, за якими судиться малоросійський народ» запровадили різні тривалості давності залежно від виду майна, що було предметом спору.

На початку 19 століття на території України мали застосування дві найбільші кодифікації: Загальне австрійське цивільне уложення 1811 року та Звід законів Російської імперії 1832 року. Вони забезпечували детальну регламентацію давності у цивільно-правових відносинах.

Радянський період в історії давності мав своє відображення в двох Цивільних кодексах УРСР 1922 і 1963 років. Вказані кодифіковані акти відмовились від набувальної давності, запровадили розмежування строків давності залежно від суб'єктів, між якими вона застосовувалась, але їх норми, як норми дореволюційного законодавства, мали імперативний характер.

На сучасному етапі основним нормативно-правовим актом, який регулює правовий інститут позовної давності у цивільному праві, є Цивільний кодекс України. Загальний строк позовної давності становить три роки. Скорочений спеціальний строк позовної давності (один рік) та спеціальні подовжені строки позовної давності (п'ять років, десять років) застосовується у випадках передбачених Цивільним кодексом України.

Список літератури

1. Огоновський О. Система австрійського права приватного / О. Огоновський. – Л.: Вид-во Петро Стебельський, 1987. – 123 с.
2. Права, за якими судиться малоросійський народ, 1743 р. – К.: Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 1997. – 432 с.
3. Ромовская З. В. Спорные вопросы учения об исковой давности / З. В. Ромовская // Вестник Львов. гос. ун-та им. И. Франко. Серия: Юридическая. – Л., 1988. – Вып. 26. – С. 23-25.
4. Руська Правда. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій / уклад. С. Юшков. – К.: Вид-во Укр. Акад. Наук, 1935. – 234 с.
5. Статут Великого Княжества Литовского 1529 года / под ред. К. И. Яблонска. – Минск: Изд-во АН БССР, 1960. – 231 с.
6. Цапенко М. Про набувну давність у радянському праві / М. Цапенко // Червоне право. – 1929. – № 11. – Ст. 23.
7. Цивільний кодекс Української РСР: затв. постановою ВУЦВК від 16 грудня 1922 р. – К.; Х.: Укр. держ. вид-во, 1945. – 67 с.
8. Цивільний кодекс УРСР: Закон УРСР від 18.06.1963 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1964. – № 46. – Ст. 284.
9. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
10. Цікало В. Розвиток інституту давності у цивільних правовідносинах / В. Цікало // Вісник Львів. держ. ун-ту. Серія: Юридична. – 2000. – Вип. 35. – С. 281-286.
11. Энгельман И. Е. О давности по русскому гражданскому праву: Историко-догматическое исследование / И. Е. Энгельман. – М.: Статут, 2003. – 511 с.
12. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права / Г. Ф. Шершеневич. – М.: Статут, 2005. – 461 с.

Стаття надійшла 03.12.2014 р.

К.Р. Петренко, соискатель

Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова
кафедра гражданско-правовых дисциплин
Французский бульвар, 24/26, Одесса, Украина, 65058

ДАВНОСТЬ В ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ УКРАИНЫ: ИСТОРИКО-ПРАВОВОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

Резюме

Статья посвящена историко-правовому исследованию давности в гражданском праве Украины. Рассмотрены вопросы, когда и при каких обстоятельствах давность в гражданском праве начала формироваться, какой устанавливался срок давности для различных видов правоотношений в разные исторические периоды на территории Украины.

Ключевые слова: давность, срок, исковая давность, приобретательная давность.

K.R. Petrenko, Applicant
Odessa I.I. Mechnikov National University
The Department of Civil Law Disciplines
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

**PRESCRIPTION IN CIVIL LAW OF UKRAINE:
HISTORICAL AND LEGAL RESEARCH**

Summary

The article is devoted to the study of the historical and legal research of prescription in civil law of Ukraine. The issues of when and how prescription in civil law began to take shape, which was established the statute of limitations for different types of relationships at those time.

Key words: prescription, term, period of limitation, acquisitive prescriptio.

нувати своє обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, у яких вона особисто бере участь, якщо інше не встановлено в законі (ч.2 ст.29 ЦПК України). Крім того, у разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває цивільної процесуальної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. Цивільної процесуальної дієздатності набуває також неповнолітня особа, якій надано повну цивільну дієздатність (ч.3 ст.29 ЦПК України). У свою чергу у ч.1 ст.18 СК України вказано, що кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду. Таким чином, за СК України неповнолітні особи можуть звертатися за захистом своїх сімейних прав та інтересів незалежно від набуття ними повної цивільної дієздатності» [4, с.71], аналізуючи діюче цивільне процесуальне і сімейне законодавство, робить висновок І.В. Жилінкова.

«Ст. 18 СК, встановлюючи загальні положення щодо захисту сімейних прав та інтересів, згадує лише про судовий порядок захисту прав або інтересів, і дублює положення ч.10 ст. 7 СК з тим уточненням, що право на особисте звернення до суду має учасник сімейних відносин, який, досяг 14 років. Таким чином, має місце визначення вікових меж «сімейної – цивільної – процесуальної» дієздатності фізичної особи. Аналогічна норма закріплена у ч. 4 ст. 152 СК України: дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів безпосередньо до суду, якщо вона досягла чотирнадцяти років» [3, с.61].

З цим твердженням ми не погоджуємося. Так, ст. 16 ЦК містить норму, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. Ця норма не пов'язує звернення до суду з віком фізичної особи. Частина 2 ст. 29 ЦПК України, встановлює, що неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також особи, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом. Суд може залучити до участі в таких справах законного представника неповнолітньої особи або особи, цивільна дієздатність якої обмежена.

На нашу думку, неповнолітні особи, віком від 14 до 18 років можуть звернутися до суду за захистом своїх прав та інтересів в сімейних правовідносинах лише у випадках, передбачених сімейним законодавством. А саме – при неналежному вихованні з боку батьків (ст. 152 СК України); при позбавленні батьківських прав (ст. 165 СК України); при визначенні місця проживання (ст. 160 СК України); неповнолітні батьки за захистом прав та інтересів своєї дитини (ст. 156 СК України).

В інших випадках така можливість у особи віком від 14 до 18 років сімейним законодавством не передбачається. Наприклад, при вирішенні судом спору щодо участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї (ст. 159 СК України); про поновлення батьківських прав (ст. 169 СК України); при відібранні дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав (ст.170 СК України); при вирішенні спорів стосовно майна батьків та дітей (ст.ст. 173; 177 СК України) та ін.

Як вважає З.В. Ромовська, «основною новелою ч.1 ст. 18 є надання дитині, якій виповнилось чотирнадцять років, цивільної процесуальної дієздатності. Така дитина має право самостійно подати позовну заяву на захист своїх прав або інтересів, зокрема позовну заяву про розірвання шлюбу чи визнання шлюбу недійсним, визнання батьківства, стягнення аліментів, скасування усиновлення або визнання усиновлення недійсним. Така дитина має й усі процесуальні права позивача у процесі. Вона може бути і відповідачем (наприклад, у справі про визнання батьківства чи стягнення аліментів). Дитина, якій виповнилось чотирнадцять років, може сама звернутися до суду з заявою про надання їй права на шлюб (ст.23 СК)» [5, с. 40].

Ми не погоджуємося з такими висновками З.В. Ромовської з наступних міркувань. По-перше, ч. 2 ст. 23 СК України в новій редакції, встановлює, що за заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, (а не чотирнадцяти років) за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам. По-друге, позовна заява про розірвання шлюбу або визнання його недійсним подається неповнолітньою особою,

Висновки. Норми, закріплені у ч.1 ст. 18 СК України, не повною мірою відповідають чинному цивільному і цивільному процесуальному законодавству, що обумовлене, зокрема, асистемним прийняттям СК України і ЦК України.

Видається, що зазначена стаття має містити загальні положення, які стосуються порядку (органів) захисту сімейних прав та інтересів і кола осіб, які мають право на захист інтересів неповнолітніх, а також вказівку на те, що особи з 14 років можуть самостійно захищати свої права в суді, тільки у випадках прямо передбачених сімейним законодавством. З огляду на викладене, необхідно закласти її в новій редакції.

Частина 2 ст. 18 СК України встановлює способи захисту сімейних прав та інтересів, кожен з яких може бути окремим предметом дослідження і може бути висвітлений у наступних статтях.

Список літератури

1. Сімейне право України : підручник / за ред. Ю. С. Червоного. – К. : Істина, 2004. – 400 с.
2. Сімейне право України : підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова [та ін.] ; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Жилінкової. – 4-е вид., перероб. і доп. – Х. : Право, 2012. – 322 с.
3. Сімейне право України : підручник / за ред. С. О. Харитоновна, Н. Ю. Голубевої. – К. : Істина, 2010. – 320 с.
4. Сімейний кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. І. В. Жилінкової. – Х. : Ксилон, 2008. – 855 с.
5. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України : наук.-практ. коментар / З. В. Ромовська. – 3-є вид., перероб. і доп. – К. : Правова єдність, 2009. – 432 с.
6. Сімейний кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. С. Я. Фурси. – К. : Видавель Фурса С. Я. : КНТ, 2008. – 1248 с.
7. Ромовська З. В. Українське сімейне право : підруч. [для студ. вищих навч. закл.] / З. В. Ромовська. – К. : Правова єдність, 2009. – 500 с.

Стаття надійшла 12.12.2014 р.

В.И. Труба, канд. юрид. наук, доцент, декан ЭПФ
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
кафедра гражданско-правовых дисциплин
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ВОПРОСЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ПРАВА НА ЗАЩИТУ СЕМЕЙНЫХ ПРАВ И ИНТЕРЕСОВ В СУДЕБНОМ ПОРЯДКЕ

Резюме

Статья посвящена изучению вопросов осуществления права на защиту семейных прав и интересов в судебном порядке. На основании анализа законодательства и судебной практики относительно защиты семейных прав и интересов, сформулированы предложения по его усовершенствованию.

Ключевые слова: семейные права; семейные интересы; право на защиту; обращение в суд; гражданская процессуальная дееспособность.

V.I.Truba, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Dean of the ELF
Odessa I. I. Mechnikov National University
The Department of Civil Law Disciplines
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

ISSUES OF THE IMPLEMENTATION OF THE RIGHT TO DEFEND FAMILY RIGHTS AND INTERESTS IN COURT

Summary

The article researches the issues of the right to defend family rights and interests in court. Based on the analysis of legislation and judicial practice regarding the protection of family rights and interests, proposals for its improvement.

Key words: family law; family interests; the right to defend; appeal to the court; civil procedural capacity.

– іноземні юридичні особи – виключно на землі несільськогосподарського призначення і виключно у разі набуття права власності на об'єкти нерухомості або для цілей будівництва таких об'єктів;

– спільні підприємства, засновані за участю іноземних юридичних і фізичних осіб, – на земельні ділянки на умовах і в порядку, передбаченому для іноземних юридичних осіб (тобто, виключно на землі несільськогосподарського призначення і виключно у разі набуття права власності на об'єкти нерухомості або для цілей будівництва таких об'єктів).

При буквальному тлумаченні норм ст.82 ЗК України (тобто, виходячи з «букви», а не «духу» закону), можна зробити висновок, що право власності на землю не може бути набуто тими створеними та зареєстрованими за законодавством України і на території України юридичними особами, які мають 100% іноземного капіталу (тобто єдиним засновником яких є іноземна фізична або юридична особа). Даний висновок ґрунтується на тому, що вищевказані юридичні особи формально не підпадають під жодну з категорій суб'єктів права власності на землю, передбачених статтею 82 ЗК України, оскільки:

– по-перше, засновниками таких юридичних осіб є іноземні громадяни та / або компанії, у зв'язку з чим їх не можна віднести до юридичних осіб, заснованих громадянами або юридичними особами України;

– по-друге, такі юридичні особи формально не можна віднести до іноземних юридичних осіб, оскільки іноземною юридичною особою слід вважати юридичну особу, створену і зареєстровану за законодавством іноземної держави і на її території (у той час, як розглядувані юридичні особи створені та зареєстровані за законодавством і на території України);

– по-третє, юридичні особи, що розглядаються, формально не можна віднести і до спільних підприємств, адже відповідно до Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» спільним підприємством є підприємство, створене на базі загального капіталу іноземних суб'єктів і суб'єктів України [5, ст.1] (в той час, як розглядувані юридичні особи створені на базі суто іноземного капіталу, тобто без участі суб'єктів України).

Якщо слідувати вищевказаному формальному тлумаченню статті 82 ЗК України, то належні правові підстави для набуття права власності на землю (навіть несільськогосподарського призначення) юридичною особою України зі 100% іноземним капіталом відсутні. Зокрема, саме така точка зору була висловлена Державним комітетом України із земельних ресурсів у листі від 07.05.2008 р. № 14-17-11 / 4621 [6].

Разом з тим, якщо тлумачити вищевказані положення земельного законодавства не з точки зору «букви», але з точки зору «духу» закону, то вищевказаний формальний висновок щодо відсутності правових підстав для набуття права власності на земельну ділянку несільськогосподарського призначення юридичною особою України зі 100% іноземним капіталом суперечить загальним принципам цивільного, земельного та конституційного законодавства, а також законодавства про захист іноземних інвестицій, які встановлюють рівність між суб'єктами правовідносин, зокрема, й рівність прав іноземних інвесторів і прав суб'єктів України (за винятком прямих обмежень, передбачених законом).

Більше того, вищевказаний формальний висновок також суперечить здоровому глузду, оскільки закон прямо передбачив можливість іноземних юридичних осіб (створених за законодавством іноземних держав) набувати у власність земельні ділянки несільськогосподарського призначення, отже встановлення більш жорстких обмежень для юридичних осіб України, заснованих іноземними суб'єктами, є абсурдним.

На підставі вищевикладеного ми вважаємо, що юридичні особи України зі 100% іноземним капіталом «випали» з переліку суб'єктів права власності на землю, передбаченого статтею 82 ЗК України, не в силу прямої волі законодавця, а в силу помилки (прогалини в законодавстві). Це, в свою чергу, дає підстави для застосування принципу аналогії закону (тобто поширення можливості придбання права власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення на юридичні особи України зі 100% іноземним капіталом, незважаючи на відсутність прямої згадки таких у вищевказаній статті). Саме такої позиції дотримуються автори більшості науково-практичних коментарів до ЗК України [7, с. 278].

6. Лист Державного комітету України із земельних ресурсів від 07.05.2008 р. № 14-17-11/4621 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN41604.html
7. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України (за станом нормативно-правових актів та судової практики на 15.01.2009 р.) / А. М. Мірошніченко, Р. І. Марусенко. – К. : Всеукр. асоціація видавців «Правова єдність», 2009. – 496 с.
8. Про оренду землі : Закон України від 06.10.1998 р. № 161-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – 46-47. – Ст. 280.

Стаття надійшла 10.12.2014 р.

Е.В. Бондаренко, аспірантка

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова
кафедра конституционного права и правосудия
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВА НА ИНВЕСТИРОВАНИЕ В УКРАИНЕ ИНОСТРАННЫМИ ГРАЖДАНАМИ

Резюме

В статье исследованы актуальные вопросы реализации экономических прав иностранными гражданами, одним из путей которой является приобретение права собственности на земельные участки в Украине. При этом отмечено, что Земельный кодекс Украины содержит пробелы, создающие препятствия для привлечения иностранных инвестиций. Так, в отношении юридических лиц со 100% иностранными инвестициями в отличие от иностранных юридических лиц законом не предусмотрена возможность приобретения права собственности на земельные участки в Украине. В результате анализа норм законодательства сформулирован вывод о том, что такое необъяснимое упущение законодателя необходимо устранить в целях исключения препятствий для осуществления инвестирования путем приобретения права собственности на земельные участки иностранными гражданами – участниками юридических лиц, зарегистрированных в Украине.

Ключевые слова: иностранные граждане, инвестиции, права на землю.

K.V. Bondarenko, Postgraduate

Odessa I.I. Mechnikov National University
the Department of Constitutional Law and Justice
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

PECULIARITIES OF A RIGHT TO INVEST' REALIZATION IN UKRAINE BY FOREIGN CITIZENS

Summary

Actual issues of realization of the economic rights by foreign citizens, namely by acquisition of title to land plots in Ukraine, are investigated in this article. At the same time it is noted that the Land Code of Ukraine has loopholes that create obstacles to attraction of the foreign investments. So in the case of legal entities with 100% foreign investments as opposed to foreign legal entities the law does not provide the possibility of acquiring the title to the land plots in Ukraine. On the basis of analysis of the legislation was formulated the conclusion that such an inexplicable omission of the legislator must be eliminated in order to prevent the obstacles to the investments by means of acquiring the title to the land plots for the foreign nationals – members of legal entities registered in Ukraine.

Key words: foreign citizens, investments, land rights.

свою функцию, а все вместе они препятствуют распаду системы и способствуют её развитию. Общим названием для элементов социальной системы является термин «социальный субъект» [2–4].

Таким образом, социальная структура охватывает весь комплекс отношений, зависимостей и взаимодействий между отдельными элементами (субъектами) в социальных системах разного уровня. В качестве элементов современного общества выступают: человек (первичное звено), социальные группы (совокупность двух или более людей, которые объединились на основе общих интересов, целей, деятельности), социальные институты (определённые группы людей, учреждения и организации, государство и т.д.) и общности разных типов; базовыми единицами социальной структуры являются нормы и ценности [2, с. 91–93].

В социальной системе выделяют не только социальные субъекты, но и другие подсистемы, важнейшие из которых называют сферами общественной жизни. Сфера жизни общества – это определенная совокупность устойчивых отношений между социальными субъектами. Жизнь современного человека состоит из множества видов деятельности, в процессе которой люди вступают в самые разнообразные отношения. В зависимости от характера этих отношений, их объединяют в отдельные, но взаимосвязанные между собой, крупные, устойчивые, относительно самостоятельные подсистемы человеческой деятельности, называемые сферами общества. Каждая сфера включает в себя [3, с. 59–61; 5, с. 110–118]: определенные виды деятельности человека (образовательный, политический, религиозный), социальные институты (семья, школа, партии, церковь, армия, государство), а также сложившиеся отношения между людьми, т.е. связи, возникающие в процессе их деятельности, например, отношения обмена и распределения в экономической сфере.

Различные сферы общественной жизни тесно взаимосвязаны. В истории наук об обществе были попытки выделить какую-либо сферу жизни как определяющую по отношению к другим. Так, в Средние века господствовало представление об особой значимости религиозности как части духовной сферы жизни общества, в Новое время и эпоху Просвещения акцентировалась роль нравственности и научного знания. Ряд концепций ведущую роль отводит государству и праву; марксизм утверждает определяющую роль экономических отношений. В рамках же реальных общественных явлений сочетаются элементы всех сфер. Например, характер экономических отношений может влиять на строение социальной структуры, а сами экономические отношения определяются правовой системой страны, которая очень часто формируется на основе духовной культуры народа, его традиций в области религии и морали [5, с. 110–118]. Таким образом, на различных этапах исторического развития влияние какой-либо сферы может варьировать.

М.С. Каган выдвинул идею о пяти сферах общества: преобразовательной, коммуникативной, познавательной, ценностно-ориентационной и художественной. Первые две сферы относятся к материальной области общественной жизни, следующие – к духовной, а последняя сфера, художественная, существует как относительно самостоятельная [6, с. 188, 198–199, 208, 217]. Однако, исходя из других подходов, выделяют экономическую, социальную, политическую, духовную и экологическую сферы общественной жизни [3, с. 59–61; 5, с. 118–128]. Итак, современное общество является сложной многоуровневой социальной системой, включающей в себя различные сферы общественной жизни. Проблема типологии различных сфер общества окончательно не разработана, однако большинство исследователей исходят из понимания, что в основе формирования общественных сфер лежит соответствующая человеческая деятельность.

Исследование процессов взаимодействия общества и природы, а также экологических проблем достигли уровня интеграции экологических знаний, результатом которой стало формирование отдельной отрасли науки – социальной экологии. Вместе с тем, идет процесс дифференциации экологического знания уже на новом качественном уровне в рамках этой науки: осмысление и отработка ее предмета, законов, категориального аппарата; при этом важнейшим объектом социальной экологии становится экологическая сфера общественной жизни. Понятие экологической сферы отражает характер развития взаимоотно-

D. M. Sytnikov, Candidate of biological sciences, Senior scientist, Associate Professor
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of Civil Law Disciplines
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

ENVIRONMENTAL SPHERES AND STRUCTURE OF MODERN SOCIETY

Summary

Modern society is a complex multi-level social system, which includes the various spheres of social life, the typology of which has not been fully developed. The author analyzes the structure of modern ecological spheres of society, paying special attention to environmental activities as the basis of this subsystem. It is shown that the transformation of the structure of social relations and relations between society and nature in environmental activities are the main prerequisites for change in the nature of legal regulation of ecological spheres of society.

Key words: environmental spheres of society, ecological and legal regulation.

УДК 349.6

О.В. Толкаченко, канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПРАВОВА ОХОРОНА МОРСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття присвячена визначенню поняття та проблемним питанням правової охорони морського середовища, а також систематизації знань про збереження морських біологічних ресурсів. Аналіз ключових положень міжнародного права та національного законодавства України здійснюється з врахуванням теоретичних положень науки екологічного права. В результаті пропонується досліджувати правову охорону морського середовища в межах екологічного права з врахуванням норм міжнародного морського права.

Ключові слова: морське середовище, морські ресурси, охорона.

Постановка проблеми. Морське середовище є важливим об'єктом у справі забезпеченні права на екологічну безпеку, визначеного ст.ст. 16, 50 Конституції України [1] та ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [2]. Воно пов'язане з реалізацією права на життя та права на гідне існування, визначених міжнародними актами.

Світовий океан відіграє важливу роль у виробленні кисню, що підкреслювалося В.В. Петровим: «кисень в атмосфері поповнюється за рахунок двох джерел – рослинності (приблизно 40 %) та Світового океану (60 %). У Світовому океані кисень вироблюється найменшими організмами – планктоном» [3, с. 5]. Стан Світового океану впливає на кількість та якість кисню. Одним з найбільших забруднювачів Світового океану є судноплавання. Є.С. Кац визначив роль судноплавання в економічному забезпеченні держави поряд зі створюваними ними екологічними проблемами: «Судна, що прямо чи побічно пов'язані з морським промислом, є важливою складовою частиною світового торгового флоту, який виконує надзвичайно важливі для всього співтовариства держав функції: перевозить до 90% всіх зовнішньоторговельних вантажів світу і багато мільйонів пасажирів; видобуває понад 80% споживаної людством риби, морської тварини та різних морепродуктів; здійснює в надрах Світового океану видобуток нафти, газу та інших корисних копалин; проводить важливі наукові дослідження; здійснює охорону морського середовища, забезпечує ряд інших видів діяльності людини в світовому океані... За даними ІМО на даний час функціонує 56800 великих рибпромислових суден, що займаються видобутком водних біоресурсів у всіх районах Світового океану. На морських судах в будь-який момент часу працюють десятки мільйонів людей, що перетворює Світовий океан в особливу сферу перебування людини» [4, с. 3].

З огляду на те, що Україна є прибережною державою щодо двох морів, дане питання потребує дослідження з його проекцією на басейново-регіональну площину. Першочерговими проблемами охорони та відтворення навколишнього природного середовища Азовського і Чорного морів у розділі 1 Концепції охорони та відтворення навколишнього природного середовища Азовського і Чорного морів, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 10 липня 1998 року № 1057, були визначені: «високий рівень забруднення вод морів, що призвело до евтрофікації та негативних функціональних і структурних змін у морських екосистемах; загроза непоправної втрати біологічного різноманіття та біологічних ресурсів морів; зниження якості морських рекреаційних ресурсів; стрімке зменшення обсягів вилову риби і заготівлі морепродуктів; руйнування морського берега та інтенсифікація негативних геологічних процесів» [5]. Таким чином, визначена ситуація негативно впливає на стан навколишнього середовища в Україні, якість біологічних та рекреаційних ресурсів та створює загрозу для здоров'я населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу цього дослідження склали наукові праці фахівців з міжнародного морського права та екологічного пра-

редбачає, що: «У разі погіршення екологічного стану водойм, загрози виникнення заморних явищ тощо за рішенням Державної екологічної інспекції Північно-Західного регіону Чорного моря за домовленістю з відповідними органами рибоохорони можуть здійснюватися заходи з регулювання кількості знарядь лову, що застосовуються на промислі, та інші передбачені законодавством заходи, спрямовані на зменшення промислового навантаження на водні біоресурси» [10].

Національним законодавством України встановлюються нормативи, ліміти та квоти у сфері природокористування та охорони морського середовища. Концепція охорони та відтворення навколишнього природного середовища Азовського і Чорного морів від 10 липня 1998 року закріплює важливість доведення лімітів господарського використання морських біологічних ресурсів до рівня забезпечення їх відтворення. Реалізація цільових галузевих програм, як наприклад, «Осетер», «Піленгас» та «Аквакультура» [11], повинна сприяти відтворенню морських біоресурсів в Азово-Чорноморському басейні. В цілому, здійснення таких заходів забезпечує збалансоване використання морських біологічних ресурсів. Ст. 11 Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» містить Розділ V «Охорона водних біоресурсів та державний контроль у галузі рибного господарства». Викладення основних положень законодавства щодо охорони та державного контролю в одному розділі є логічним з огляду на те, що охорона може розглядатися як одна з функцій держави, що виконується нею в екологічних правовідносинах.

У част. 5 ст. 194 Конвенції ООН з морського права визначено, що заходи, необхідні для запобігання, скорочення і збереження під контролем забруднення морського середовища: «...включають заходи, необхідні для захисту і збереження рідкісних або уразливих систем, а також природного середовища видів риб та інших форм морських організмів, запаси яких виснажені, піддаються загрозі або небезпеці». Част.1 ст.194 Конвенції ООН з морського права визначає, що заходи, які вживаються державами для запобігання, скорочення і збереження під контролем забруднення морського середовища повинні бути сумісними з положеннями даної Конвенції. Для цього прибережні держави повинні вживати найкращі практично застосовувані засоби, що є в їхньому розпорядженні [12].

Метою заходів з охорони навколишнього природного середовища Азовського і Чорного морів є зменшення антропогенного впливу на морські екосистеми; припинення деградації морських екосистем, створення умов для відновлення їх самовідтворювальної здатності та зростання ресурсного потенціалу; забезпечення збалансованості процесів використання і відтворення морських природних ресурсів; створення умов для збереження рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослин і тварин тощо [5].

Серед правових засобів розділом 2 Концепції охорони та відтворення навколишнього природного середовища Азовського і Чорного морів від 10 липня 1998 року передбачалося внесення змін і доповнень до водного законодавства та законодавства про природно-заповідний фонд, розроблення та прийняття законів про охорону вод морів і прибережну смугу морів тощо [5].

Серед фінансових засобів встановлена вимога щодо реалізації вищезгаданої Концепції за рахунок коштів підприємств, установ та організацій, що забруднюють Азовське і Чорне моря, Державного бюджету України (з урахуванням реальних можливостей держави), республіканського бюджету Автономної Республіки Крим, відповідних місцевих бюджетів, фондів та інших джерел [5].

Класичне визначення матеріально-технічних заходів було надане Петко Стайновим, як: «матеріально-технічна діяльність державних службовців, членів відповідних суспільних організацій чи окремих громадян (мисливців, рибалок, різноманітних колекціонерів та любителів), що спрямована на вивчення та здійснення справи охорони деяких природних об'єктів, які наражаються на небезпеку» [3, с. 25].

Е.В. Толкаченко, канд. юрид. наук, доцент
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова
кафедра гражданско-правовых дисциплин
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПРАВОВАЯ ОХРАНА МОРСКОЙ СРЕДЫ

Резюме

Статья посвящена определению понятия и проблемным вопросам правовой охраны морской среды, а также систематизации знаний о сохранении морских биологических ресурсов. Анализ ключевых положений международного права и национального законодательства Украины осуществляется с учетом теоретических положений науки экологического права. В результате предлагается исследовать правовую охрану морской среды в сфере экологического права с учетом норм международного морского права.

Ключевые слова: морская среда, морские ресурсы, охрана.

O.V.Tolkachenko, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of Civil Law Disciplines
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

LEGAL PROTECTION OF THE MARINE ENVIRONMENT

Summary

The article is devoted to the definition and problematic issues about legal protection of the marine environment and also to the systematization of knowledge about conservation of living marine resources. Analysis of key positions of international law and national legislation of Ukraine is based on the Environmental Law's theory. As a result, author suggests researching the legal protection of marine environment in the field of Environmental Law taking into account provisions of International Maritime Law.

Key words: marine environment, marine resources, protection.

ження фотографій приватних осіб. Обстоюється позиція, що для захисту особи від загрози з боку новітніх винаходів і методів ведення бізнесу, варто створити спеціальне поняття «приватність» (змістом якого є захищеність від публічності, життя за власним бажанням).

У радянській правовій теорії приватне життя активно заперечувалося і засуджувалося, як прояв індивідуалізму, мало другорядний характер і активно викорінювалося. І лише на початку 70-х років приватне життя та його недоторканність стають об'єктом дослідження науковців, обережні спроби яких обґрунтувати нагальну потребу у праві на недоторканність приватного життя з часом знаходять підтримку серед правознавців.

Найбільш бурхливий розвиток поняття приватного життя спостерігається у другій половині ХХ ст. Ідея приватності виноситься на міжнародно-правовий рівень і отримує закріплення в низці міжнародно-правових актів у сфері прав людини.

В законодавстві сучасних демократичних держав право на недоторканність приватного життя є обов'язковим елементом правового статусу людини і громадянина. Не є виключенням і Україна. До сфери приватного життя Конституція України відносить будь-яку конфіденційну інформацію про особу, тобто інформацію, яку не допускається збирати і розголошувати про особу без її згоди, крім випадків, передбачених законом.

З метою вдосконалення вітчизняної законодавчої бази у сфері забезпечення таємниці приватного життя виникає необхідність дослідження всієї сукупності правових норм, які регулюють відносини у зазначеній сфері на вітчизняному рівні.

Дати визначення поняття приватного життя досить складно. Серед науковців й досі немає єдиної точки зору щодо визначення поняття приватного життя. Так Л. І. Котієва вважає, що приватне життя – це можливості людини спілкуватися з іншими людьми без втручання держави і суспільства, контролювати інформацію про самого себе, перешкоджати поширенню відомостей інтимного характеру [1, с. 18].

До сфери приватного життя, на думку О. П. Горпенюк слід відносити особисті щоденники, взаємовідносини між членами сім'ї, дітонародження, тайну всиновлення, сімейний бюджет, таємницю віросповідання та самої сповіді, таємницю телефонних розмов та нотаріальної угоди, житло людини [2, с. 200].

У сфері приватного життя людини можна виділити кілька аспектів:

1) конфіденційність самої сфери існування людини – недоторканність житла («мій дім – моя фортеця») чи то іншого володіння особи, робочого місця, певних відділень салону автомобіля чи іншого транспорту, приватність речей, що знаходяться при людині;

2) конфіденційність медико-біологічних обставин життєдіяльності людини – інформації щодо здоров'я і фізичного розвитку людини. Наприклад, даних медичних аналізів та лікарських рецептів, відомостей про результати досліджень ДНК на предмет наявності спадкових хвороб, інформації щодо анатомічних чи фізіологічних особливостей людини («тілесна приватність»). Її слід розглядати, як право людини на фізичну і психічну цілісність.

Поняття такої цілісності є новим для національного законодавства, оскільки воно пов'язано з новітніми досягненнями у галузях біології та медицини. Наукові відкриття в генній інженерії, експерименти з клонування людини, маніпулювання свідомістю, прогрес у трансплантації органів – усе це зумовило нагальну потребу й відповідного регулювання певних відносин. Тілесна (фізична) приватність передбачає неприпустимість будь-якого фізичного втручання в тіло людини, що може призвести до фізичного болю, фізичного каліцтва, стерилізації, пошкодження фізичних функцій чи нанесення будь-якої шкоди організму особи. Європейський суд з прав людини окрім іншого до тілесної недоторканості включив заборону фізичного насильства, дисциплінарних тілесних покарань, примушування здавати аналізи крові чи сечі тощо. Більше того, Суд відзначив, що навіть мінімальне втручання у фізичну цілісність належить розцінювати як порушення ст. 8 Європейської конвенції з прав людини, якщо воно зроблено проти волі індивіда [3];

3) конфіденційність інтимного і сімейного життя людини – сфери кохання, переживання, інтимних стосунків, інформації щоденників, листів (збережених чи навіть не відправ-

які вказують на ознаки такого злочину. Збирання конфіденційної інформації про людину з іншою метою неприпустимо [7];

3) додержання передбаченої законом процедури проведення заходів щодо збирання, зберігання та використання інформації, дотримання вимог закону щодо процесуальної форми слідчих чи інших процесуальних дій.

Також, варто наголосити, що значний вплив в регулюванні питання приватного життя відіграють ратифіковані Верховною Радою України міжнародні акти: Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Саме в цих актах визнається право кожного на повагу до приватного і сімейного життя, забороняється не тільки свавільне, а й незаконне втручання в особисте і сімейне життя людини.

Але навіть Європейський Суд дотепер не дав чітке визначення «приватного життя». Європейський Суд зовсім свідомо уникає спроби такого роду і надає перевагу (як правило) зосередженню на конкретному питанні. Кількість справ, пов'язаних із правом на «приватне» життя (чи приватність, як його часто називають), відносно невелика [3].

Якщо проаналізувати судові прецеденти, можна побачити, що концепція «приватного» життя належить сфері безпосередньої особистої автономії. Сюди відносяться аспекти фізичної і моральної недоторканності. Концепція виходить за вузькі межі гарантій життя, вільного від небажаної публічності. Вона забезпечує поле, в межах якого кожний може вільно займатися розвитком своєї особистості. Сюди входить право на самоідентифікацію, а також можливість розвивати взаємостосунки з іншими особами, у тому числі емоційні і сексуальні.

Такий підхід Європейського Суду наштовхує на думку, що «приватне» життя – не суворо окреслене захищене коло, а велика зона з доволі розмитими кордонами. Останні стають усе більш туманними в міру того, як приватне життя зближується із громадською діяльністю. Багато дій держави прямо чи побічно торкаються можливості людини у самореалізації, але не всі вони можуть вважатися втручанням у приватне життя.

Висновки. Встановлені у КК України і міжнародних актах норми демонструють відсутність системного підходу з боку законодавця до правового визначення змісту категорії приватного життя. Проблема полягає у наявності кількох підходів до визначення самого поняття «приватне життя людини». Пропонується наступне визначення: приватне життя є міра можливої поведінки людини у приватно-правовій сфері, або у сфері, яка не підпадає під пряме правове регулювання з боку держави та підкріплена державними заборонами третім особам втручатися у цю сферу.

Вітчизняне законодавство не надає змоги чітко та в повному обсязі виділити приватне життя в якості особливої правової категорії, яка покладається в основу відокремленої сфери регулювання суспільних відносин. Звідси – недосконалість правового регулювання суспільних відносин у сфері забезпечення таємниці приватного життя та неналежний рівень його охорони.

З метою вдосконалення суспільних відносин у сфері охорони недоторканості приватного життя варто переглянути відповідні норми та спрямувати законотворчу діяльність на їх систематизацію та згрупування в межах певного структурного елементу Кримінального кодексу України. Зокрема це може мати вираз в об'єднанні складових приватного життя в одну статтю, яка б розкривала сутність даної категорії та встановлювала відповідальність за порушення недоторканості приватного життя особи у разі незаконного посягання на нормальний стан його окремих елементів.

Список літератури

1. Котиева Л. И. Частная жизнь как юридическая категория / Л. И. Котиева // Юрид. мир. – 1997. – С. 18-19.
2. Горпинюк О. П. Стан дослідження проблеми кримінально-правової охорони приватності в юридичній літературі / О. П. Горпинюк // Наук. вісник Львів. держ. ун-ту внутр. справ. – 2009. – № 4. – С. 198-206.
3. Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. // Уряд. кур'єр. – 2010. – № 14. – Ст. 8.

4. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина / С. Я. Лихова. – К. : Видав. поліграф. центр «Київський університет», 2006. – 573 с.
5. Стефанчук Р. О. Цивільне право України : навч. посіб. / Р. О. Стефанчук. – К. : Прецедент, 2005. – 312 с.
6. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
7. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
9. Сergygin V. O. Зміст і обсяг права на недоторканість приватного життя / В. О. Сergygin // Вісник Вищої ради юстиції. – 2010. – № 4 (63). – С. 88-97.

Стаття надійшла 14.12.2014 р.

О.Л. Барабаш, соискатель

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

СТАНОВЛЕНИЕ И СОДЕРЖАНИЕ ПОНЯТИЯ «ЧАСТНАЯ ЖИЗНЬ»

Резюме

Установленные в УК Украины и международных актах нормы демонстрируют отсутствие системного подхода к правовому определению содержания категории «частная жизнь». Автором предложено следующее определение частной жизни – эта мера возможного поведения человека в частноправовой сфере, или в сфере, которая не подпадает под прямое правовое регулирование со стороны государства и подкреплена государственными запретами третьим лицам вмешиваться в эту сферу.

Ключевые слова: частная жизнь, конфиденциальность, право человека на неприкосновенность частной жизни.

O. L. Barabash, Applicant

Odessa I. I. Mechnikov National University
The Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics
Frantsuzsky Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

FORMATION AND THE CONCEPT OF PRIVACY

Summary

The norms, established in the Criminal Code of Ukraine and international legal acts, demonstrate the lack of the systematic approach to the legal definition of the content category of privacy. The author suggests the following definition of privacy – the measure of possible human behavior in the field of private law, or in an area that does not fall under the direct legal regulation by the state and supported by the state ban third parties to intervene in this area.

Key words: privacy, confidentiality, the human right to privacy.

УДК 343.24.2.01(477)

Т.О. Гончар, канд.юрид.наук, доцент
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ

На підставі аналізу норм кримінального законодавства України різного періоду розвитку, а також точок зору вчених, висловлених у доктрині кримінального права, вказується на те, що у вітчизняному кримінальному законодавстві відсутнє визначення та чітка система заходів кримінально-правового впливу, що ускладнює процес їх застосування. Пропонується авторське бачення системи вказаних заходів.

Ключові слова: Кримінальний кодекс, заходи кримінально-правового впливу.

Постановка проблеми. Кримінальне право будучи публічною галуззю права покликано забезпечити охорону найцінніших суспільних відносин, а саме прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечити мир і безпеку людства, а також запобігати злочинам. Реалізація вказаних завдань здійснюється за допомогою цілого комплексу заходів, які передбачені у Кримінальному кодексі України (далі – КК України). Але досі ці заходи не систематизовані законодавцем, а закріплені в Х, XIV, XIV¹ розділах Загальної частини КК України [1], тому виникла потреба в їх систематизації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних аспектів заходів кримінально-правового впливу присвячені праці як вітчизняних вчених, так і зарубіжних, а саме Є.М. Вечерової, І.М. Горбачової, В.І. Борисова, В.К. Дуюнова, А.Е. Жалинського, О.В. Козаченка, К.М. Карпова, В.О. Тулякова, М.І. Хавронюка, А.М. Яценка та ін.

Мета статті. У даній публікації пропонується простежити основні етапи розвитку системи заходів кримінально-правового впливу, а також надати загальну характеристику вказаним заходам з урахуванням позиції вітчизняного законодавця та науковців.

Виклад основного матеріалу. Перша спроба систематизувати заходи кримінально-правового впливу була зроблена вітчизняним законодавцем у Кримінальних кодексах УРСР 1922 та 1927 рр. Так, в ст. 46 КК УРСР 1922 р. поряд з терміном «покарання» вживається термін «заходи соціального захисту», до яких відносилися: а) переміщення до установ для розумово відсталих або морально дефективних; б) примусове лікування; в) заборона займати ту чи іншу посаду або зайняття певним промислом; г) виселення з певної місцевості; д) віддача неповнолітнього на поруки батькам, родичам або іншим особам за умови всебічного ознайомлення суду з умовами життя та особою поручителя [2]. Тобто, у цій статті простежується об'єднання, навіть ототожнення різних за своєю метою заходів. У Кримінальному кодексі УРСР від 1927 р. термін «покарання» вже не вживається, а вперше здійснена спроба поділити заходи, які застосовувалися до осіб, що вчинили злочини, на: заходи соціального захисту судово-виправного характеру, медичного та медико-педагогічного характеру [3], у подальшому законодавець повернувся до вживання у кримінальному законодавстві поняття «покарання», хоча спроби систематизувати заходи кримінально-правового впливу у самостійній кримінально-правовій нормі більше не робилися.

У зв'язку з цим слід вказати на більш чітку позицію білоруського законодавця, який у ст. 46 КК передбачив, що кримінальна відповідальність реалізується в засудженні: 1) із застосуванням призначеного покарання; 2) з відстрочкою виконання призначеного покарання; 3) з умовним незастосуванням призначеного покарання; 4) без призначення покарання; 5) із застосуванням щодо неповнолітніх примусових заходів виховного характеру [4]. Але поза увагою білоруського законодавця осталася підсистема заходів кримінально-правового впливу, яка не пов'язана із реалізацією кримінальної відповідальності, що застосовуються

до осіб, які не визнаються суб'єктом злочину, але вчинили суспільно небезпечне діяння, передбачене у КК України як злочин.

Слід погодитися з В.К. Дуюновим, який пише, що покарання вже не є ні єдиним, ні навіть головним або кращим засобом кримінально-правового впливу. Покарання в кримінальному праві є мірою необхідною і важливою, але вимушеною і крайньою, у багатьох випадках вельми витратною і не здатною досить ефективно вирішувати поставлені перед ним завдання, і тому далеко не завжди доцільною та бажаною. Тому в сучасних умовах розвитку кримінального права стало очевидним, що покарання слід призначати як крайній захід у разі, якщо відсутні правові підстави для застосування інших заходів кримінально-правового впливу [5].

На думку ряду вчених, поряд з покаранням, слід виділяти заходи виправлення і безпеки. Так, А.Е. Жалинський вважає, що якщо «покарання» означає правові наслідки винного кримінального караного діяння, то «заходи виправлення і безпеки», пов'язані не з виною, а лише з соціальною небезпекою суб'єкта дії, і можуть призначатися за відсутності вини. Об'єднує їх з покаранням те, що вони є реакцією держави на протиправне діяння. Фактично йдеться про заходи безпеки, поняття та види яких у КК України не передбачено. Заходи безпеки в кримінальному законодавстві є альтернативою каральних заходів кримінально-правового впливу і застосовуються до осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, передбачене КК як злочин, які не визнаються суб'єктом злочину [6]. Слід погодитися з М.І. Хавронюком, який вказує на те, що розвинені держави поступово відходять від постулатів неокласичної школи кримінального права і виходячи із мети ресоціалізації винного, яка теж закріплена у вітчизняному кримінально-виконавчому законодавстві, у своїй кримінально-правовій політиці дотримуються дуалізму покарань та інших заходів кримінально-правового впливу [7, 6–7].

Приводячи національне кримінальне законодавство у відповідність до ратифікованих міжнародно-правових документів, було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 18.04.2013 р. № 222-18 (далі – Закон). Цим Законом у Кримінальний кодекс України введено поняття – «інші заходи кримінально-правового характеру» (розділ XIV Загальної частини з відповідною назвою). Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 13.05.2014 р. № 1261-VII Загальну частину КК України було доповнено новим розділом XIV¹ «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб», але, як вказувалося, чітка систематизація вказаних заходів досі відсутня. У зв'язку з цим виникла потреба у розгляді основних точок зору, які висловлені у доктрині кримінального права в частині класифікації заходів кримінально-правового впливу.

Говорячи про вказані заходи вчені використовують наступні дефініції: «заходи кримінально-правового впливу», «заходи кримінально-правового характеру», «форми реалізації кримінальної відповідальності», «заходи виправлення та безпеки», «інші кримінально-правові заходи», «інші заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» тощо. Аналізуючи вказані точки зору вчених слід зазначити, що більш узагальненим поняттям з представлених є термін «заходи кримінально-правового впливу», інші поняття є певною частиною системи вказаних заходів, які передбачені у КК України.

Кримінально-правові заходи, на думку О.В. Козаченка, – це система нормативно-визначених і адаптованих до особливостей національної ментальності заходи впливу, які в залежності від виду орієнтовані на кару, виправлення, превенцію, перевиховання, надання медичної допомоги і лікування осіб, кримінально-правову реституцію, підставою до застосування яких вважається вчинення особою діяння, передбаченого законом як злочин і посягає на систему соціальних цінностей, що формується на засадах незаперечного характеру визначення природних прав і свобод людини та мінливого характеру, визначеного рівнем розвитку нації і культури. Система кримінально-правових заходів, на думку вчено-

го, визначається особливостями об'єктів охорони, культурними особливостями народу [8, 205–207].

В.О. Туляков стверджує, що поряд з покаранням у чинному законодавстві де-факто існує чотири групи заходів: безпеки, соціального захисту, компенсації, кримінально-правового прощення [9, 140].

Як вважає А.М. Ященко, всі заходи кримінально-правового характеру можна поділити на каральні та некаральні. До каральних заходів відносяться: 1) кримінальне покарання (ст.ст. 50, 51 КК України); 2) види покарань, які реалізуються через його корегування або заохочення позитивної поведінки особи (ч. 3 ст. 74, ч. 1 ст. 58, ч. 1 ст. 62, ст. 82 тощо). Некаральні заходи кримінально-правового характеру, як пише вчений, включають у себе: 1) некаральні заходи, які реалізуються через кримінальну відповідальність; 2) некаральні заходи, які реалізуються поза межами кримінальної відповідальності [10, 126].

І.М. Горбачова всі кримінально-правові заходи поділяє на покарання, заходи компенсації (реституції), заходи соціального захисту та заходи безпеки [11, 13].

Є.М. Вечерова акцентує увагу на тому, що кримінальний закон традиційно визнає лише покарання, його цілі та види, оставляє поза увагою концептуальні питання некарального реагування на злочинну поведінку, та пропонує звернутися до «багатоколіїності» кримінально-правового впливу. Вона вважає, що залежно від способу здійснення кримінально-правовий вплив може бути двох видів: каральним та некаральним. Каральний кримінально-правовий вплив реалізується за допомогою єдиної форми – покарання. В свою чергу, некаральний кримінально-правовий вплив здійснюється в формі звільнення від кримінальної відповідальності або в формі звільнення від покарання та його відбування [12, 32–35].

До заходів кримінально-правового характеру, на думку К.М. Карпова, варто відносити покарання та інші заходи, які він поділяє на три групи (класи): 1) заходи безпеки (примусові заходи медичного характеру; примусові заходи виховного характеру); 2) заходи стимулювання (заохочення) правомірної постзлочинної поведінки (умовне засудження; умовно-дострокове звільнення; від кримінальної відповідальності; відстрочка відбування покарання); 3) заходи відновлення матеріальних (економічних) правовідносин, порушених в результаті вчинення злочину (конфіскація майна) [13, 134–136].

В узагальненому вигляді обсяг заходів кримінально-правового характеру, як вважає В.С. Єгоров, утворюють заходи відповідальності; превентивно-ресоціалізуючі засоби, а також заходи забезпечення [14, 135–136].

Правовий аналіз норм розділів Х («Покарання та його види»), XIV («Інші заходи кримінально-правового характеру») та XIV¹ («Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб») Загальної частини КК України надає змогу стверджувати про існування не тільки покарання, як заходу державного примусу, а й закріплення підсистем інших заходів кримінально-правового характеру та заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. При цьому слід зазначити, що відповідно до ч. 3 ст. 3 КК України, покарання є традиційним (найсуворішим) кримінально-правовим заходом, тому вчені виділяють його окремо від інших заходів кримінально-правового впливу.

Висновки. Дослідження правової природи заходів кримінально-правового впливу дозволяє зробити висновок про те, що більшість вчених поділяє їх на певні групи з урахуванням характеру або способу здійснення кримінально-правового впливу. Правовий аналіз норм Загальної частини чинного КК України надає змогу запропонувати поділ усіх заходів кримінально-правового впливу за ознаками суб'єкта кримінально-правових відносин, та правових наслідків такого застосування, на кримінально-правові заходи щодо фізичних осіб та заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Заходи кримінально-правового характеру щодо фізичних осіб, на нашу думку, поділяються на: 1) заходи, які пов'язані з реалізацією кримінальної відповідальності: кримінальне покарання – ст. ст. 51, 98 КК; звільнення від покарання, його відбування або заміна невідбутої частини покарання більш м'яким – ст.ст. 75, 79, 81, 82, 83, ч. 2 ст. 84, 104, 107; спеціальна конфіскація – ст. 96¹ КК України; судимість – ч. 1 ст. 88; примусові заходи медичного ха-

рактеру, що застосовуються замість або поряд з кримінальним покаранням – п. 2, п. 3 ст. 93 КК України; примусове лікування – ст. 96 КК України; примусові заходи виховного характеру, які застосовуються замість покарання – ст. 105 КК України; 2) заходи кримінально-правового характеру, які не пов'язані з реалізацією кримінальної відповідальності: примусові заходи медичного характеру, що застосовуються замість кримінального покарання до неосудних – п. 1 ст. 93 КК України; примусові заходи виховного характеру, які застосовуються до осіб, які не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність – ч. 1 ст. 97 КК України. До заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб відносяться: штраф, конфіскація майна, ліквідація – ч. 1 ст. 96⁶ КК України.

Список літератури

1. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page3>
2. Уголовный кодекс УССР в редакции 1922 г. (с изм. и доп. по 1 ноября 1924 г.). – Х. : Юрид. изд. Наркомюста УССР, 1925. – 104 с.
3. Уголовный кодекс УССР в редакции 1927 г. (с изм. по 1 июня 1928 г.). – 3-е офиц. изд. – Х. : Юрид. изд., 1928. – 120 с.
4. Уголовный кодекс Республики Беларусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tamby.info/kodeks/yk.htm>
5. Дуонов В. К. Уголовно-правовое воздействие: теория и практика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravo.vuzlib.org/book_z1757_page_8.html
6. Жалинский А. Э. Современное немецкое уголовное право / А. Э. Жалинский. – М. : ТК Велби : Проспект, 2004. – 560 с.
7. Хавронюк М. І. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають? / М. І. Хавронюк // Юрид. вісник України. – 2013. – № 21(934). – С. 6-7.
8. Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи: культурологічний вимір : монографія / О. В. Козаченко. – Миколаїв : Ліон, 2011. – 504 с.
9. Туляков В. Шляхи гармонізації кримінального законодавства / В. Туляков // Актуальні проблеми європейської інтеграції : зб. ст. з питань європейської інтеграції та права / за ред. Д. В. Ягунова. – О. : Фенікс, 2009. – Вип. 5. – С. 140-144.
10. Ященко А. М. Класифікація заходів кримінально-правового характеру / А. М. Ященко // Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. – 2013. – Вип. 3, т. 2. – С. 123-127.
11. Горбачова І. М. Заходи безпеки в кримінальному праві (порівняльний аналіз) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / І. М. Горбачова. – О., 2008. – 20 с.
12. Вечерова Е. Н. Некарательное уголовно-правовое воздействие на несовершеннолетних: аналитический дискурс : монография / Е. Н. Вечерова. – Николаев : Илион, 2012. – 324 с.
13. Карпов К. Н. Иные меры уголовно-правового характера как средство противодействия совершению преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.078 / К. Н. Карпов ; Омск. акад. внутр. дел. – Омск, 2010. – 226 с.
14. Егоров В. С. Вопросы правового регулирования мер уголовного принуждения / В. С. Егоров. – Москва ; Воронеж : Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та : НПО «МОДЭК», 2006. – 312 с.

Стаття надішла 20.12.2014 р.

Т.А. Гончар, канд. юрид. наук, доцент

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА МЕР УГОЛОВНО-ПРАВОВОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ

Резюме

В статье рассмотрены основные этапы развития системы мер уголовно-правового воздействия в отечественном уголовном законодательстве. Указаны основные точки зрения ученых в отношении системы мер уголовно-правового воздействия. Сделан вывод о том, что законодатель наряду с традиционной (наиболее суровой) мерой государственного принуждения – наказанием, выделяет подсистему иных мер уголовно-правового характера и подсистему мер уголовно-правового характера в отношении юридических лиц. Предлагается авторское видение системы мер уголовно-правового воздействия

Ключевые слова: Уголовный кодекс, меры уголовно-правового воздействия.

T.O. Gonchar, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of criminal Law, criminal procedure and criminalistics
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

GENERAL DESCRIPTION OF CRIMINAL LAW MEASURES

Summary

The article describes principal stages of development of criminal law measures in national criminal legislation. Basic viewpoints of scientists concerning system for criminal law measures are stated in the article. The conclusion was drawn that a legislator along with traditional (more severe) measure of public enforcement – punishment, sets apart subsystem of other measures having criminal legal nature and subsystem of measures having criminal legal nature regarding corporate persons. The article provides the author's vision of system for criminal law measures.

Key words: Criminal Code, criminal law measures.

УДК 342.95

О. М. Миколенко, канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

СПОСОБИ ПРАВОВОГО ЗАКРІПЛЕННЯ В ЗАКОНОДАВСТВІ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ НАСЛІДКІВ

В статті розглянуті різні способи правового закріплення в законодавстві про кримінальну відповідальність суспільно небезпечних наслідків, визначаються переваги та недоліки кожного з виділених способів.

Ключові слова: злочин, суспільно небезпечні наслідки, кримінальна відповідальність, оціночні поняття.

Постановка проблеми. Створення чітких норм законодавства про кримінальну відповідальність – один з напрямків забезпечення ефективності кримінального-правового регулювання та законності. Це обумовлено тим, що мова і термінологія закону являють собою зовнішню форму законодавчої думки. Від чіткості формулювань залежить практична реалізація ідеї законодавця. Недоліки юридичної техніки породжують безліч проблем на практиці, що обумовлює необхідність вдосконалення правил, прийомів, засобів юридичної техніки.

Прийоми юридичної техніки частіше всього використовуються для правового закріплення в законодавстві про кримінальну відповідальність суспільно небезпечних наслідків. При цьому, використання в тексті закону оціночних понять є лише одним із прийомів юридичної техніки. У зв'язку з цим, сьогодні особливої актуальності набуває питання дослідження всіх способів правового закріплення в кримінальному законодавстві суспільно небезпечних наслідків, що дасть можливість виявити недоліки, які існують у цій сфері, та запропонувати шляхи їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового закріплення в законодавстві про кримінальну відповідальність суспільно небезпечних наслідків досліджували Я. М. Брайнін, В. К. Гришук, Т. В. Кашаніна, О. В. Кобзева, В. М. Косович, М. І. Панов, М. Й. Коржанський, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, М. І. Хавронюк, С. Д. Шапченко, М. Д. Шаргородський та інші вітчизняні і зарубіжні вчені. Але практика застосування норм кримінального права показує, що в цій сфері існує велика кількість невіршених проблем, які впливають на рівень дотримання законності в нашій державі.

Метою написання статті є аналіз основних способів правового закріплення в законодавстві про кримінальну відповідальність суспільно небезпечних наслідків.

Виклад основного матеріалу. Для правильної кваліфікації протиправного діяння важливе значення має спосіб правового закріплення в законодавстві суспільно небезпечних наслідків окремих видів злочинів. У диспозиціях статей Особливої частини Кримінального Кодексу України (далі КК України) міститься декілька способів правового закріплення суспільно небезпечних наслідків.

Перший та найрозповсюджений спосіб, коли в Особливій частині КК України безпосередньо конкретизується характер та тяжкість шкоди (наприклад, ч. 1 ст. 176 і ч. 1 ст. 177 КК України). В окремих випадках у примітках до статті Особливої частини КК України може бути визначена та мінімальна шкода, яка заподіюється суспільно небезпечним діянням і яка є підставою для кваліфікації суспільно небезпечного діяння за цією статтею.

Другий спосіб правового закріплення суспільно небезпечних наслідків полягає у тому, що в законодавстві для визначення суспільно небезпечних наслідків використовуються поняття і терміни, які вживаються в природничих науках, у техніці, медицині тощо. Законодавча техніка вимагає, щоб терміни, які використовуються для позначення одного й

того самого явища в різних галузях права, були однаковими, а також, щоб термін змістовно відповідав суті того явища, яке він позначає [1, с. 75-77]. При кваліфікації таких протиправних діянь для з'ясування характеру шкоди необхідно звертатися до нормативних актів інших галузей права, у яких міститься опис цих понять і термінів. Так, наприклад, у ст. 277 КК України серед суспільно небезпечних наслідків передбачається «аварія поїзда». Зміст цього терміну в кримінальному законі не розкривається. Суб'єкт кваліфікації вчиненого діяння для з'ясування характеру наслідків повинен звернутися до відомчих нормативних актів, які встановлюють порядок і правила реєстрації подій, їх поняття і класифікацію. Аналогічним чином для розкриття понять «тяжких тілесних ушкоджень», «тілесних ушкоджень середньої тяжкості» і «легких тілесних ушкоджень», передбачених статтями 121, 122, 125 КК України, необхідно звернутися до Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом МОЗ № 6 від 17 січня 1995 р. [2].

Однак варто враховувати, що в окремих випадках у таких нормах наслідки визначаються неточно і не погоджуються з текстом закону іншої галузі права. Наприклад, ст. 130 КК України передбачає відповідальність за свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини або іншої невиліковної інфекційної хвороби, небезпечної для життя людини (ч. 1), і за зараження іншої особи такою хворобою (ч. 2, 3, 4). Однак дана норма не погоджена з законодавством у сфері захисту населення від інфекційних хвороб, оскільки це законодавство не поділяє інфекційні хвороби на виліковні і невиліковні, а виділяє особливо небезпечні і небезпечні інфекційні хвороби [3, с. 327]. Необхідно відзначити, що наявність в КК України таких норм та їх застосування в слідчій і судовій практиці обумовлює певні проблеми. Вони відносяться до правотворчої, правозастосовної, організаційної та інших сфер. Наявність цих проблем прямо або опосередковано негативно впливає на ефективність застосування вказаних норм [4, с. 241-243].

Третій спосіб правового закріплення суспільно небезпечних наслідків полягає у тому, що у законодавстві суспільно небезпечні наслідки в ряді випадків визначаються шляхом введення в кримінально-правову норму оціночних понять (ознак). Наприклад, «великий розмір», «тяжкі наслідки», «матеріальна шкода», «значна шкода» тощо. Через неконкретність, неточність оціночних понять, їх правова оцінка завжди пов'язана з необхідністю з'ясування обсягу, змісту й ознак самих цих понять.

Вживання в кримінальному законодавстві оціночних понять (ознак) є самостійним прийомом законодавчої техніки. У цей спосіб суспільно небезпечні наслідки набули свого правового закріплення більше ніж у 50% статей КК України. Саме з його реалізацією пов'язана величезна кількість проблем, які виникають як у практичній, так і в науковій сферах юридичної діяльності. Законодавче закріплення оціночних понять не може бути оцінене однозначно. З однієї сторони, вони забезпечують гнучкість кримінально-правового регулювання, дозволяючи застосовувати відповідні кримінально-правові норми з урахуванням конкретних умов місця і часу. Тобто введення в кримінальне законодавство понять оціночного характеру у певних випадках має позитивне значення, тому що дає можливість включити до сфери кримінально-правового регулювання досить велику кількість різних явищ, які мають кримінально-правове значення і характеризують способи вчинення злочину, масштаби злочинної діяльності, суспільно небезпечні наслідки, психічні стани тощо. Застосування таких понять сприяє виразу принципу повноти кримінального закону [5, с. 88-90]. Як відзначав В. М. Кудрявцев, «існування оціночних понять у законі неминуче. Вони корисні, якщо встановлюються щодо тих випадків, коли це необхідно і коли правильно застосовуються на практиці» [6, с. 138].

З іншої сторони, використання у кримінальному законодавстві оціночних понять, завжди призводить до їх суперечливого тлумачення і неоднозначного застосування норм кримінального права на практиці. Крім того, використання оціночних ознак може негативно вплинути на процес криміналізації та кваліфікації діяння, адже кримінально-правове тлумачення оціночних понять може зробити межі криміналізації аморфними, розпливчастими, коли питання про злочинність (незлочинність) діяння буде фактично вирішуватися

особою, яка застосовує кримінально-правову норму [7, с. 3-5]. Ця точка зору останнім часом стає розповсюдженою [8, с. 24], але з нею важко погодитись. На нашу думку, особи, які застосовують кримінально-правову норму, конкретизують і розкривають ці оціночні ознаки лише на основі закону і виходячи зі змісту, закладеного законодавцем з урахуванням критеріїв, які склалися в практичній діяльності. У зв'язку з цим, заслуговує на увагу думка вчених про необхідність розробки об'єктивних критеріїв, які б дозволяли конкретизувати оціночні поняття [5, с. 88].

Найбільш розповсюдженою класифікацією оціночних ознак є їх поділ на якісні, кількісні і сукупні. Якісними оціночними ознаками вважаються ті з них, зовнішнє вираження яких здійснюється у формі вказівки на узагальнені характеристики, які не піддаються вимірові, наприклад, «неналежне виконання» (ст. 367 КК України). Кількісними є ті оціночні ознаки, сутність яких виражається в законі шляхом вказівки на приблизно обчислювані характеристики, наприклад, «велика шкода» (ч. 3 ст. 206 КК України), «масове захворювання» (ч. 2 ст. 239 КК України) тощо. До сукупних відносяться оціночні ознаки, які, маючи складну внутрішню структуру, змушують правозастосувача звертатися як до якісних, так і до кількісних критеріїв оцінки, наприклад, «істотна шкода» (ст. 231 КК України), «інші тяжкі наслідки» (ч. 3 ст. 110 КК України).

На наш погляд, законодавець повинен використовувати оціночні поняття в розумних межах, і тільки у тих випадках, коли без оціночних понять обійтися неможливо. У зв'язку з цим, пропонуємо, по-перше, у кожному розділі Особливої частини КК України передбачити самостійну статтю, в якій містилося б законодавче визначення всіх оціночних понять, які використовуються у даному розділі; по-друге, наповнити ці оціночні поняття самостійним змістом, що обумовлюється особливостями об'єкта посягання; по-третє, виділити загальні оціночні ознаки, які використовуються і розуміються за змістом однаково, незалежно від того, в якому розділі Особливої частини КК України закріплені.

Четвертий спосіб правового закріплення суспільно небезпечних наслідків полягає у тому, що у диспозиції статті Особливої частини КК України може бути альтернативно зазначений ряд суспільно небезпечних наслідків, настання яких дає підстави кваліфікувати діяння за даною статтею кримінального закону. Наприклад, кримінальна відповідальність за ст. 272 КК України настає у випадку, якщо порушення правил безпеки під час виконання робіт підвищеної небезпеки створило загрозу – загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого. Для кваліфікації за частиною першою цієї статті досить встановити, що суспільно небезпечне діяння заподіяло одне з перерахованих наслідків. Кваліфікація не зміниться й у тому випадку, якщо діяння викликало в сукупності всі зазначені наслідки, однак це має значення для вирішення інших питань (наприклад, призначення виду і розміру покарання, визначення меж відшкодування шкоди тощо).

П'ятий спосіб правового закріплення суспільно небезпечних наслідків полягає у тому, що законодавець використовує при моделюванні статті Особливої частини КК України наслідки у вигляді створення загрози заподіяння реальної (фактичної) шкоди. Наприклад, загроза життю людей – ч. 1 ст. 276, ч. 1 ст. 281 КК України, загроза безпеки повітряних польотів – ч. 1 ст. 282 КК України, загроза заподіяння тяжких наслідків – ч. 1 ст. 253, ч. 1 ст. 258 КК України та ін.

Висновки. На підставі проведеного аналізу можна зробити наступні висновки.

Створення чітких норм закону – один з напрямків забезпечення ефективності кримінально-правового регулювання та законності. Це обумовлено тим, що мова і термінологія закону являють собою зовнішню форму законодавчої думки. Від чіткості формулювань залежить практична реалізація ідеї законодавця. Недоліки юридичної техніки породжують, по-перше, неправомірну поведінку учасників правових відносин, по-друге, до грубих помилок в практичній діяльності правоохоронних органів, які безпосередньо реалізують кримінально-правові норми. Це обумовлює необхідність вдосконалення способів правового закріплення суспільно небезпечних наслідків в законодавстві про кримінальну відповідальність.

Список літератури

1. Осипов П. П. Теоретические основы построения и применения уголовно-правовых санкций / П. П. Осипов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1976. – 265 с.
2. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень [Електронний ресурс] : затв. МОЗ України від 17.01.1995 р. № 6. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95>
3. Научно-практический комментарий Уголовного кодекса Украины от 5 апреля 2001 г. / А. М. Бойко, Л. П. Брич, В. К. Гришук [и др.] ; под ред. Н. И. Мельника, Н. И. Хавронюка. – К. : Каннон : А.С.К., 2002. – 1261 с.
4. Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика / Л. Д. Гаухман. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : АО «Центр ЮрИнфоР», 2003. – 448 с.
5. Шаргородский М. Д. Вопросы общей части уголовного права / М. Д. Шаргородский ; отв. ред. В. А. Иванов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1955. – 256 с.
6. Кудрявцев В. Н. Теоретические основы квалификации преступлений / В. Н. Кудрявцев. – М. : Госюриздат, 1963. – 354 с.
7. Кобзева Е. В. Оценочные признаки в уголовном законе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Е. В. Кобзева. – Саратов, 2002. – 31 с.
8. Наумов А. В. О понятии правоприменительной эффективности уголовного закона / А. В. Наумов, Ю. А. Красиков // Вестник МГУ. Серия: Право. – 1981. – № 2. – С. 23-27.

Стаття надійшла 22.12.2014 р.

А. Н. Миколенко, канд. юрид. наук, доцент
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

СПОСОБЫ ПРАВОВОГО ЗАКРЕПЛЕНИЯ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ ОБ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ОБЩЕСТВЕННО ОПАСНЫХ ПОСЛЕДСТВИЙ

Резюме

Недостатки юридической техники, во-первых, порождают неправомерное поведение участников правовых отношений, во-вторых, приводят к грубым ошибкам в практической деятельности правоохранительных органов, которые непосредственно реализуют уголовно-правовые нормы и квалифицируют деяние в зависимости от наступивших общественно опасных последствий. Поэтому в статье рассмотрены различные способы правового закрепления в законодательстве об уголовной ответственности общественно опасных последствий, а также характеризуются позитивные и негативные аспекты их использования.

Ключевые слова: преступление, общественно опасные последствия, уголовная ответственность, оценочные понятия.

O. M. Mikolenko, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odessa I. I. Mechnikov National University
The Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

METHODS OF LEGAL CONSOLIDATION OF THE SOCIALLY DANGEROUS CONSEQUENCES IN THE LEGISLATION ON PENAL LIABILITY

Summary

Disadvantages of legal technique, first, generate misconduct participants of legal relations, and secondly, lead to serious errors in the practice of law enforcement officers who directly implement the criminal law and qualify the act according to the socially dangerous consequences. Therefore, the article describes the different ways of legislating on penal liability of socially dangerous consequences, and are characterized by positive and negative aspects of their use.

Key words: the crime, socially dangerous consequences, penal liability, evaluation concepts.

Виклад основного матеріалу. Будучи найпоширенішою слідчою дією, що проводиться по кожній кримінальній справі, допит служить не тільки продуктивним засобом одержання нових, але і якісної перевірки вже наявних у справі доказів. За допомогою допиту слідчий встановлює наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, а також інші обставини, що підлягають доказуванню в кожній кримінальній справі [2, 133-134].

Давання показань починається з вільної розповіді. Слідчий повинен уміти слухати допитуваного. Відомо, що зацікавленість слухаючого стимулює розповідача більш конкретно описати подію. Під час неуважного, байдужого відношення слідчого допитуваний намагається швидше викласти факти і не в повному обсязі. Всією поведінкою слідчий повинен проявити уважне відношення стосовно допитуваного [3, 273]. З цією думкою погоджується і О. Р. Россінська: «Допитуваний повинен постійно відчувати увагу, з якою слідчий слухає його розповідь, і зацікавленість в показаннях» [4, 211].

У криміналістичній теорії відмічається необхідність спостереження в процесі допиту за поведінкою підозрюваного або свідка та їх психофізіологічними реакціями. Встановити брехню у показаннях таке спостереження не допомагає, проте дозволяє виявити зовнішні прояви, які відображають динаміку станів допитуваного під час допиту, різне реагування на те чи інше питання або доказ, що пред'являється. Ці зовнішні прояви не мають доказового значення [5, 194-195].

Розглядаючи тактичні прийоми допиту, ми вважаємо доцільним запропонувати орієнтовні програми допиту осіб при розслідуванні незаконного видобування корисних копалин, а саме перелік питань, який слід запланувати заздалегідь, виходячи з предмету доказування.

Сукупність елементів, що складають предмет доказування з розслідування незаконного видобування корисних копалин, є наступною:

1. Дані, що характеризують особу, яка вчинила злочин (досягла 16-річного віку, осудна, є службовою особою тощо).
2. Факт вчинення злочину.
3. Форма вини, ціль, мотив вчинення злочину.
4. Обставини вчинення злочину: місце, час, спосіб, факт приховування злочину, використання результатів злочинної діяльності.
5. Предмет злочину, його якісні та кількісні характеристики.
6. Факт нанесення шкоди навколишньому середовищу, державі, конкретному підприємству, особі.
7. Коло осіб, що вчинили злочин, їх характеристика, розподіл ролей при здійсненні злочинної діяльності.
8. Зміст діяльності всіх співучасників.
9. Кваліфікуючі ознаки.
10. Наявність обтяжуючих чи пом'якшуючих обставин.

Визначення предмету допиту потребує (з метою забезпечення всебічності та повноти) вивчення й аналізу матеріалів справи, витягу з них обставин, з приводу яких на допиті необхідно буде отримати інформацію. Аналіз типових уявлень слідчих про зміст поняття «предмет допиту» показує, що зазвичай це поняття необґрунтовано обмежується обставинами, вказаними лише у першому пункті переліку. Що стосується інших обставин, то окремі з них потрапляють до кола зору слідчих вкрай рідко і головним чином випадково. Тому великий резерв інформації, корисної для цілей розслідування, залишається на практиці незатребуваною [6, 27].

Специфіка допиту при розслідуванні злочинів даної категорії визначається різноплановістю, обізнаністю допитуваних у галузі геології, маркшейдерської справи, а також знань та навичок у видобуванні корисних копалин за допомогою відповідної техніки. Тому при підготовці до допиту слідчому необхідно приділити певну увагу спеціальній підготовці: вивчити не тільки матеріали провадження, але й ознайомитися зі спеціальними питаннями, що сприятиме правильній оцінці отриманих показань.

В ході розслідування кримінальних справ про екологічні злочини найчастіше доводиться допитувати свідків та підозрюваних, а інколи й потерпілих. При цьому велике коло допитуваних складають свідки. Допит вказаних осіб провадиться за загальними тактичними правилами для справ, пов'язаних з неналежним виконанням професійних функцій у галузі безпечного використання техніки [7, 771-772].

З урахуванням слідчої ситуації визначається коло осіб, які можуть бути допитані як свідки: 1) працівники природоохоронних органів; 2) очевидці забруднення, знищення об'єктів природи, вилучення природних ресурсів; 3) службові особи підприємств, установ, організацій, де мало місце порушення правил екологічної безпеки; 4) особи, що можуть охарактеризувати підозрюваного (обвинуваченого) [8, 15]. На думку Туровця Ю.М., така класифікація свідків злочинів проти довкілля є перебільшено розширеною, оскільки перша група вказаних свідків повинна надавати матеріали та відомості не як свідки, а бути залученими як спеціалісти. Існують системи тактичних прийомів допиту свідків, використовуваних щодо різних ситуацій і позиції допитуваного [2, 143].

Показання співробітників природоохоронних служб несуть у собі інформацію, що сприяє підтвердженню вже наявних версій щодо незаконного видобування корисних копалин, або висуненню нових. При підготовці до допиту цієї категорії свідків варто запланувати постановку таких запитань:

- Які існують види та способи незаконного видобування корисних копалин?
- За яких обставин особам або підприємствам надається дозвіл для видобування корисних копалин?
- Чи можете Ви визначити стандарти технологій, які використані особами на місці незаконного видобування корисних копалин?
- Як Ви можете охарактеризувати технічний стан окремих агрегатів, які використовувалися на місці події?
- Яку шкоду (вплив на воду, поверхневий шар ґрунту тощо) спричинено вчиненням даного злочину?
- Внаслідок чого відбулося забруднення атмосфери або водного простору, настання тяжких наслідків, загибель, масове захворювання людей тощо?
- Яким чином Ви розраховували розмір нанесеної шкоди?
- Який Ви припускаєте мотив у осіб, що незаконно видобували корисні копалини?
- У якій мірі безпека даного об'єкта забезпечувалася матеріально?

При допиті свідків-очевидців події можливо окреслити в плані наступні запитання:

- Коли і за яких обставин (умов) Ви спостерігали за видобутком корисних копалин?
- Чи можете Ви пригадати, скільки осіб було на місці події?
- Чи зможете Ви упізнати цих осіб?
- Були серед них знайомі Вам особи?
- Можете описати технічні засоби, якими користувалися особи під час вчинення видобування корисних копалин, а також визначити їх наявність та вид?
- Чи знали Ви про незаконність дій, які спостерігали на місці події?

Для допиту свідків-службових осіб ми пропонуємо сформулювати наступні запитання:

- Чи можете Ви надати загальну оцінку ступеню технічного оснащення осіб, що займалися видобуванням корисних копалин?
- Чи було технічно справним обладнання, що виявлене та вилучене з місця події?
- Можете охарактеризувати систематичність користування цим обладнанням?
- Який спосіб, режим експлуатації зазначеного обладнання (або використання каменерізних машин, видобування відкритим способом, за допомогою свердловин тощо)?

Свідки, які знайомі з підозрюваним, можуть відповісти на наступні запитання:

Список літератури

1. Васильев А. Н. Тактика допроса при расследовании преступлений / А. Н. Васильев, Л. М. Карнеева. – М. : Юрид. лит., 1970. – 208 с.
2. Туровець Ю. М. Початковий етап розслідування злочинів проти довілля : монографія / Ю. М. Туровець. – Хмельницький : Хмельн. ун-т упр. та права, 2013. – 224 с.
3. Шеремет А. П. Криміналістика : навч. посіб. [для студ. вищих навч. закл.] / А. П. Шеремет. – 2-е вид. – К. : Центр учбової літ., 2009. – 472 с.
4. Россинская Е. Р. Криминалистика : курс лекций / Е. Р. Россинская. – М. : Норма, 2006. – 384 с.
5. Шепитько В. Ю. Криминалистика : курс лекций / В. Ю. Шепитько. – 3-е изд. – Х. : Одиссей, 2006. – 368 с.
6. Питерцев С. К. Тактика допроса / С. К. Питерцев, А. А. Степанов. – СПб. : Питер, 2001. – 160 с. – (Сер. «Библиотека криминалиста»).
7. Криминалистика : учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2005. – 781 с.
8. Книженко С. О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування екологічних злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза / С. О. Книженко. – Х., 2006. – 20 с.
9. Печерский В. В. Типовые программы допроса : пособие / В. В. Печерский. – Гродно : ГрГУ, 2002. – 160 с.

Стаття надійшла 15.12.2014 р.

Е. В. Нарожная, старший преподаватель
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ТАКТИКИ ПРОВЕДЕНИЯ ДОПРОСА ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ НЕЗАКОННОЙ ДОБЫЧИ ПОЛЕЗНЫХ ИСКОПАЕМЫХ

Резюме

Статья посвящена отдельным аспектам проведения допроса при расследовании незаконной добычи полезных ископаемых. Подготовка к этому сложному и многогранному следственному действию требует от следователя специальной психологической и криминалистической подготовки. В статье предложены типовые программы, которые, по нашему мнению, целесообразно разрабатывать индивидуально для каждой группы субъектов допроса при расследовании указанного вида преступлений.

Ключевые слова: допрос, допрашиваемый, преступления против окружающей среды (экологические преступления), типовые программы допроса, подготовка к допросу.

O. V. Narozhna, Senior Lecturer
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of Criminal law, Criminal procedure and Criminalistics
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

SEPARATE ASPECTS OF THE TACTIC OF EXAMINATION WHILE INVESTIGATION OF THE ILLEGAL MINING

Summary

The article is devoted to some aspects of examination while investigation of the illegal mining. Preparation to this difficult and many-sided investigation action requires the special psychological and criminalistics preparation from an investigator. The model programs which are offered in the article, to our opinion, it is expedient to develop individually for every type of subjects of examination at investigation of the indicated type of crimes.

Key words: examination, crimes against the environment (ecological crimes), model programs of examination, arrange for an examination.

не, економічне положення регіону, національного складу населення, його звичаї і побут [5, с.35]. Слід зазначити, що для розслідування даного виду злочинів важливо врахувати не тільки національний склад, але і історичний уклад народу, що проживає на тій чи іншій території. Так, однією із специфічних рис злочинів, вчинених з використанням насилля в сім'ї є те, що на відміну від злочинної активності інших видів, насилля в сім'ї частіше застосовується в сільських родинах.

Місце вчинення зазначених посягань злочинці обирають з таким розрахунком, щоб обмежити можливість візуального спостереження і участі сторонніх осіб, або обмежити їх кількість. Найчастіше свідками насильства в сім'ї є особи, які на момент злочину були в близьких відносинах з насильником, чи жертвою.

Зазначене в деякій мірі пояснює той факт, що поведінка свідків по цій категорії справ характеризується майже в третині випадків (30%) повністю або частково неправдивими свідченнями. Свідки, навіть батьки своїх скривджених дітей часто не сприймають дії винних в сімейному насиллі як суспільно небезпечні, або ж намагаються уникнути розголосу сімейних проблем.

Науковці також включають в криміналістичну характеристику таку ознаку як місце вчинення злочину. Так, Старков О.В. вважає, що ці злочини вчинюються «за місцем проживання» [6, с.2]. Все ж таки, переважна більшість зазначених злочинів (80%) були вчинені в квартирах, приватних будинках, подвір'ях приватних будинків. Під'їзд будинку слугував місцем злочину у 10,7% випадків. В гуртожитках за отриманими даними було вчинено 6,0% злочинів і лише у 3,2% випадках – на вулиці, в полі, лісі та ін.

За результатами досліджень архівних кримінальних справ прослідковується прямий взаємозв'язок між місцем здійснення злочинної діяльності і особою злочинця та потерпілого. Так, в 74,7% приміщення, де вчинювався злочин було власністю винного в 22,6% – власністю жертви, в 2,7% випадків належало третім особам.

За даними дослідження факторами, які викликали конфлікт в сфері сімейно-побутових відносин, є:

- небажання конфлікуючої сторони працювати (7%);
- конфліктно-агресивний характер злочинця (90%);
- конфліктно-агресивний характер осіб, що проживали з нею раніше (9%);
- пияцтво злочинця (80%);
- пияцтво осіб, які проживали зі злочинцем (10%);
- невиконання членами сім'ї злочинця сімейних обов'язків (0,5%);
- протиріччя у вихованні дітей (0,5%);
- протиріччя із-за користування комунальним приміщенням (2,5%);
- протиріччя із-за користування присадибною ділянкою (3%).

Що стосується форм міжособових конфліктів, то тут можна виділити одноразові (ситуаційно-короткочасні) і тривалі конфлікти, тобто ті, основою яких є більш чи менш стійкі неприязні, ворожі взаємини учасників сімейно-побутових відносин. Дослідження кримінологів і соціологів свідчать, що в разових конфліктах частіше беруть участь законослухняні громадяни; суб'єктами ж тривалих ворожих стосунків бувають, переважно, особи, які згодом чинять насильницькі злочини щодо своїх близьких. Проте й серед законослухняних громадян частка учасників тривалих конфліктів також досить висока.

Коли в процесі дослідження всі тривалі конфлікти були розділені на не криміногенні, перед криміногенні (сварки, скандали та ін.) і криміногенні (тобто пов'язані з застосуванням психічного чи фізичного насилля), то з'ясувалося, що майбутні злочинці брали участь у конфліктах перед криміногенних і криміногенних значно частіше, ніж решта громадян. Причому шанс втягнення особи в злочинні дії прямо залежить від частоти участі, насамперед, у конфліктах криміногенного характеру. Найчастіше конфлікти відбуваються між подружжям або співмешканцями. Конфлікти з близькими родичами зустрічаються рідше. Часто злочинці конфліктують одразу з кількома членами сім'ї.

Встановлено також, що існує зв'язок між видом конфлікту й категоріями осіб, які складають сімейно-побутове оточення. Зокрема, не криміногенні конфлікти частіше відбуваються в стосунках між родичами, які мешкають окремо.

При вивченні обстановки вчинення даного виду злочинів необхідно обов'язково враховувати економічне положення досліджуваного регіону, його соціальну та культурну специфіку.

Своєчасне виявлення та попередження криміногенних конфліктів, які виникають на ґрунті сімейно-побутових відносин, врахування особливостей основних сфер життєдіяльності людини, знання специфіки конкретних кримінологічних об'єктів, профілактика вживання алкоголю і наркотиків – все це повинно перешкодити негативним змінам у характеристиці насильницької злочинності та підготувати підстави для викорінення самої можливості злочинних посягань на найважливіші цінності в суспільстві: життя, здоров'я та недоторканність особи.

Список літератури

1. Лунеев В. В. Преступность XX века: Мировой криминологический анализ / В. В. Лунеев. – М.: НОРМА, 1999. – 516 с.
2. Галинский Я. И. Насилие: природа или история? / Я. И. Галинский // На перепутьях истории и культуры: труды С.-Петербург. филиала Ин-та социологии РАН. – СПб., 1995. – 206 с.
3. Про становище сімей в Україні: доповідь / Г. В. Святненко, Е. М. Луценко, Ю. М. Яременко [та ін.]; ред. кол.: О. О. Яременко [та ін.]; Укр. ін-т соц. досліджень. – К.: НВФ «Студцентр», 1999. – 299 с.
4. Яблоков Н. П. Криминалистическая характеристика преступления и типичные следственные ситуации как важные факторы разработки методики расследования преступлений / Н. П. Яблоков // Вопр. борьбы с преступностью. – М., 1979. – Вып. 30. – 225 с.
5. Облаков О. Ф. Криминалистическая характеристика преступления и криминалистические ситуации: учеб. пособие / О. Ф. Облаков. – Хабаровск, 1985. – 88 с.
6. Старков О. В. Роль криминальной ситуации в бытовых насильственных преступлениях: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. В. Старков. – М., 1981. – 27 с.
7. Зуйков Г. Г. Поиск по признакам способов совершения преступлений / Г. Г. Зуйков. – М., 1970. – 191 с.
8. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики / Р. С. Белкин. – М.: Акад. МВД СССР, 1979. – Т. 3. – 407 с.
9. Кузнецов В. А. Профилактика органами внутренних дел преступлений, совершаемых на почве семейно-бытовых отношений: науч.-практ. пособие / В. А. Кузнецов, С. В. Трофимов. – К., 1981. – Ч. 1. – 72 с.

Стаття надійшла 14.12.2014 р.

Т.В. Родионова, старший преподаватель
Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

МЕСТО, ОБСТАНОВКА И СПОСОБ СОВЕРШЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ НАСИЛЬСТВА В СЕМЬЕ

Резюме

Изучение причин и условий насильственной преступности имеет большое значение для глубокого познания объективных и субъективных истоков этого криминального явления, а также для выработки предупредительных мер противодействия рассматриваемой группы противоправных деяний.

Ключевые слова: насильственные преступления, уголовная ответственность, криминальные конфликты, криминализация семьи, бытовая преступность.

T.V. Rodionova, Senior Lecturer
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

THE PLACE, SITUATION AND MODUS OF THE VIOLENT CRIME

Summary

A close study of reasons and terms of the violent criminality is important for deep cognition of objective and subjective sources of this criminal phenomenon, and similarly for elaboration of preventive measures of counteraction of the examined group of wrongdoings.

Key words: penal liability, criminality delinquency, criminalization of the family, violent crimes, criminogenic conflicts, domestic crimes.

УДК 343.2(477)

О.А. Чуваков, канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

БЕЗПЕКА: СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ

У статті проведено дослідження процесу розвитку і трансформації поняття «безпеки» в сучасних умовах.

Ключові слова: національна безпека, небезпека, особистість, держава, суспільство, захист, погроза, інтерес.

Постановка проблеми. Українська держава в порядку виконання покладеної на неї соціальної функції проводить комплекс стабілізаційних заходів щодо забезпечення безпеки громадян, країни в цілому. Не випадково у всіх документах, присвячених безпеці, в якості необхідної умови здійснення намічених заходів називається розробка системи їх правового забезпечення [1].

Мета статті. З метою виявлення сутності такого поняття, а також визначення системи заходів, які дозволяли б максимально ефективно захистити інтереси особистості, суспільства і держави, потрібно, перш за все, визначити зміст самого поняття безпеки.

Поняття «безпеки» володіє вираженою біологічною категорією і в певному сенсі може бути витлумачено за аналогією з інстинктом самозбереження людини. Згідно етимології цього слова – «безпеки» означає «відсутність небезпек, збереження, надійність» [2, 67], тобто відсутність будь-яких загроз державі, суспільству й особистості. При цьому, термін «надійний» – означає «твердий, міцний» [2, 412].

Дана обставина дозволяє розглядати категорію безпеки як необхідну умову життєдіяльності індивіда, стабільного існування і функціонування держави і суспільства, прогресивного розвитку людської цивілізації.

Ще у давнину розуміння безпеки людиною не виходило за рамки буденного уявлення і трактувалося як відсутність для неї небезпеки або зла. У такому життєвому значенні термін «безпеки» вживався, наприклад, давньогрецьким філософом Платоном. У той же час у середні віки, відповідно до словника Робера, під безпекою вже розуміли спокійний стан духу людини, яка вважала себе захищеною від будь-якої небезпеки. Однак у цьому значенні цей термін не увійшов міцно у лексику народів Європи і до XVII ст. використовувався рідко [3, 25].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широке ж поширення в наукових і політичних колах західноєвропейських держав поняття «безпеки» набуває завдяки філософським концепціям Т. Гоббса, Д. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Б. Спінози та інших мислителів XVII-XVIII ст.ст., означаючи стан, ситуацію спокою, що з'являється у результаті відсутності реальної небезпеки (як фізичної, так і моральної). Саме в цей період вченими робилися перші спроби теоретичної розробки цього поняття. Найбільш цікавою є версія, запропонована Зонненфельсом, який вважав, що безпека – це такий стан, при якому нікому нічого побоюватися. Для конкретної людини такий стан означало приватну, особисту безпеку, а стан держави, при якому нема чого побоюватися, становило громадську безпеку [3, 26].

Виклад основного матеріалу. В Україні на законодавчому рівні визначення поняття «безпеки» вперше сформульовано в рамках поняття «національна безпека» в Концепції національної безпеки України і визначає національну безпеку України як стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від внутрішніх зовнішніх загроз, що є необхідною умовою збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей [4].

Згодом зазначене визначення набуло подальшого розвитку у Законі України «Про основи національної безпеки», де під національною безпекою розуміється захищеність життєво

важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, що забезпечує сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, попередження і нейтралізацію реальних та потенційних загроз національним інтересам [5].

Із пропонованим у Законі розумінням безпеки погоджуються і вчені, які звертаються до аналізованої проблеми. Наприклад, М. Казаков визначає безпеку як «динамічно стійкий стан по відношенню до несприятливих впливів і діяльність по захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз, щодо забезпечення таких внутрішніх і зовнішніх умов існування держави, які гарантують можливість стабільного, всебічного прогресу суспільства і його громадян» [6, 63]. Це поняття, за його зауваженням, перетворилося на комплексне і інтегративне, що відбиває життєво важливі інтереси розвитку особистості, суспільства і держави.

Зараз термін «безпека» досить широко використовується в юридичній лексиці, незважаючи на те, що в науковій літературі не вироблено ще однакове розуміння його сутності.

У цьому зв'язку В. Спиридонов зазначає, що термін «безпека» у науковій літературі вельми багатозначний і досі не вироблено чіткого і суворого визначення цього поняття. Іноді безпека розглядається як мета, в інших випадках як концепція або як наукова програма чи наукова дисципліна [7, 92]. Ще й досі не існує цілісної концепції безпеки: поняття «особиста безпека», «національна безпека», «міжнародна безпека» і «глобальна безпека» мають справу з абсолютно різним набором проблем і виходять з різних історичних і філософських контекстів.

У юридичній енциклопедії дається таке поняття безпеки: «Безпека (англ. Safety, security) стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Основні об'єкти безпеки: людина і громадянин – їх права і свободи; суспільство – його матеріальні і духовні цінності; держава – її конституційний лад, суверенітет і територіальна цілісність» [8, 47].

З чого видно, що зазначене поняття безпеки по суті збігається з тим, яке закріплене в чинному Законі України «Про основи національної безпеки України».

Аналіз наукової літератури з проблем безпеки вказує на те, що межі її розуміння досить широкі. Якщо раніше безпека розглядалася стосовно до держави і суспільства, то зараз вона розглядається у відношенні триєдності – особистість, суспільство, держава. Раніше безпека пов'язувалася в основному з підривною діяльністю зовнішніх і внутрішніх супротивників держави, сьогодні ж безпека держави – це не тільки зведення до мінімуму загрози військового нападу, захоплення території, фізичного знищення населення. У широкому розумінні поняття «безпека» включає забезпечення громадянам того чи іншого суспільства необхідних умов для цивілізованого життя, розвитку і самовираження [9, 3].

Інші вчені ототожнюють поняття «безпека» і «захищеність» як правові категорії, вважаючи, що безпека є станом захищеності [10, 197].

У цьому сенсі не можна не погодитися із судженнями М. Арзамаскіна і П. Матросова, які визначають безпеку як стан, при якому зовнішні і внутрішні загрози не досягають певного критичного рівня, що дозволяє говорити про загрозу найважливішим інтересам держави, суспільства, особистості, а також як міру захищеності середовища, проживання, честі, гідності, цінностей особистості, соціальних груп, держави, суспільства, цивілізації в цілому. При цьому під національною безпекою дослідники мають на увазі рівень захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Тому деякі дослідники пропонують позицію забезпечення безпеки особистості, суспільства і держави виключно шляхом забезпечення безпеки інститутів держави [11, 51].

В. Сенчагов розглядає безпеку як стан об'єкта у системі його зв'язків з точки зору здатності до виживання і розвитку в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз, а також дії непередбачуваних і важкопрогнозованих факторів. У даному випадку, хоч і в абстрактній формі, загрози об'єкту не виключаються, причому сам об'єкт досліджується з точки зору можливості його існування в умовах неминучих небезпек [12, 12].

Деякі дослідники безпеку часто розглядають не як об'єкт захисту і дослідження, а як певну властивість предмета. Подібна теорія логічно призводить до висновку, що «існує не

безпека, а предмети, що нею володіють» [13,7]. Згідно з цією обставиною слід зазначити, що безпеку неможливо розглядати як явище реально існуюче в об'єктивній дійсності. Між тим саме заперечення безпеки як певного явища об'єктивного характеру пов'язано з більш локальним тлумаченням реальності як відображенні предметів матеріального світу і зовсім не явищ, що не мають матеріальної форми вираження. Проте, варто зауважити, що об'єктивна реальність «включає різні матеріальні об'єкти, їх властивості, простір, час, рух, закони, різні суспільні явища – виробничі відношення, державу, культуру тощо». В одному випадку певне явище в силу взаємозв'язку і різноманіття навколишньої дійсності може виступати властивістю іншого явища або предмета, а в іншому – в якості явища або предмета, для якого характерні свої самостійні властивості. У такому випадку більшість обставин знаходяться у залежності від визначення об'єкту дослідження і використовуваних при цьому методів. Слушно зазначає Ю.Демидов, що «об'єктом оцінки можуть бути явища об'єктивної дійсності, або їх окремі сторони, або їх відображення, а також оцінки» [14, 18]. З огляду на це В.Тихий робить висновок: «відбиваючи у суб'єктивній формі реально існуюче, поняття «безпека» є об'єктивною за змістом» [13,7]. Отже, безпека як явище є такою ж об'єктивною реальністю як і будь-який предмет, що має фізичну форму.

Інша думка щодо розуміння безпеки існує у Л. Шершенева. Він вважає, що в основі «концепції безпеки, її структур і механізмів має лежати нове ноосферне світобачення, нове уявлення про цілі і життєво важливі інтереси і базові цінності держави, її роль і місце у світовому співтоваристві». При цьому ключовим елементом ноосферного устрою життя виступає людина [15,75].

З точки зору Г. Сергеева, безпека – це сукупність актуальних чинників, що забезпечують сприятливі умови для розвитку країни, життєздатності держави, збереження її фундаментальних цінностей [16,81].

С. Гончаров під безпекою держави розуміє «захищеність якісного стану суспільних відносин, що забезпечують прогресуючий розвиток суспільства в конкретних історичних та природних умовах, від небезпеки, джерелом виникнення якої є внутрішні і зовнішні суперечності» [17, 65].

Відповідно до думки інших дослідників, безпека – це особливість соціальної системи ухилитися від шкідливого впливу на етапі виклику або погрози, а також здатність захисту від джерела небезпеки або знищення його на початковому етапі впливу [18, 6].

М. Лесков для розуміння безпеки пропонує гомеостазісний [19, 66] підхід. Він розглядає безпеку як явище, тотожне гомеостазису системи, «під яким прийнято розуміти тип динамічної рівноваги, характерний для складних саморегульованих систем і станів у підтримці істотно важливих для збереження системи параметрів у допустимих межах» [20, 97].

Такий підхід М. Лескова до поняття безпеки дозволяє глибше зрозуміти сутність безпеки, визначити методологічні основи побудови і функціонування її системи, однак він надмірно узагальнений і не містить реального уявлення про безпеку людини з її природними правами і свободами, які відповідно до Конституції України (ст. 3) є найвищою соціальною цінністю.

Висновки. Таким чином, безпеку необхідно розглядати як реально існуюче явище об'єктивної дійсності, тому що об'єктивна реальність «містить у собі різні матеріальні об'єкти, їх властивості, простір, час, рух, закони, різні суспільні явища – виробничі відносини, державу, культуру тощо» [21, 291]. Безпека як явище виявляється такою ж об'єктивною реальністю, як і будь-який об'єкт (суб'єкт), що володіє певним комплексом фізичних характеристик.

Проведений аналіз дає можливість оцінити поняття безпеки як явище, яке має поліфункціональний характер, де безпека як соціальна цінність суспільства – діяльність певної групи різних суб'єктів, а як соціальна потреба – це цілеспрямований результат такої діяльності. Причому безпека є необхідною умовою існування особистості, суспільства і держави, що гарантує можливість подальшого прогресивного розвитку цих елементів.

Список літератури

1. Питання Апарату Ради національної безпеки і оборони України [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 16.06.2005 р. № 966/2005. – Режим доступу: [www.rainbow.gov.ua / action](http://www.rainbow.gov.ua/action)
2. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – М. : Рус. яз., 1989. – Т. 1. – 699 с.
3. Зеленков М. Ю. Правовые основы общей теории безопасности Российского государства в XXI веке / М. Ю. Зеленков. – М. : Юрид. ин-т МИИТа, 2002. – 209 с.
4. Про концепцію національної безпеки України : Постанова Верховної Ради України // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 10. – Ст. 85.
5. Про основи національної безпеки України : Закон України // Офіц. вісник України. – 2003. – № 29. – Ст. 1433.
6. Казаков Н. Д. Безопасность и синергетика (опыт философского осмысления) / Н. Д. Казаков // Безопасность. – 1994. – № 4 (20). – С. 62-63.
7. Спиридонов В. И. Безопасность и проблема ассимиляции политической ценности мира / В. И. Спиридонов // Проблемы безопасности и устойчивости социально-политического развития российского общества / под ред. Г. В. Осипова, В. А. Рубанова. – М. : Центр социальных исследований безопасности, 1994. – С. 91-92.
8. Тихомирова Л. В. Юридическая энциклопедия / Л. В. Тихомирова, М. Ю. Тихомиров ; под ред. М. Ю. Тихомирова. – М. : Юринформцентр, 1997. – 526 с.
9. Чернявский Г. С. К вопросу исследования проблем безопасности России / Г. С. Чернявский, Р. А. Кобелев, Г. А. Исайчев // Военная мысль. – 1994. – № 29. – С. 3.
10. Организованная преступность. Проблемы, дискуссии, предложения / под ред. А. И. Долговой, С. В. Дьякова. – М. : Криминолог. Ассоциация, 1993. – 325 с.
11. Арзамаскин Н. Н. Государственная безопасность: понятие, черты и перспективы стабилизации / Н. Н. Арзамаскин, П. И. Матросов // Преступность как угроза национальной безопасности : сборник. – Ульяновск, 1998. – С. 51.
12. Экономическая безопасность / под ред. В. К. Сенчагова. – М. : Финстатинформ, 1998. – 356 с.
13. Тихий В. П. Уголовная ответственность за нарушение правил безопасности обращения с общепаспортными предметами / В. П. Тихий. – К. : УМК ВО, 1989. – 79 с.
14. Демидов Ю. А. Социальная ценность и оценка в уголовном праве / Ю. А. Демидов. – М. : Юрид. лит., 1975. – 184 с.
15. Шершенев Л. И. Безопасность: государственные и общественные устои / Л. И. Шершенев // Безопасность. – 1994. – № 4 (20). – С. 75.
16. Сергеев Г. М. Необходимость концепции национальной безопасности / Г. М. Сергеев // Информ. сб. Фонда нац. и междунар. безопасности. – 1993. – № 8. – С. 81.
17. Лопатин В. Н. Информационная безопасность России: Человек. Общество. Государство / В. Н. Лопатин ; С.-Петербург: ун-т МВД России. – СПб. : Фонд «Университет», 2000. – 428 с.
18. Теоретичні аспекти стратегії воєнної безпеки суспільства і держави : монографія. – Х. : Вид-во нац. Ун-ту внутр. справ, 2003. – 176 с.
19. Лесков М. А. Гомеостатические процессы и теория безопасности / М. А. Лесков // Безопасность. – 1994. – № 4. – С. 66.
20. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – 5-е изд. – М. : Политиздат, 1986. – 590 с.
21. Философский словарь. – М. : Политиздат, 1972. – 496 с.

Стаття надійшла 12.12.2014 р.

О.А. Чуваков, канд. юрид. наук, доцент
Одесский национальный университет имени И.И.Мечникова
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

БЕЗОПАСНОСТЬ: СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ

Резюме

Понятие безопасности обладает выраженной биологической категорией и в определенном смысле может быть истолковано по аналогии с инстинктом самосохранения человека. Данное обстоятельство позволяет рассматривать категорию безопасности в качестве необходимого условия жизнедеятельности индивида, стабильного существования и функционирования государства и общества, прогрессивного развития человеческой цивилизации.

Ключевые слова: национальная безопасность, опасность, личность, государство, общество, концепция, система, закон, защита, угроза, интерес.

O. A. Chuvakov, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

SECURITY: SOCIO-POLITICAL ESSENCE OF THE CONCEPT

Summary

The concept of safety possesses the expressed biological category and in certain sense can be interpreted by analogy with instinct of self-preservation of man. This circumstance allows to examine the category of safety as a necessary condition of vital functions of individual, stable existence and functioning of the state and society, progressive development of human civilization.

Keywords: national safety, danger, personality, state, society, conception, system, law, defense, threat, interest.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО, МОРСЬКЕ ПРАВО

УДК 368.036:656.61(477)

М.В. Голікова, канд.юрид.наук, доцент, декан
Одеська національна морська академія
кафедра морського права
вул. Дідріхсона, 8, м. Одеса, 65029, Україна

СТРАХОВИЙ НАГЛЯД У МОРСЬКІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

У статті розглянуто проблему регулювання страхового нагляду у морській сфері в Україні. Визначено функції, види та форми страхового нагляду в Україні. Також, у статті проаналізовано та досліджено основні мета та завдання страхового нагляду та виділено ряд положень, які передбачають подальше удосконалення регулювання страхового нагляду у морській сфері в Україні.

Ключові слова: страховий нагляд, регулювання, морська сфера, удосконалення.

Постановка проблеми. Розбудова України як соціальної, правової держави передбачає належну реалізацію гарантованих Конституцією України майнових прав та інтересів громадян та інших учасників економічних відносин. У сучасних умовах провідну роль серед засобів захисту зазначених прав та інтересів відіграє страхування. За наявності дієвої системи правового регулювання цей вид діяльності здатен забезпечити стабільність та сталий розвиток національної економіки, її захист від різного роду ризиків.

В умовах незалежності України відбулася децентралізація системи страхових відносин, внаслідок чого регулювання основних напрямків страхової діяльності здійснюється на приватноправових засадах. За таких умов держава залишає за собою роль регулятора страхових відносин.

Одним із видів страхування, що потребує вдосконалення правових засад його здійснення, є морське страхування. Загальною тенденцією сьогодення є зловживання з боку страхових компаній, страхових організацій, що може завдати значних втрат страхувальникам, а також державі та її громадянам. Крім того, висока вартість об'єкта, який підлягає страхуванню, в умовах недосконалого правового регулювання зазначених відносин та відносно високих ризиків, притаманних морським перевезенням, обумовлює порівняно низьку привабливість діяльності щодо морського страхування. Лише 7 % страхових компаній, що входять до Морського страхового бюро, практично займаються морським страхуванням.

Існуюча система страхових відносин у цілому виявилася значною мірою неспроможною забезпечити економічний обіг. Це вказує на недосконалість системи правового регулювання страхових відносин в цілому та ставить питання про збільшення питомої ваги публічно-правового регулювання страхових відносин.

Мета дослідження полягає у тому, щоб на основі аналізу чинного законодавства та узагальнення правозастосовної практики визначити теоретичні засади регулювання страхового нагляду у морській сфері в Україні.

Виклад основного матеріалу. Державний страховий нагляд у морській сфері можна визначити як здійснювану за допомогою різноманітних методів і форм діяльність уповноваженого суб'єкта, спрямовану на реалізацію державної політики у сфері морського страхування.

Таким чином, страховий нагляд у морській сфері в Україні – здійснюється з метою дотримання страховиками вимог законодавства України про страхування, ефективного розвитку страхових послуг спрямованих насамперед, на захист майнових інтересів страхувальників, пов'язаних у своїй діяльності з мореплавством.

Страховий нагляд у морській сфері можна визначити як здійснювану за допомогою різноманітних методів і форм діяльності уповноваженого суб'єкта, спрямовану на реалізацію державної політики у сфері морського страхування.

Такий страховий нагляд має наступні особливості, що є характерними й для страхового нагляду взагалі:

- носить державно-владний характер (у своїй діяльності орган страхового нагляду використовує два основних методи впливу – переконання та примус);
- має правовий характер;
- поширюється на учасників страхових правовідносин у морській сфері;
- носить безперервний характер.

Страховий нагляд у морській сфері включає в себе:

- проведення дій по встановленню законності і достовірності наданих послуг у морському страхуванні;
- проведення дій щодо встановлення дотримання вимог законодавства всіма суб'єктами страхових правовідносин у вказаній сфері;
- аналіз стану ринку страхових послуг у морській сфері та розроблення пропозицій по підвищенню значимості страхування.

Роль страхового нагляду у морській сфері виражається через реалізацію ним функцій:

- 1) ліцензійні, що включають ліцензування діяльності страховиків у морській сфері, реєстрацію страхових брокерів тощо [3];
- 2) нормотворчі – видання підзаконних нормативних актів по морському страхуванню, що реєструють діяльність відповідних страховиків;
- 3) контрольні включають безпосередній контроль за фінансовою стійкістю діяльності морських страховиків щодо виконання ними вимог нормативних актів і своїх зобов'язань за договорами морського страхування.

Спробуємо навести сучасний варіант класифікації видів страхового нагляду у морській сфері. Вид – складова частина, що «виражає (частково) зміст цілого і в той же час відрізняється від інших частин конкретними носіями контрольних функцій (суб'єктами), об'єктами нагляду, що, у свою чергу, визначає і відмінності в методах здійснення наглядових дій.

Виходячи з даного визначення та існуючих теоретичних розробок з питання видів страхового нагляду, можна виділити, враховуючи досліджуваний напрямок, і такі: за ознакою часу проведення – попередній, поточний і наступний. Таке бачення зумовлено тим, що саме за цією ознакою, згідно запропонованому вище визначенню терміна «вид», спостерігається повне розкриття діяльності піднаглядового об'єкта відповідно до характеристики базового поняття – «нагляд».

Ліцензування, атестація та ведення реєстру морських страховиків попередня стадія страхового нагляду є базовою основою, що забезпечує нормативне функціонування страхового ринку у морській сфері.

Державний страховий нагляд у морській сфері в Україні має 3 основні види нагляду: попередній, поточний і наступний.

Попередній страховий нагляд – має місце до того, як виконання завдання буде почате з метою запобігання порушення. Якщо, наприклад, завданням вважається укладення договору страхування, то попередній нагляд має місце при оцінці об'єкту страхування. Мета попереднього нагляду полягає у визначенні умов, які можуть перешкодити виконанню роботи, а також в попередженні, запобіганні небажаних відхилень. У нашому прикладі оцінка об'єкту страхування, що передує укладенню договору страхування має на меті дати об'єктивну оцінку цього об'єкту і тим самим мінімізувати страхові ризики, властиві об'єкту страхування. Також він застосовується при розробці та прийнятті нових нормативно-правових актів із регулюванням страхової діяльності у морському страхуванні (наприклад, переведення з обов'язкового виду страхування до добровільного, чи навпаки, а також підготовка порядку, правил здійснення страхування відповідальності судновласника – форми типового договору, розмір страхової суми, максимальний розмір страхового

тарифу), при проведенні відбору та в утриманні дозволу займатися страховою діяльністю та згода подавати звітність та інформацію щодо своєї діяльності уповноваженому органу.

Отже, до цієї діяльності застосовується кваліфікована експертна оцінка та попередження правопорушень. Такий контроль обмежує дії виконавчих осіб, що впливає на зменшення їхньої відповідальності не тільки щодо законності, а й доцільності завдань та дій, що плануються.

Поточний страховий нагляд – являє собою перевірку забезпечення фінансової стійкості та платоспроможності страхової організації-члена Морського страхового бюро шляхом проведення перевірок всієї необхідної документації та звітності, в тому числі на місцях. Ефективність такого нагляду полягає в тому, що він дозволяє при необхідності корегувати отримані оперативні фактичні дані як з діяльності української страхової компанії, що спеціалізується на морських перевезеннях вантажів, так і стосовно правильності, достовірності «роботи» чинної законодавчої бази, для спостереження за виникненням запланованого ефекту.

Наступний страховий нагляд – являє собою забезпечення усунення виявлених недоліків і застосування відповідних санкцій, що включає нагляд при припиненні діяльності страхових організацій у досліджуваній сфері. Ефективність даного виду нагляду порівняння нових даних з попередніми, які існували до прийняття нового нормативного акта (наприклад, Закон України «Про страхування»), укладеного договору морського страхування (наприклад, збитки від зіпсованого вантажу).

Таким чином, страховий нагляд у морській сфері покликаний забезпечити, з одного боку, добросовісну конкуренцію на ринку страхових послуг, а з іншого – доступність страхових послуг, їх належну якість за розумною ціною.

Метою страхового нагляду в морській сфері в Україні – являється дотримання страховими компаніями – членами МСБ при здійсненні своєї страхової діяльності вимог законодавства України, забезпечити достатній захист майнових інтересів страхувальників, які пов'язані у своїй діяльності з мореплаванням, і надати гарантії того, що майбутні зобов'язання страхової компанії можуть бути виконані в будь-який момент [2].

Також метою страхового нагляду у досліджуваній сфері є:

- забезпечення єдиного підходу до нагляду за сферою морських страхових послуг;
- реалізація стратегії розвитку ринків страхових послуг, в тому числі у морській сфері;
- здійснення страхового нагляду за наданням відповідних послуг у даній сфері та додержанням законодавства в ній;
- захист прав споживачів страхових послуг;
- розроблення пропозицій для вдосконалення ринків страхових послуг у морській сфері;
- запровадження міжнародно визнаних правил розвитку ринків страхових послуг у відповідній сфері;
- сприяння інтеграції в європейський та світовий ринки морських страхових послуг.

Висновки. Так як, у своєї діяльності страхові компанії допускають численні порушення законодавства в сфері морського страхування, причому, за прогнозами експертів найближчим часом не доводиться очікувати зниження кількості правопорушень. Збільшення розміру статутного капіталу до необхідного згідно Закону України «Про страхування» може призвести до поширення кількості правопорушень у діяльності середніх і дрібних страхових компаній. Наприклад, здійснення діяльності без ліцензій, незаконне переведення і переказ грошових коштів у тіньову економіку тощо.

У майбутньому пропонуються шляхи вдосконалення щодо регулювання страхового нагляду у морській сфері в Україні.

1. Створення первинних умов для ефективного страхового нагляду: розробка і прийняття заходів щодо забезпечення стабільності фінансового ринку.

2. Розробка і прийняття заходів по підвищенню ефективності діяльності власне органу страхового нагляду.

3. Достатність технічних умов (сума коштів має постійно бути достатньою, аби компанія могла виконати будь-які свої зобов'язання за договорами страхування).

4. Активи повинні відповідати ризикам, що їх покриває страховик: вони мають бути надійними ліквідними, прибутковими, диверсифікованими та відповідними (у валютному відношенні).

5. Наявність та дотримання компанією пруденційних принципів ведення підприємницької діяльності (норм бухгалтерського обліку, фінансової звітності, контролю управління ризиками, механізм внутрішнього контролю, тощо).

6. Керівництво компанії, аудитори та решта високих посадових осіб повинні мати відповідну кваліфікацію та досвід їх межі відповідальності та цілі діяльності мусять бути чітко визначені.

Список літератури

1. Кодекс торговельного мореплавства України від 03.05.1995 р. № 176/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 47-52. – Ст. 349.
2. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 18. – Ст. 78.
3. Про ліцензування певних видів господарської діяльності : Закон України від 01.06.2000 р. № 1775-111 // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 36. – Ст. 299.
4. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05.04.2007 р. № 877-У // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 29. – Ст. 389.
5. Положення про порядок провадження діяльності страховими посередниками [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.12.1996 р. № 1523. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1523-96-p>
6. Тимчасове положення про товариство взаємного страхування [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.02.1997 р. № 132. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
7. Положення про Морське страхове бюро [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.04.1998 р. № 561. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
8. Викторов И. Надзор за исполнением страхового законодательства / И. Викторов, Т. Ашиткова // Законность. – 2001. – № 2. – С. 12-18.
9. Ковалюк О. М. Роль контролю у фінансовому механізмі економіки / О. М. Ковалюк // Фінанси України. – 2002. – № 7. – С. 151-158.
10. Козоріз Г. Г. Страховий ринок України: проблеми становлення і розвитку / Г. Г. Козоріз // Регіональна економіка. – 2001. – № 4. – С. 71-76.
11. Ліга страхових організацій України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www/uainsur.com/ua/insurance_market_analysis/risk
12. Медведева С. А. О тенденциях развития морского страхового бизнеса в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/10_ENXXIV_2007Economics/21666.doc.htm

Стаття надійшла 20.12.2014 р.

М.В. Голикова, канд. юрид. наук, доцент, декан
Одесская национальная морская академия
кафедра морского права
ул. Дидрихсона, 8, г. Одеса, 65029, Украина

СТРАХОВОЙ НАДЗОР В МОРСКОЙ СФЕРЕ УКРАИНЫ

Резюме

В статье рассмотрена проблема регулирования страхового надзора в морской сфере Украины. Определены функции, виды и формы страхового надзора в Украине. Также, в статье проанализированы и исследованы основные цели и задачи страхового надзора и выделен ряд положений, которые предусматривают дальнейшее совершенствование регулирования страхового надзора в морской сфере Украины.

Ключевые слова: страховой надзор, регулирование, морская сфера, совершенствование.

M. V. Golikova, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Dean
Odessa National Maritime Academy
the Department of Maritime Law
Didrikhson str., 8, Odessa, 65029, Ukraine

INSURANCE SUPERVISION OF THE MARITIME INDUSTRY IN UKRAINE

Summary

The article considers the problem of regulation of insurance supervision in the maritime industry in Ukraine. Defined functions, types and forms of insurance supervision in Ukraine. Also, the article analyzes and studies the main goals and objectives of insurance supervision and highlighted a number of positions which provide for the further improvement of regulation of insurance supervision in the maritime industry in Ukraine.

Key words: insurance supervision, regulation, maritime industry, improvement.

УДК 341.231.12

О.В. Задорожній, канд.юрид.наук, професор
Київський національний університет ім. Тараса Шевченка
кафедра міжнародного права Інституту міжнародних відносин
вул. Мельникова, 36/1, м. Київ, 04119, Україна

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ПРИНЦИП НЕЗАСТОСУВАННЯ СИЛИ АБО ПОГРОЗИ СИЛОЮ В КОНТЕКСТІ ДІЙ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Проаналізовано історію становлення та нормативний зміст принципу незастосування сили та погрози силою. При цьому наголошується на важливості даного принципу саме у контексті дій Російської Федерації проти України.

Ключові слова: застосування сили, агресія, міжнародний мир і безпека.

Постановка проблеми. Агресія Російської Федерації проти України стала загрозою усьому існуючому світовому порядку, який у значній мірі ґрунтується на міжнародно-правовому принципі незастосування сили чи погрози силою. Відмова ядерної держави, однієї із найпотужніших у воєнному відношенні, члена Ради Безпеки ООН, від дотримання цього принципу ставить перед світовим співтовариством, можливо, найбільш серйозні виклики з моменту завершення Другої світової війни.

Ці виклики передусім пов'язані із потенційною девальвацією принципу незастосування сили або погрози силою, за якої дії Російської Федерації стануть орієнтиром для інших держав, що цілком можуть, посилаючись на цей приклад, здійснювати акти агресії, покладаючись лише на власні уявлення про те, що їм має належати та чи інша територія якоїсь із суверенних держав. Наслідками можуть стати численні міжнародні збройні конфлікти і руйнування всієї системи міжнародної безпеки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наука міжнародного права опинилась не готовою до теоретичного і практичного аналізу проблеми застосування сили в відносинах двох держав на пострадянському просторі. Недивлячись на попередження, які лунали щодо ролі Російської Федерації в Трасністрії (Придністров'я) та Грузії в цілому наука міжнародного права, зокрема і українська – в роботах Василенко В.А., Денисова В.Р., Євінтова В.І., Тімченко Л.Д. та інших авторів аналізувала проблему застосування сили теоретично і дещо абстрактно. Події 2014-2015 років, зокрема агресія Росії проти України, поставили питання і перед наукою і перед практикою міжнародного права щодо якнайскорішого пошуку ефективних методів протидії агресору. Перехід до примату сили у міжнародних відносинах неминуче призведе до зняття обмежень, встановлених міжнародним правом, для того, щоб регулювати поведінку його суб'єктів, із усіма відповідними наслідками.

Особливо небезпечним видається порушення Будапештського меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 р., адже згідно із його положеннями саме Російська Федерація є одним із гарантів безпеки та територіальної цілісності нашої держави. Інші ж гарантії, попри їхні зусилля, не змогли домогтися відмови РФ ані від окупації та анексії Кримського півострова, ані від подальших військових дій на сході України. Це фактично позбавляє сенсу процес ядерного роззброєння, більше того – спонукає деякі держави до реалізації ядерних програм, а цілий ряд інших – до початку їхньої розробки; існує реальна небезпека нової гонитви озброєнь.

Нинішні події є, можливо, найбільшим випробуванням для міжнародного співтовариства з часу заснування Організації Об'єднаних Націй в сенсі спроможності захистити основні принципи міжнародного права (центральне місце серед яких належить принципу незастосування сили та погрози силою), зберігши таким чином той світовий порядок, що склався після Другої світової війни на основі цих принципів.

Мета статті. Зазначене актуалізує потребу у міжнародно-правових дослідженнях принципу незастосування сили та погрози силою, а також норм сучасного міжнародного права, пов'язаних із правомірним застосуванням сили. При цьому важливим є розгляд вказаних питань саме у контексті дій Російської Федерації проти України.

Виклад основного матеріалу. Принцип незастосування сили та погрози силою стоєть у центральній проблемі будь-якої правової системи – співвідношення сили і права. Зважаючи на відсутність в міжнародній системі наддержавної влади, сила перебуває в розпорядженні самих суб'єктів [1, с.9], що робить вкрай важливим попередження та перешкодження її безконтрольному використанню. Лише належне дотримання принципу незастосування сили або погрози силою може забезпечити досягнення цих цілей, життєво важливих для всього людства у сучасний період активного розвитку озброєнь.

Впродовж історії суверенним правом держави вважалося право на війну (*jus ad bellum*) [2, с.110]. Як наслідок, у безперервних війнах загинуло не менше 3,5 млрд. осіб [3, с.12]. Природно, що на різних етапах розвитку міжнародного права робились спроби обмежити застосування сили у відносинах його суб'єктів. Розвитку правосвідомості у цій сфері сприяли ідеї Іржі Подєбрада (план укладення «Договору про затвердження миру між християнами»), Генріха IV та М.Сюлі (проект паневропейського союзу християнських монархів), Ф. де Віторії, Б. Аялі, Ф. Суареса, Г. Гроція (ідеї щодо мирного вирішення спорів, обмеження підстав для ведення війни) та ряду інших.

І все ж становлення незастосування сили та погрози силою як принципу міжнародного права слід пов'язувати із укладеними на багатосторонній основі міжнародно-правовими актами, якими ці ідеї було реалізовано на рівні конкретних норм. Першим з таких актів стала Гаазька конвенція про мирне вирішення міжнародних зіткнень 1899 р., підписана і ратифікована 26 державами. Конвенцією було кодифіковано право і практику щодо добрих послуг, посередництва та арбітражу, передбачено створення спеціального інституційного механізму – Постійного третейського суду, заснованого у 1900 р. [4].

Наступним важливим етапом стало проведення Другої Гаазької мирної конференції 1907 р., на якій було переглянуто Конвенцію 1899 р., прийнято Конвенцію про обмеження застосування сили при відшкодуванні за договірними борговими зобов'язаннями (згідно з її положеннями сила могла застосовуватись лише при відмові передати справу на арбітражний розгляд) [5, с.10], ряд конвенцій щодо ведення бойових дій, удосконалено норми регулювання діяльності Постійного третейського суду. Під впливом рішень, винесених цим органом, у наступні роки було укладено понад 100 багатосторонніх (регіональних) та двосторонніх міжнародних договорів, в яких було відображено нові підходи до вирішення спорів та застосування сили [6, с.63-73].

Ухвалення Статуту Ліги Націй 1920 р. позначило якісно новий етап становлення принципу незастосування сили. Уже у його преамбулі було вказано про важливість «прийняти деякі зобов'язання не вдаватися до війни» для розвитку співробітництва між народами і для гарантії миру і безпеки. Статутом передбачено обмеження озброєнь держав до мінімуму, сумісного з національною безпекою і виконанням міжнародних зобов'язань (ст. 8), зобов'язання поважати та зберігати територіальну цілісність і існуючу політичну незалежність всіх членів Ліги проти будь-якого зовнішнього вторгнення (ст. 10), закріплено, що будь-яка війна або загроза війни, незалежно від того, чи зачіпає вона прямо, чи ні, будь-якого з членів Ліги, цікавить Лігу в цілому і що остання повинна вжити заходів, здатних захистити мир (ст. 11).

Нормами ст. 12 закріплено заборону вдаватися до війни, якщо не використано мирні засоби вирішення спору – дипломатичні переговори, третейський розгляд, розгляд Радою Ліги Націй [7].

У Договорі про взаємну допомогу 1923 р., укладеному під егідою Асамблеї Ліги Націй, було вже прямо вказано, що агресивна війна є міжнародним злочином, і передбачено, що сторони беруть на себе зобов'язання не вчиняти його. Хоча вказаний міжнародний договір так і не набув чинності, він також мав велике значення для становлення міжнародно-правового принципу незастосування сили чи погрози силою [8, с.295]. Схожі положення було відображені у Декларації Асамблеї Ліги Націй 1927 р., яка оголосила агресивну війну

злочинною й несумісною з міжнародним правом: «Будь-яка агресивна війна є і залишається забороненою» і «становить міжнародний злочин» [9, с.22].

Паризький договір 1928 р. (Пакт Бріана-Келлога) став першим кроком до створення системи колективної безпеки у Європі: сторони заявили про засудження звернення до війни для врегулювання міжнародних спорів і відмову у своїх відносинах від війни як знаряддя національної політики (ст. 1), а також визнали, що врегулювання або вирішення всіх спорів чи конфліктів, які можуть виникнути між ними, якого б характеру або якого б походження вони не були, повинно завжди знаходитися тільки в мирних засобах (ст. 2) [10]. Після завершення Другої світової війни Пакт Бріана-Келлога став однією з правових підстав для Нюрнберзького процесу, на якому керівникам нацистської Німеччини було пред'явлено звинувачення в порушенні Пакту [11, с.78].

Зміни змісту та юридичної сили цих актів свідчать про становлення принципу відмови від застосування сили в якості звичаєвої норми загального міжнародного права. Однак у них не містилось визначення понять «агресія» та «агресивна війна», що знижувало ефективність Статуту Ліги Націй, Пакту Бріана-Келлога та створювало сприятливі умови для можливого агресора [12].

Після завершення Другої світової війни було засновано Організацію Об'єднаних Націй, покликану бути фундаментом нового світового порядку, заснованого на заміні політики експансії і збройних конфліктів, до яких вона призводить, на політичний діалог і співробітництво. Головною метою ООН, відповідно до її Статуту, є «підтримка міжнародного миру і безпеки». Вказані також шляхи досягнення цієї мети – «приймати ефективні колективні заходи для запобігання та усунення загрози миру і придушення актів агресії або інших порушень миру» та «здійснювати мирними засобами, у відповідності з принципами справедливості і міжнародного права, врегулювання або розв'язання міжнародних спорів або ситуацій, які можуть привести до порушення миру» (ч. 1 ст. 1) [13].

Зазначеним цілям підпорядковані усі основні принципи міжнародного права, закріплені у Статуті ООН (незастосування сили або погрози силою; мирного вирішення міжнародних спорів; невтручання; співробітництва; рівноправ'я і самовизначення народів; суверенної рівності держав; добросовісного виконання зобов'язань за міжнародним правом) і в Гельсінському заключному акті НБСЄ 1975 р. (до зазначених додано принципи поваги прав людини; територіальної цілісності; непорушності кордонів) [14].

Формалізованої ієрархії принципів не існує, але їхнє реальне значення неоднакове. Очевидно, що центральне місце належить принципу незастосування сили чи погрози силою: саме від його дотримання безпосередньо залежить ефективність і всіх інших принципів.

У Статуті ООН вказаний принцип сформульовано наступним чином (п. 4 ст. 2): «Усі члени ООН утримуються в їхніх міжнародних відносинах від погрози силою чи її застосування як проти територіальної цілісності чи політичної незалежності, так і будь-яким іншим чином, несумісним з цілями ООН» [15]. Ця норма є імперативною нормою *jus cogens*, тобто нормою, що приймається і визнається міжнародним співтовариством держав у цілому як норма, відхилення від якої недопустиме і яку може бути змінено тільки наступною нормою загального міжнародного права, що носила б такий же характер [16].

Відповідно до Статуту ООН збройні сили можуть застосовуватися не інакше, як у загальних інтересах. Заборонено застосування не тільки збройної сили, а й сили взагалі. Більш того, заборонена погроза силою будь-яким чином, несумісним з цілями ООН. Статут ставить в один ряд погрозу силою та її застосування. З цього випливає, що погроза силою буде протиправною в тих же випадках, що й її застосування. Це положення було підтверджено і Міжнародним Судом ООН [17, с.89].

Практика застосування вказаного принципу у період після ухвалення Статуту ООН засвідчила його центральне місце серед основних принципів міжнародного права. Події, пов'язані з агресією Іраку проти Кувейту 1990-1991 рр. [18, с.217-218], підтвердили, що стосовно держави, яка порушила принцип незастосування сили, може бути припинено дію інших принципів, включаючи принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань [19, с.87].

Нормативний зміст принципу незастосування сили чи погрози силою розкрито у Декларації про принципи міжнародного права, затвердженій Резолюцією 2625 (XXV) Генеральної Асамблеї ООН від 24.10.1970 р. Визначено, що застосування сили або погрози силою є порушенням міжнародного права і Статуту ООН; ці дії в жодному разі не повинні здійснюватися в якості засобу врегулювання міжнародних проблем. Вказано, що агресивна війна становить злочин проти миру, за який передбачається відповідальність згідно із міжнародним правом. Відповідно до цілей і принципів Організації держави зобов'язані утримуватися від пропаганди агресивних воєн.

У Декларації про принципи міжнародного права конкретизовано дії, від яких держави зобов'язані утримуватись:

- по-перше, від загрози силою або її застосування з метою порушення існуючих міжнародних кордонів іншої держави або в якості засобу вирішення міжнародних спорів, у тому числі територіальних, і питань, що стосуються державних кордонів;
- по-друге, від погрози силою або її застосування з метою порушення міжнародних демаркаційних ліній, таких як лінії перемир'я, встановлених або відповідних міжнародній угоді, стороною якого є дана держава або яких ця держава зобов'язана дотримуватися на будь-якій іншій підставі;
- по-третє, від актів репресалій (в сучасному розумінні – контрзаходів або санкцій), пов'язаних із застосуванням сили;
- по-четверте, від будь-яких насильницьких дій, що позбавляють народи, про які йдеться у принципі рівноправності і самовизначення, їхнього права на самовизначення, свободу і незалежність;
- по-п'яте, від організації або заохочення організації іррегулярних сил або озброєних банд, зокрема найманців, для вторгнення на територію іншої держави;
- по-шосте, від організації, підбурювання, надання допомоги або участі в актах громадянської війни або терористичних актах в іншій державі, або від потурання організаційної діяльності в межах своєї території, спрямованої на вчинення таких актів, в тому випадку, коли вони пов'язані з погрозою силою або її застосуванням;
- по-сьоме, від військової окупації території держави, що є результатом застосування сили в порушення положень Статуту ООН;
- по-восьме, від придбання території держави в результаті погрози силою або її застосування (наголошено, що жодні територіальні придбання, які є результатом погрози силою або її застосування, не повинні визнаватися законними);
- по-дев'яте, від пропаганди агресивної війни [20].

Більшість положень Декларації містяться у Гельсінському заключному акті НБСЄ 1975 р. [21].

Перелік обов'язків держав у зв'язку із принципом незастосування сили або погрози силою уточнено у Декларації про посилення ефективності принципу відмови від погрози силою або її застосування в міжнародних відносинах, затвердженій Резолюцією ГА ООН №42/22 від 18.11.1987 р.

Окрім зобов'язань, передбачених у Декларації 1970 р., у ній містяться такі: утримуватися від збройного втручання і всіх інших форм втручання або спроб загрози, спрямованих проти правосуб'єктності держави або проти її політичних, економічних і культурних основ; не застосовувати і не заохочувати застосування економічних, політичних чи будь-яких інших заходів з метою домогтися підпорядкування собі іншої держави в здійсненні нею своїх суверенних прав і отримання від цього будь-яких переваг; дотримуватись інших основних принципів міжнародного права, що сприяють ефективній реалізації принципу незастосування сили або погрози силою (принцип мирного врегулювання спорів, принцип співробітництва, принцип поваги прав та основних свобод людини); співпрацювати у сфері укріплення системи міжнародної безпеки та боротьби з тероризмом; сприяти підвищенню ролі Ради Безпеки ООН для підтримання міжнародного миру і безпеки, мирного вирішення спорів відповідно до Статуту Організації (підкреслено особливу відповідальність постійних членів РБ ООН) [22].

А.В. Задорожний, канд.юрид.наук, профессор
Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко
кафедра международного права Института международных отношений
ул. Мельникова 36/1, г. Киев, Украина, 04119

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЙ ПРИНЦИП НЕПРИМЕНЕНИЯ СИЛЫ ИЛИ УГРОЗЫ СИЛОЙ В КОНТЕКСТЕ ДЕЙСТВИЙ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ ПРОТИВ УКРАИНЫ

Резюме

Проанализирована история становления и нормативное содержание принципа неприменения силы и угрозы силой – в Статуте ООН, Декларации принципов 1970 года и Заключительном Акте 1975. Проанализировано соотношение прав и корреспондирующих им обязанностей государств в структуре принципа и его нормативном требовании. При этом подчеркивается важность данного принципа именно в контексте действий Российской Федерации против Украины.

Ключевые слова: применение силы, агрессия, международный мир и безопасность.

O.V. Zadorozhnii, Candidate of Juridical Sciences, Professor
Kiev National University T. Shevchenko
Department of International Law Institute of International Relations
st. Melnikova, 36/1, Kiev, Ukraine, 04119

INTERNATIONAL LEGAL PRINCIPLE OF THE NONUSE OF FORCE OR THREAT OF FORCE IN THE CONTEXT OF ACTIONS AGAINST UKRAINE BY THE RUSSIAN FEDERATION

Summary

Analyzed the history of the formation and the normative content of the principle of non-use or threat of force – in the Statute of the UN Declaration of Principles in 1970 and the Final Act of 1975. Analyzed the ratio of corresponding rights and the duties of states in the structure principle and its regulations. It emphasizes the importance of this principle in the context of action against the Russian Federation in Ukraine.

Key words: use of force, aggression, international peace and security.

Конституції України проголошує, що територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території. У Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. дається тлумачення цього принципу і, зокрема, зазначається: «Через принцип рівноправності і самовизначення народів, закріплений у Статуті, всі народи мають право вільно визначати без втручання ззовні свій політичний статус і здійснювати свій економічний, соціальний і культурний розвиток, і кожна держава зобов'язана поважати це право відповідно до положень Статуту».

Появу тези про «право народу на самовизначення» пов'язують з ім'ям американського президента Вудро Вільсона. Проте в його розумінні ця ідея не мала етнічних аспектів, а йшлося про право народів самостійно визначати форми та характеру правління для себе, найімовірніше – про «право на демократію» [1]. Необхідно взяти до уваги, що поняття нація (nation) англійською означає населення держави і саму державу. В цьому значенні слово «нація» вживається в назвах міжнародних організацій (Ліга Націй, ООН). Це зумовлено особливостями створення націй (держав) на Американському континенті, де етнічна складова не мала суттєвого значення. В Європі формування національних держав на уламках великих імперій відбувалося на засадах націоналістичних ідеологій, на уявленнях про існування певної спільноти, нації – чехів, поляків, французів.

Проблема тлумачення принципу «права націй на самовизначення» знову набула актуальності після Другої світової війни, і особливо з активізацією антиколоніального руху. Відтоді принцип «права націй на самовизначення» переходить до сфери міжнародного права, спочатку в резолюціях Генеральної Асамблеї ООН 1960 і 1962 років, пізніше, у 1976 році, у Пакті про громадянські й політичні права та Пакті про економічні, соціальні та культурні права, де фіксується вже «право народів на самовизначення». А у юристів-міжнародників утверджується думка про правомірність застосування згаданого принципу лише в разі деколонізації, інакше він суперечить принципіві територіальній цілісності держави. Так, В. Тишков зазначає: вчені-пропагандисти не змогли розібратися в тому, що принцип самовизначення стосується колоніальних країн і не припускає етнічного тлумачення суб'єкта самовизначення – народу, який, звісно, передусім є територіальним співтовариством [2].

Не зупиняючись детально на еволюції поглядів на принцип самовизначення можна констатувати, що його зміст, якщо виходити з аналізу документів і доктрини, до кінця 70-х років включало в себе такі основні елементи:

- всі народи і нації мають право на самовизначення;
- всі учасники міжнародного спілкування зобов'язані поважати це право;
- воно реалізується шляхом вільного волевиявлення даного народу чи нації;
- його реалізація виключає будь-який тиск, примус чи втручання ззовні;
- воно означає можливість вибору між державним відділенням даного народу чи нації і входженням його (її) на тих чи інших умовах в іншу державу, тобто вільний вибір політичного статусу;
- воно означає також можливість вибору форми держави (тобто форми правління, державного устрою, політичного режиму);
- воно, нарешті, означає можливість вибору соціально-економічного ладу та шляхів свого розвитку.

Принцип самовизначення націй виник як політико-правовий принцип, в якому акцент був зміщений у бік політичної доцільності в рамках дотримання та реалізації прав людини – в «Декларації незалежності США», прийнятій 04 липня 1776 року, в якій говорилося про священне право, дарованому Творцем народу, змінювати або відкидати форму правління, зневажаються невідчужувані права людини. Ці положення були закріплені в «Білль про права», прийнятому 17 вересня 1787 року і увійшло в якості перших десяти поправок до Конституції США. На установчій конференції Об'єднаних Націй, що входять в Антигітлерівську коаліцію, в Сан-Франциско в лютому 1945 р. СРСР в умовах наближення закінчення Другої світової війни і політичної необхідності встановлення нового світопорядку, запропонував включити до Статуту створюваної ООН принцип права націй на само-

визначення. Ця ідея була підтримана представниками провідних світових держав – країн Антигітлерівської коаліції – Великобританії, США та Китаю. Як наслідок, принцип визнання права націй на самовизначення з політично декларованого перетворився на принцип міжнародного права [3].

В якості варіативних форм реалізації права народів на самовизначення фахівцями в галузі міжнародного права були вказані три моделі. Перша – створення народом власної держави – на рубежі ХХ-ХХІ ст.ст. це право було реалізовано народами ряду нині існуючих країн.

А.В. Маргієв вважає, що, з точки зору конституційного права, питання про сецесії може ставитися у двох випадках: по-перше, коли таке право передбачено в конституції держави або в інших законодавчих актах; по-друге, якщо народ (нація) суб'єкта федерації підпадає під дію принципу рівноправності і самовизначення народів (націй). Однак, на думку А.В. Маргієва, право на самовизначення у формі сецесії може виникати лише за умови невтручання і відсутності тиску з боку інших держав. Відзначимо, що наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.ст. це питання незмінно пов'язується з дотриманням прав людини з боку центрального уряду стосовно до всіх народів, що є громадянами країни. Друга модель – надання державою народу, що входить до його складу, права на створення автономного державного утворення відповідним представництвом у встановлених пропорціях у всіх рівнях інститутів державної влади і управління, наприклад – республіки, автономні округи та області в Російській Федерації, Гренландія у складі Данії, автономні області в Іспанії. Третя модель – утворення національно-культурної автономії [4].

Будь-яке державне утворення згідно зі Статутом ООН, іншими міжнародно-правовими актами має поважати право нації на самовизначення і забезпечувати гарантії цього права. Однак право на самовизначення не слід ототожнювати з правом на державний суверенітет. Не можна ставити знак рівності між правом народів на самовизначення і правом на самовизначення, на входження до складу тієї чи іншої держави, а також вихід зі складу держави. Національний суверенітет необов'язково припускає державний суверенітет. Самовизначення може мати й інші форми, наприклад, національно-територіальну чи національно-культурну автономію.

Глобалізація передбачає уніфікацію під загальні стандарти, в даному випадку стверджується самотність існування народів, але через самотність існування народів більші геополітичні цивілізаційні простори виявляються деструктурізованими. У міжнародне право міцно увійшла ця категорія, по суті, з Статуту ООН з 1945 року, але, вивчаючи міжнародні документи, стикаєшся з такою ситуацією. Звідси виникає необхідність розгляду глобальних прав до яких відноситься право народу на самовизначення.

Слід ще раз звернути увагу, що в актах ООН проголошується право народів, а не націй на самовизначення, на відміну від більшовицьких документів. Це зроблено для того, щоб не ускладнювати реалізацію цього права для поліетнічних народів. Тому в преамбулі Конституції України – багатонаціональної держави – проголошено, що Основний Закон країни прийнятий на основі реалізації українською нацією, всім українським народом права на самовизначення. Якщо звернутися до історії українських конституцій у складі Радянського Союзу, в перших Конституціях, 1924-го, 1936-го років, ні про яке самовизначення мова взагалі не йшла, цей принцип був закладений після прийняття відповідних міжнародних документів тільки в Конституції 1977 року, але саме право націй. Нація передбачає національну державу. А виникнення національної держави, по суті справи, блоковано тим, що відповідна національна спільність, політична спільність не сформована.

Доктрина і практика міжнародного права поки не дають однозначної відповіді на питання – як забезпечити гармонійну єдність здійснення принципу самовизначення народів і принципу територіальної цілісності держав. Проте на цьому ґрунті виникають гострі конфліктні ситуації, як, наприклад, з курдським і чеченським народами. У їх вирішенні сторонам конфлікту необхідно проявляти добру волю, взаємну повагу інтересів і бажання знаходити компроміси на основі норм міжнародного права.

Висновки. Сучасне світове співтовариство намагається балансувати між двома тенденціями. Або продовжити лінію на суверенітет окремих націй (і тоді в перспективі маячать і незалежність ряду штатів Індії, і перехід розпаду СРСР в розпад Російської Федерації, і розпад Великобританії на Шотландію, Англію та Уельс, і сепаратизм в Іспанії, Бельгії, Італії та Франції, і т.д.). Або зосередитися на інтеграції незалежних країн в якісь об'єднання з неминучим обмеженням їх незалежності (приклад – Європейське співтовариство).

Питання про право націй (народів) на самовизначення необхідно вивести в більш широке поле міждисциплінарних, комплексних досліджень. Освітлення та вирішення цього питання виключно в контексті міжнародного права неминуче буде носити абстрактний, відірваний від життя характер. Якщо міркувати в суто теоретичному юридичному плані, то, напевно, з рівним успіхом можна наполягати і на дієвості такого «права на самовизначення», і на його обмеженості, і на його приналежності етнічно змішаному населенню певної території, легітимно що виражає свою волю.

Список літератури

1. Расторгуев А. В. Национализм, право наций на самоопределение и сепаратизм в современной международной политике [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archie.narod.ru/text/secession.html>
2. Тишков В. Забыть о нации (Постнационалистическое понимание национализма) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://old.iea.ras.ru/Russian/personnel/Tishkov/forget.html>
3. Резолюции 7-й сессии (1952–1953 гг.) Генеральной Ассамблеи ООН [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/ga/7/docs/7res.shtml/>
4. Маргиев А. В. О праве выхода республик из состава Российской Федерации / А. В. Маргиев // Вестник Адыгейского ун-та. – 2005. – № 2. – С. 131-137.

Стаття надійшла 16.12.2014 р.

А. В. Ковбан, канд. юрид. наук, доцент
Одесская национальная морская академия
кафедра административного и уголовного права
ул. Дидрихсона, 8, г. Одесса, 65029, Украина

САМООПРЕДЕЛЕНИЕ НАРОДОВ КАК ОБЪЕКТ ГЛОБАЛЬНЫХ ПРАВ В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

Резюме

В статье исследуются теоретические основы самоопределения народа как объекта глобальных прав в международном праве. Обосновывается статус самоопределения народа в практике международного права и в Украине.

Ключевые слова: глобальные права, коллективные права, международное право, самоопределение народа.

A. V. Kovban, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odessa National Maritime Academy
the Department of Administrative and Criminal Law
st. Didrihsone, 8, Odessa, 65029, Ukraine

DETERMINATION OF PEOPLES AS AN OBJECT OF GLOBAL RIGHTS IN INTERNATIONAL LAW

Summary

The article examines the theoretical foundations of self-determination of the people as the object of global human rights in international law. Substantiates the status of self-determination of the people in the practice of international law and in Ukraine.

Key words: global rights, collective rights, international law, self-determination of the people.

УДК 341.1.01

О. О. Нігрєєва, канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ДО ПОНЯТТЯ «ДЖЕРЕЛО ПРАВА» У НАУЦІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

У статті проведено огляд існуючих наукових поглядів щодо сутності та ролі джерел міжнародного права у історичній ретроспективі. Проаналізовано поняття «джерело міжнародного права» у контексті різних філософсько-теоретичних підходів до праворозуміння, виокремлено позитивні та негативні тенденції його подальшого розвитку.

Ключові слова: джерело права, джерело міжнародного права, формальні та матеріальні джерела міжнародного права, міжнародна правотворчість.

Постановка проблеми. Джерела права є базовою категорією будь-якої правової системи. Не є виключенням й міжнародне право. Однак, навряд чи, у правовій системі якоїсь держави цей термін є настільки дискусійним та таким, що утворює велику кількість проблем теоретичного та практичного характеру. Наявні проблеми є зрозумілими, адже саме від розуміння того, що може бути джерелом права, його нормативної ролі, залежать ті форми, у яких можуть бути вираженими та закріпленими правові норми, ті суб'єкти, що їх створюють, тощо. Ситуація, що склалася із цього приводу у міжнародному праві, є більш складною за умови відсутності як сталих правових традицій, так і чітких нормативних документів. Широко відома ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН не дає ані визначення самого джерела міжнародного права, ані їх вичерпного переліку. Останніми роками її зміст усе частіше піддається критиці із боку вчених різних країн, адже є зрозумілим, що Статут ООН та Статут Міжнародного Суду ООН, написані за часів майже безумовного домінування правового позитивізму у міжнародних відносинах, не може адекватно відповідати потребам сьогодення та тим правовим поглядам, що склалися в умовах наукового плюралізму останніх десятиріч.

Що до вітчизняної науки міжнародного права, вона, переважно, залишається на позиціях позитивізму, наслідуючи традиції радянських часів. Це зумовлює погляд на джерела права у цілому та на джерела міжнародного права зокрема у їхньому формальному прояві, що однак не зовсім відповідає світовим тенденціям праворозуміння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню джерел міжнародного права традиційно присвячено досить багато наукових публікацій. Зокрема, цієї проблематики стосуються роботи таких відомих вчених, як К. А. Бекашев, В. Г. Буткевич, О. В. Задорожній, І. І. Лукашук, В. В. Мицик, Ю. О. Тихоміров, Г. І. Тункін, Alan Boyle, Yan Brownlie, Christine Chinkin, Antony D'Amato, L. Oppenheim та ін. Однак комплексних досліджень не так вже й багато. Серед останніх праць вітчизняних авторів варто відзначити монографії О. О. Мережко «Право міжнародних договорів: сучасні проблеми теорії та практики», Ю. В. Щокіна «Міжнародно-правовий звичай: проблеми теорії та практики». Що ж до зарубіжних досліджень, їх набагато більше, але усі вони, як і вітчизняні, як правило, присвячені дослідженню окремих міжнародно-правових джерел.

Мета статті. Проаналізувати наукові погляди щодо сутності та ролі джерел міжнародного права у історичній ретроспективі та окреслити тенденції сучасної трансформації цього поняття.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до класичного підходу до розуміння джерела права, відображеного у більшості праць вітчизняних та російських авторів, ним є форма закріплення (зовнішнього прояву) правових норм [1, с. 240]. Ось як визначає джерело права патріарх радянської правової науки С. С. Алексєєв: «Якщо виходити з загальнопоширеного значення терміну «джерело», то у сфері права під ним слід розуміти силу, що утворює пра-

во. Такою силою перш за все є влада держави, що реагує на потреби суспільства, розвиток суспільних відносин та приймає відповідні правові рішення. Поряд із цим джерелом права слід також визнавати форму вираження державної волі, форму, у якій міститься правове рішення держави» [2, с. 257].

Схожій позиції дотримувалася й радянська наука міжнародного права, що визначала джерела міжнародного права як «форми, у яких існують норми міжнародного права, тобто як результат процесу утворення цих норм» [3, с. 182].

Здавалося б з відходом від позицій жорсткого позитивізму у правових дослідженнях погляди вітчизняних та російських науковців щодо багатьох теоретичних питань міжнародного та національного права мали б змінитися, однак навіть зверхній огляд літератури дозволяє дійти висновку про те, що більшість з них дотримується попередньої позиції. Так, російські вчені Ю. М. Колосов та Е. С. Кривчікова вважають джерелами міжнародного права «ті зовнішні форми, у яких знаходять своє вираження його норми. Джерела міжнародного права – це кінцевий результат (чи спосіб) процесу нормотворення» [4, с. 57]. Схожу думку висловлює Г. І. Курдюков, вважаючи джерела міжнародного права результатами процесу утворення норм міжнародного права та виокремлюючи два основні їхні різновиди: міжнародний договір та міжнародний звичай [5, с. 128-129].

Український вчений М. О. Баймуратов зазначає, що «термін «джерело права» вживають у двох значеннях – матеріальному та формальному. Під матеріальними джерелами розуміють матеріальні умови життя суспільства. Під формальними ж джерелами розуміють ті форми, у яких знаходять своє вираження та закріплення норми права. Тільки формальні джерела права є юридичною категорією та складають предмет вивчення юридичних наук, у тому числі міжнародного права. ...Джерелом міжнародного права прийнято вважати форму вираження міжнародно-правових норм» [6, с. 82].

Автори вітчизняного підручника «Міжнародне право. Основи теорії» В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній більш виважено ставляться до питання визначення джерела міжнародного права, наводячи думки та теорії різних вчених-міжнародників із цього приводу та визнаючи найбільш поширеним наступний підхід до розуміння формальних джерел міжнародного права (поряд з якими вони посилаються також на погляди щодо існування й матеріальних джерел). Отже, на їхню думку, «під формальними джерелами міжнародного права мають на увазі фактичний, наявний на даний час матеріал, з якого фахівець-міжнародник визначає юридично обов'язкові правила, які можна застосовувати до конкретної ситуації. Такий матеріал поділяють на п'ять основних категорій: 1) міжнародні угоди; 2) міжнародні звичаї; 3) рішення міжнародних судових та арбітражних інституцій; 4) доктрини міжнародного права; 5) рішення міжнародних органів та організацій» [7, с. 111]. Така позиція є набагато більш прогресивною, але й вона викликає низку запитань, адже не є цілком зрозумілим, як саме фахівець-міжнародник може визначити юридично обов'язкові правила, не маючи чіткого уявлення щодо того, де саме вони можуть міститися, та не розуміючи критеріїв розрізнення юридично обов'язкових приписів та інших соціальних норм, які не є обов'язковими для дотримання. Така ситуація нагадує своєрідне замкнуте коло, де визначення одного поняття є неможливим без визначення іншого. Для того, щоб все ж таки вийти з нього, маємо визначити первинну категорію, якою, на наш погляд, є саме категорія джерела міжнародного права.

Звертаючись до поглядів представників західної науки міжнародного права першої половини ХХ сторіччя, зокрема, до вчення такого відомого класика, як Lasse Francis Lawrence Oppenheim, знаходимо знайомий нам позитивістський підхід. На його думку, «унаслідок того, що основою міжнародного права є загальна згода держав членів сім'ї народів, вочевидь, повинно існувати стільки джерел міжнародного права, скільки є (юридичних – О. Н.) фактів, що можуть викликати до життя таку загальну згоду. Держава цілком у той же спосіб, що й окрема особа, може висловити свою згоду або прямо, через явно виражену заяву, або мовчазно такою поведінкою, якої вона не стала б дотримуватися, якщо б не була згодна. Як наслідок, джерела міжнародного права є подвійними: 1) явно висловлена згода, що дається при укладанні державами договору, який передбачає певні норми майбутньої

Отже, у такий спосіб D'Amato наділяє «вторинні норми» якостями доказів існування певних «первинних норм». Певним чином він наділяє «вторинні норми» якостями матеріальних джерел міжнародного права у розумінні Yan Brownlie, які останній витлумачує як докази існування інших правових норм. Однак сам D'Amato піддає критиці спроби багатьох науковців розглядати джерела як докази наявності норм міжнародного права [10, р. 268].

Як бачимо, міжнародному праву середини ХХ сторіччя властиві різноманітні погляди щодо джерел міжнародного права. Однак сучасні дослідники йдуть набагато надалі, наділяючи рисами джерел права конструкції, які традиційно такими не визнавалися [11]. Ще далі йдуть деякі представники американської науки зазначаючи, що «правотворчість двадцять першого сторіччя не може зводитися виключно до традиційної правотворчості у сенсі модельних кодексів та статичних текстів, оскільки сам процес будування відносин поживає появу нормативних принципів у нових проблемних сферах, призводячи до формування soft law, «режимної розбудови», що іноді дійсно кристалізуються у правових нормах [12]». На розвиток висловленої думки радник з юридичних питань Державного департаменту США Гарольд Кох відносить до так званих «способів утворення міжнародних зобов'язань, що формуються» – «дипломатичний правовий діалог», «багаторівневу кооперацію», «гібридні публічно-приватні угоди» [12].

Сподіваємося, що навіть за обмежених умов журнальної публікації ми спромоглися продемонструвати різноманіття теорій та поглядів щодо визначення джерел міжнародного права. Звісно, певний науковий плюралізм завжди є позитивним чинником ґрунтовного дослідження та розвитку будь-яких концепцій, однак, з іншого боку, занадто довільне тлумачення основоположних понять міжнародного права не може не викликати занепокоєння. Адже розмивання одних концепцій призведе до дестабілізації інших. Така ситуація певною мірою є припустимою щодо філософських напрямків наукового мислення. Однак у межах правової системи, що вимагає максимальної одноманітності правового регулювання ідентичних суспільних відносин, невизначеність понять може призвести до зловживань та функціональних порушень.

Висновки. На завершення бажаємо наголосити на окремих висновках:

- 1) щодо визначення джерел міжнародного права завжди точилися гострі дискусії, адже кожний наступний науковий підхід до праворозуміння приносив із собою нові ідеї та поняття;
- 2) протягом довгого часу домінуючою теорією, що визначала розвиток усієї міжнародно-правової системи, був юридичний позитивізм, який, однак, із зростаючою очевидністю не здатний задовільнити потреби міжнародних відносин, що стрімко змінюються;
- 3) в останні роки намітилася тенденція до значного збільшення кількості теорій щодо визначення міжнародно-правових джерел. На наш погляд, цей процес призводить до розмивання багатьох інших концептуальних понять у системі, зокрема, поняття правотворчості та її суб'єктів;
- 4) вважаємо, що відмова від класичного позитивістського підходу, який жорсткого обмежував перелік джерел міжнародного права, власно зводячи їх до міжнародних договорів, міжнародних звичаїв та окремих рішень міжнародних організацій, є необхідною та своєчасною. Однак утворюючи нову систему джерел міжнародного права, міжнародна спільнота має керуватися, перш за все, міркуваннями доцільності та ефективності. Отже, нескінчене філософське осмислення цієї ключової правової категорії має знайти свої вираження у конкретних приписах міжнародних нормативних актів.

Список літератури

1. Большой юридический словарь : под ред. А. Я. Сухарева, В. Е. Крутских. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Инфра-М, 2004. – 704 с.
2. Алексеев С. С. Теория государства и права : учеб. [для вузов] / С. С. Алексеев. – 3-е изд. – М. : Норма, 2004. – 453 с.
3. Курс международного права : в 7 т. / Ю. А. Баскин, Н. Б. Крылов, Д. Б. Левин [и др.]. – М. : Наука, 1989. – Т. 1 : Понятие, предмет и система международного права. – 360 с.
4. Международное право : учебник / под ред. Ю. М. Колосова, Э. С. Кривчиковой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Международ. отношения, 2006. – 816 с.

5. Международное право. Общая часть : учебник / под ред. Р. М. Валеева, Г. И. Курдюкова. – М. : Статут, 2011. – 543 с.
6. Баймуратов М. А. Международное публичное право : учебник / М. А. Баймуратов. – 2-е изд., перераб. и доп. – Х. : Одиссей, 2007. – 704 с.
7. Буткевич В. Г. Міжнародне право. Основи теорії : підручник / В. Г. Буткевич, В. В. Мищик, О. В. Задорожний ; за ред. В. Г. Буткевича ; М-во освіти і науки України. – К. : Либідь, 2002. – 608 с.
8. Oppenheim L., LL.D. International Law [Электронный ресурс] : a treaties / L. Oppenheim. – London : Longmans, Green, and Co, 1905. – Vol. 1 : Peace. – 595 p. – Режим доступа: <https://archive.org/stream/internationallaw12oppe#page/n1298/mode/1up>
9. Броунли Ян. Международное право : в 2 кн. / Ян Броунли ; под ред. Г. И. Тункина. – М. : Прогресс, 1977. – Кн. 1. – 535 с.
10. D'Amato, Antony. Concept of Custom in International Law / Antony D'Amato. – Ithaca, London : Cornell University Press, 1971. – 328 p.
11. Ginsburg T. Bounded Discretion in International Judicial Lawmaking; Ajevski M. Judicial Law-making in International Criminal law – The Legitimacy Conundrum; Johnstone J. Lawmaking Through the Operational Activities of International Organizations; Pate R. Ashby. The Future of Harmonization: Soft Law Instruments and the Principled Advance of International Lawmaking.
12. Koh H. Twenty-First Century International Lawmaking [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.state.gov/s/l/releases/remarks/199319.htm>

Стаття надійшла 18.12.2014 р.

А. А. Нигреєва, канд. юрид. наук, доцент
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
кафедра общеправовых дисциплин и международного права
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

К ПОНЯТИЮ «ИСТОЧНИК ПРАВА» В НАУКЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

Резюме

В статье проведен обзор существующих научных взглядов касательно сущности и роли источников международного права в исторической ретроспективе, проанализировано понятие «источник международного права» в контексте разных философско-теоретических подходов к правопониманию, отмечены позитивные и негативные тенденции его дальнейшего развития.

Ключевые слова: источник права, источник международного права, формальные и материальные источники международного права, международное правотворчество.

O. O. Nigreieva, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of General law and International law
Frantsuzkiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

ABOUT THE CONCEPT OF «SOURCE OF LAW» IN THE INTERNATIONAL LAW SCIENCE

Summary

The article reviews the existing scientific thoughts about the nature of the international law sources and its role in the historical retrospection. The concept of «international law source» in the context of different philosophical and theoretical approaches to understanding of law is analyzed. The positive and negative tendencies of its further development are marked.

Key words: source of law, international law source, formal and material international law sources, international lawmaking.

ПОЗА РУБРИКАМИ

УДК 378.046.4

Г.В. Козерацький, асистент
Одеський національний політехнічний університет
кафедра управління системами безпеки життєдіяльності
проспект Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, Україна

ФЕНОМЕН ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ПЕДАГОГА: ПРИЧИНИ, ШЛЯХИ ПРОФІЛАКТИКИ І ПОДОЛАННЯ

У статті представлений теоретичний аналіз деструктивного впливу професійно-педагогічної діяльності на особистість педагога, який проявляється у професійній деформації. В ході даного аналізу проблеми виявлені і обґрунтовані сутнісні і структурно-змістовні характеристики професійної деформації педагогів; обґрунтована необхідність наукової розробки та впровадження системи профілактики професійної деформації педагогів; визначений комплекс умов ефективності профілактики професійної деформації педагогів, а також, її подолання та попередження.

Ключові слова: педагогічна діяльність, професійна деформація, професійне вигорання, професійні фактори ризику, професійні компетентності педагога, профілактика, професійна реабілітація.

Постановка проблеми. Кожна професія є системою, що історично розвивається, трансформується відповідно до культурно-історичних змін; сферою самореалізації особистості; реальністю, яка творчо формується суб'єктом праці. Вона надає людині певного соціального статусу, потребує спеціальної підготовки, постійної перепідготовки, підвищення кваліфікації. Такою і є діяльність педагога.

Оволодіння педагогічною професією пов'язано не тільки з розвитком особистості педагога, його здібностей, умінь, навичок, що допомагають успішно виконувати професійну діяльність, але і з негативними наслідками, такими як деформація системи міжособистісних стосунків, зниження ефективності професійної діяльності, розвиток негативних установок по відношенню до колег та студентів, погіршення психічного і фізичного здоров'я тощо. Крім того, сучасний етап модернізації сфери освіти в Україні характеризується, з одного боку, підвищенням вимог до педагога, а з іншого боку, важкими соціально-економічними умовами праці та побуту основної маси вітчизняних викладачів. Все це призводить до того, що педагоги займають одне з перших місць у групі ризику професійно-особистісної деформації.

Професійна деформація, порушуючи цілісність особистості, знижуючи її адаптивність і стійкість, негативно позначаючись на продуктивності діяльності, змінюючи професійну поведінку педагога, істотно ускладнює соціальну та професійну адаптацію фахівця в педагогічному середовищі.

Таким чином, в сучасному стані питання склалося протиріччя: між необхідністю подолання та попередження професійної деформації в діяльності педагогів, з одного боку, а з іншого, – нерозробленістю умов, що сприяють ефективній профілактиці професійної деформації педагога.

Метою статті є аналіз професійної деформації особистості педагога, визначення заходів та засобів комплексної профілактики та подолання її наслідків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема вивчення впливу професії на особистість педагога періодично виникає в центрі уваги вітчизняних і зарубіжних вчених, але все ще залишається актуальною і недостатньо дослідженою. У вітчизняній і зарубіжній психолого-педагогічній літературі широко представлені наукові праці, що розкривають позитивний вплив навчальної та професійної діяльності на формування особистості.

Проблема взаємозв'язку діяльності та особистості відображена в роботах видатних педагогів і психологів, таких як Б. Г. Ананьєв, О. Г. Асмолов, О. О. Бодальов, А. О. Деркач, В. П. Зінченко, Н. В. Кузьміна, О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн, І. М. Слободчиков, Г. В. Суходольський, В. Д. Шадріков та ін.

Окремі аспекти проблеми професійної деформації педагога висвітлені в роботах Е. Ф. Зеєра, Л. Н. Корнеєвої, А. К. Маркової, Н. Б. Москвіної, В. П. Подвойського, С. Сідневої, Д. Г. Трунова, І. В. Холоднової, Е. В. Юрченко та ін.

Виклад основного матеріалу. У науковій та спеціальній літературі немає єдиного підходу до визначення змісту поняття «професійна деформація». Труднощі розкриття її природи обумовлені, насамперед, складністю структури і різноманіттям зв'язків між формами прояву деформації в процесі професійної діяльності та їх особистісної сутністю.

Розглядаючи професійні деформації в загальному плані, Е. Ф. Зеєр зазначає: «... Багаторічне виконання однієї і тієї ж професійної діяльності призводить до появи професійної втоми, збіднення репертуару способів виконання діяльності, втрати професійних умінь і навичок, зниження працездатності ...

Професійна деформація – це поступово накопиченні зміни сформованої структури діяльності й особистості, що негативно позначаються на продуктивності праці і взаємодії з іншими учасниками цього процесу, а також на розвитку самої особистості» [5, 149].

Відповідно до точки зору С. Г. Геллерштейна, «всяка зміна, що настає в організмі і така, що набуває стійкий характер, є професійна деформація, якщо ця зміна викликана професійною роботою». Таким чином, широта даного визначення передбачає поширення його на всі боки фізичної і психічної організації людини, що змінюються під впливом професії, а сам вплив носить яскраво виражений негативний характер [4].

У визначенні професійної деформації в якості негативного впливу на особистість професії схильний і Є. І. Рогов. «Освоєння особистістю професії, – пише автор, – неминуче супроводжується змінами в її структурі, коли, з одного боку, відбувається посилення та інтенсивний розвиток якостей, а з іншого – зміна, придушення і навіть руйнування структур, що не беруть участь в цьому процесі. Якщо ці професійні зміни розцінюються як негативні, тобто порушують цілісність особистості, знижують її адаптивність і стійкість, то їх слід розглядати як професійні деформації». При цьому автор вказує, що професійна деформація – це завжди включена в процес життєдіяльності специфічна форма активності особистості, в рамках якої здійснюється становлення і реалізація суб'єкта [9, 224].

Л. Н. Корнеєва також підкреслює різноманітний негативний вплив професії на особистість, визначаючи професійну деформацію як різке загострення, огрубіння і перенесення у поза професійних звичок, стилю мислення і спілкування і особливостей особистості, яке ускладнює взаємодію людини з іншими людьми, часто роблячи свою поведінку неадекватною обстановці [8, 65].

Крайньою формою професійної деформації О. Г. Боднарчук вважає професійну деградацію особистістю, пов'язану зі спекуляцією посадовими повноваженнями, девіантною поведінкою, які можуть переноситись і в позаслужбовий простір [2].

Аналіз психолого-педагогічної літератури щодо вивчення проблеми професійних деформацій показав, що все різноманіття чинників, що детермінують професійні деформації, можна розділити на три групи:

- об'єктивні, пов'язані з соціально-професійним середовищем: соціально-економічною ситуацією, іміджем і характером професії, професійно-просторовим середовищем;
- суб'єктивні, зумовлені особливостями особистості та характером професійних взаємин;
- об'єктивно-суб'єктивні, породжувані системою і організацією професійного процесу, якістю управління, професіоналізмом керівників.

Згідно з концепцією Є. О. Клімова, професію педагога, можна віднести до соціально-професійної групи (групі прискорених соціальних контактів) типу «Людина-Людина». Дана група професій характеризується специфічними рисами: по-перше, робота виявля-

ється завжди нової, ряд її моментів недоступний зовнішньому спостереженню та обліку, по-друге, властивості «продукту» педагогічної праці визначаються характером і властивостями самого виконавця, а також наявністю «покликання», по-третє, існує необхідність шляхом спеціальної підготовки постійно розвивати психічні та фізіологічні здібності (в іншому випадку відбувається «насильство над психікою» і як результат виникають пригніченість, дратівливість); по-четверте, особливістю такої роботи є часто такі психофізіологічні наслідки, як перевтома через постійну вольову напругу, активну роботу свідомості, а також напруженість [7].

Крім того, до специфічних особливостей педагогічної діяльності можна віднести: різноманіття комунікативних зв'язків, різноманітність контактів в спілкуванні та взаємодії, постійну необхідність приймати рішення, знаходити конструктивні шляхи виходу з конфлікту, необхідність врахування багатовимірності професійної діяльності, що виражається в поєднанні завдань навчання, виховання, розвитку тощо.

Слід наголосити, що головним фактором розвитку професійних деформацій є саме професійна діяльність. Так, в процесі здійснення педагогічної діяльності на працівників освітньої галузі діє ціла низка професійних факторів ризику, що впливають на погіршення їх психічного і фізичного здоров'я. Серед провідних факторів ризику, що впливають на здоров'я педагогів, називають: високе психоемоційне напруження; значне голосове навантаження при виконанні професійних обов'язків; переважання в процесі трудової діяльності статичного навантаження при незначному загальному м'язовому і руховому навантаженні; великий обсяг інтенсивної зорової роботи; висока щільність епідемічних контактів; відсутність стабільного режиму праці та відпочинку.

Кожен з цих основних факторів ризику педагогічної праці може сприяти виникненню у цій професійній групі хронічних захворювань нервової, серцево-судинної, системи травлення та імунної системи, органів дихання тощо.

Прояв професійних деформацій визначається віковими, індивідуально-психологічними особливостями особистості педагога, стажем роботи, змістом та особливостями педагогічної діяльності.

Аналіз досліджень дозволяє виділити наступні типи професійної деформації особистості педагога:

- Загальнопедагогічні деформації, які характеризуються подібними змінами особистості у всіх осіб, що займаються педагогічною діяльністю. Обумовлені багаторічним виконанням професійної діяльності. Проявляються в повчальності, завищеної самооцінці, в зайвої самовпевненості, догматичності поглядів, у відсутності гнучкості.
- Специфічні деформації особистості педагога обумовлені специфікою навчального предмета. Причинами є: поділ праці, вузька спеціалізація, обмеженість ресурсів окремого суб'єкта діяльності. У педагогів розвиток інтересів особистості обмежується викладанням предмету.
- Професійно-типологічні деформації, обумовлені накладенням індивідуально-психологічних особливостей особистості: темпераменту, здібностей, характеру – на психологічну структуру діяльності. В результаті складаються професійно та особистісно обумовлені комплекси: деформації професійної спрямованості особистості (спотворення мотивації діяльності, перебудова ціннісних орієнтацій, песимізм, скептичне ставлення до новачків і нововведень); деформації, що розвиваються на основі педагогічних здібностей і функцій: організаторських, комунікативних, інтелектуальних та інших. (комплекс переваги, гіпертрофований рівень домагань, завищена самооцінка та ін.); деформації, обумовлені рисами характеру (рольова експансія, властолюбіє, домінантність, індеферентність та ін.).
- Індивідуалізовані деформації, обумовлені особистісною спрямованістю і зовні пов'язані з процесом педагогічної діяльності (наприклад, підвищений рівень тривожності, акцентуація характеру особистості (трудоий фанатизм, професійний ентузіазм та ін.).

Для педагогів як професійної групи властивий так званий синдром «професійного вигорання», під яким розуміється стан вираженого емоційного і розумового виснаження. Професійне вигорання призводить до розвитку різного виду негативних психологічних проявів, руйнівні позначаються на виконанні професійних обов'язків.

Так, Н. Є. Водопьянова, О. С. Старченкова в книзі «Синдром вигорання: діагностика та профілактика» пишуть, що «Згідно американським ученим Маслач і Джексон (1974) розглядають вигорання як трикомпонентну конструкцію, що включає емоційне виснаження, деперсоналізацію і редукцію особистих досягнень. У більш пізніх дослідженнях був виявлений широкий спектр негативних наслідків вигорання. Так, міжособистісні наслідки виявляються в соціальних (громадських), сімейних відносинах, а так само в робочих конфліктах або деструктивній напрузі при спілкуванні з колегами, діловими партнерами, клієнтами і т.д. «Вигораючі» на роботі люди часто повертаються додому драгівливими і емоційно виснаженими. Вони повністю поглинені робочими проблемами, від яких не можуть звільнитися навіть у колі родини або друзів.

Установчі наслідки вигорання полягають у розвитку негативних установок по відношенню до клієнтів, роботі, організації або до себе, у відчуженні від роботи і, як наслідок, у зниженні лояльності та привабливості роботи в даній організації.

Поведінкові наслідки виявляються як на рівні окремого працівника, так і на рівні організації. «Вигорілі» працівники вдаються до неконструктивних або неефективних моделей поведінки, чим посилюють власне переживання дистресу і підвищують напруженість навколо себе, що позначається на зниженні якості роботи і комунікацій.

Психофізіологічні наслідки відображаються в психосоматичних розладах, таких як безсоння, головні болі та ін. Синдром вигорання відноситься до числа феноменів особистісної деформації» [3, 7-8].

Професійне вигорання педагога обумовлено цілою низкою чинників, дослідження причин та профілактика яких необхідні для збереження здоров'я не тільки педагогів, а й учнів, так як це стан неминуче позначається на взаєминах зі школярами та студентами. Так, Ільїн С. П. представляє трьохкомпонентну структуру синдрому вигорання у педагогів, яка включає в себе: емоційне виснаження проявляється в таких симптомах, як знижений емоційний тонус, спустошення і втома, втрата інтересу до навколишнього, емоційне пересичення (відраза до діяльності), депресія, агресивні реакції; деперсоналізація характеризується знеособлюванням відносин з людьми, підвищенням залежності від інших або, навпаки, негативізмом, цинічністю сприйняття інших людей, поводженням з учнем як з об'єктом; редукція особистісних досягнень проявляється в негативному оцінюванні себе, переживанні некомпетентності і неуспішності своєї діяльності, падінні значущості власних досягнень, зниженні професійної мотивації, спрощення своїх професійних обов'язків, репертуару використовуваних прийомів, обмеження своїх можливостей [6, 367-384].

При відсутності грамотної допомоги з подолання стану хронічного стресу в професійній діяльності у педагогів формується стійкий комплекс негативних переживань, що становлять загрозу для його особистого здоров'я і для колективу в цілому. У цьому зв'язку з досвіду багатьох європейських країн необхідно регулярно проводити діагностику емоційного стану педагогів, впроваджувати систему профілактики та допомоги. Участь педагогів у роботі балінтовських груп (названі від дискусійно-навчальних групових семінарів для лікарів М. Балінта) на сьогодні вважається найбільш ефективним методом не тільки профілактики виникнення професійного згорання, але й найуспішнішим методом сприяння професійному зростанню, становленню професійної Я-концепції вчителя. Складний характер синдрому професійного вигорання, неминучість прояви у людей комунікативних професій роблять необхідним дослідження даного стану серед педагогів у кожному навчальному закладі.

Специфіка психологічних проблем праці педагога визначається особливостями загальної політичної, соціально-економічної, культурної ситуації в країні, регіоні, конкретному населеному пункті. Серед причин соціального дискомфорту представників даної професійної групи називають незадоволеність якістю життя, заробітною платою, низьким рівнем

соціальних гарантій, а також падіння престижу і суспільної значимості професії педагога. Зазначені причини загострюють внутрішньоособистісні суперечності, згубно позначаються на мотивації професійної діяльності, зміні ціннісних орієнтацій, призводять до розчарування в професії.

Професійна невизначеність останніх десятиліть пов'язана з постійними змінами в сфері освіти. Реформи в освіті, участь у Болонському процесі, зношеність фондів, старіння кадрів, зростання адекватних і неадекватних вимог, що висувуються, а також низький рівень психологічної культури, недостатній розвиток відповідних сучасному рівню комунікативних здібностей та навичок саморегуляції, підсилює психоемоційні навантаження педагогів.

Весь комплекс вищенаведених негативних чинників професійно-педагогічної діяльності спричиняє появу багатьох психологічних феноменів, зокрема, породжує психологічний дискомфорт, провокує дезадаптацію, призводить до виникнення негативізму, скептицизму та апатії, тобто вираженої професійної деформації особистості і погіршення професійного здоров'я педагога.

Професійні деформації неминучі, але при використанні різноманітних особистісно орієнтованих технологій корекції і засобів профілактики можливо їх попередження і подолання.

Потреба профілактики професійної деформації педагога диктується тим, що від стійкості педагога до професійної деформації в прямій залежності перебуває становлення його професійної компетентності. Компетентність педагога і професійна деформація взаємопов'язані і взаємозумовлені наступним чином: з одного боку, розвиток професійної деформації знижує рівень професійної компетентності, з іншого – високий рівень компетентності сприяє корекції професійної деформації.

Серед можливих шляхів професійної реабілітації та способів подолання деформації в першу чергу називають наступні: підвищення соціально-психологічної компетентності та аутокомпетентності; діагностика професійних деформацій і розробка індивідуальних стратегій їх подолання; проходження навчання за програмами особистісного і професійного зростання; рефлексія професійної біографії та розробка альтернативних сценаріїв подальшого особистісного і професійного розвитку; профілактика професійної дезадаптації фахівця-початківця; оволодіння прийомами, способами саморегуляції емоційно-вольової сфери та самокорекції професійних деформацій; підвищення кваліфікації або перехід на нову посаду.

Як бачимо, профілактичні фактори запобігання виникнення професійних деформацій можна поділити на дві групи – особистісно-психологічну, яка залежить від самого педагога та рольову – залежну від управлінського та методичного менеджменту в колективі.

До третьої, не менш важливої групи, можна віднести соціальну групу факторів, яка визначається ставленням до розвитку освітньої галузі на рівні владних структур, адже в їхніх руках – фінансування освітньої галузі, матеріальна підтримка і забезпечення повноцінної діяльності навчальних закладів у територіальній громаді. До таких заходів, на нашу думку, слід віднести: забезпечення економічних та соціальних гарантій педагогічним, науково-педагогічним та іншим працівникам системи освіти, підвищення їх соціального статусу, престижу педагогічної професії, створення умов для професійного вдосконалення і творчості; створення сучасної матеріально-технічної бази для функціонування системи освіти; розроблення ефективного механізму фінансово-економічного забезпечення освіти, належної оплати праці педагогічних та науково-педагогічних працівників; розроблення та запровадження системи стимулювання якісної педагогічної праці на підставі об'єктивної її оцінки з урахуванням вимог кваліфікаційних характеристик педагогічних і науково-педагогічних працівників; розроблення нових державних санітарних норм і правил утримання навчальних закладів та організації навчально-виховного процесу; створення умов для повноцінного відновлення працездатності педагогічних працівників; забезпечення випереджувального характеру підвищення кваліфікації педагогічних, науково-педагогічних і керівних кадрів відповідно до потреб реформування системи освіти, викликів сучасного суспільного розвитку.

Важливою складовою в системі профілактичних заходів, направлених на виявлення та попередження професійних деформацій педагогів, мало б стати проведення періодичних медичних оглядів працівників цієї професійної групи, з обов'язковим проходженням обстеження у лікаря-психіатра. Але, чинними наказами Міністерства охорони здоров'я України це не передбачено. Більш того, у Переліку професій, виробництв та організацій, працівники яких підлягають обов'язковим профілактичним медичним оглядам, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 23 травня 2001 року № 559, працівники вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, взагалі відсутні [1].

Висновки. Проведений теоретичний аналіз проблеми деструктивного впливу професійно-педагогічної діяльності на особистість педагога, який проявляється у професійній деформації, дозволив сформулювати загальні висновки.

Провідним чинником становлення особистості педагога виступає саме професійна діяльність.

Комплекс негативних чинників професійно-педагогічної діяльності спричиняє появу багатьох психологічних феноменів, зокрема, породжує психологічний дискомфорт, провокує дезадаптацію, призводить до виникнення негативізму, скептицизму та апатії, тобто вираженої професійної деформації особистості і погіршення професійного здоров'я педагога.

Поняття «професійна деформація педагога» достатньо повно відбиває сутність зазначеного ним явища. Визначаючи цей феномен, можна стверджувати, що він являє собою змінений, такий, що відхиляється від моральних і професійних норм особистісний шлях розвитку, що руйнує цілісність, стійкість особистості, сформованість професійних якостей, що знижує рівень її адаптації та ефективність професійного функціонування під впливом змісту педагогічної діяльності та індивідуально-психологічних особливостей особистості педагога.

Зміст профілактики професійної деформації включає в себе систему заходів, спрямованих на відновлення оптимального фізіологічного та психологічного стану педагога, його позитивних взаємин з учнями, колегами, підвищення рівня самоактуалізації, попередження професійних деструкцій, сприяння особистісному та професійному зростанню педагогів, активізацію здатності до саморозвитку, формування стресостійкості і навичок саморегуляції, а також діагностичний інструментарій, здатний забезпечити контроль за розвитком даного процесу з метою його корекції.

Пошук ефективних методів виявлення професійної деформації, розкриття передумов її розвитку, а також корекція та особливо профілактика цього процесу багато в чому обумовить становлення професійної компетентності педагога.

Список літератури

1. Про затвердження переліку професій, виробництв та організацій, працівники яких підлягають обов'язковим профілактичним медичним оглядам, порядку проведення цих оглядів та видачі особистих медичних книжок [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.2001 р. № 559. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/559-2001-%D0%BF>
2. Боднарчук О. Г. Професійна деформація персоналу як передумова виникнення корупції в Державній кримінально-виконавчій службі України [Електронний ресурс] / О. Г. Боднарчук // Часопис Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія: Право. – 2012. – № 2 (6). – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Choasp/2012_2/12bohvsu.pdf
3. Водопьянова Н. Е. Синдром выгорания: диагностика и профилактика / Н. Е. Водопьянова, Е. С. Старченкова. – СПб. : Питер, 2008. – 358 с.
4. Геллерштейн С. Т. Психотехника. История советской психологии труда. Тексты (20–30-е гг. XX века) / С. Т. Геллерштейн ; под ред. В. П. Зинченко, В. М. Мунипова, О. Г. Носкова. – М., 1983. – С. 213-222.
5. Зеер Э. Ф. Психология профессий / Э. Ф. Зеер. – Екатеринбург, 1997. – 244 с.
6. Ильин Е. П. Психология для педагогов / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2012. – 640 с.
7. Климов Е. А. Образ мира в разнотипных профессиях / Е. А. Климов. – М. : МГУ, 1995. – 224 с.
8. Корнеева Л. Н. Профессиональная психология личности. Психологическое обеспечение профессиональной деятельности / Л. Н. Корнеева ; под ред. Г. С. Никифорова. – СПб., 1991. – С. 61-84.
9. Рогов Е. И. Учитель как объект психологического исследования / Е. И. Рогов. – М. : ВЛАДОС, 1998. – 494 с.

Стаття надійшла 07.12.2014 р.

Г.В. Козерацкий, ассистент

Одесский национальный политехнический университет
кафедра управления системами безопасности жизнедеятельности
проспект Шевченко, 1, г. Одесса, 65044, Украина

ФЕНОМЕН ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕФОРМАЦИИ ЛИЧНОСТИ ПЕДАГОГА: ПРИЧИНЫ, ПУТИ ПРОФИЛАКТИКИ И ПРЕОДОЛЕНИЯ

Резюме

В статье представлен теоретический анализ деструктивного влияния профессионально-педагогической деятельности на личность педагога, который проявляется в профессиональной деформации. В ходе данного анализа проблемы выявлены и обоснованы сущностные и структурно-содержательные характеристики профессиональной деформации педагогов; обоснована необходимость научной разработки и внедрения системы профилактики профессиональной деформации педагогов; определён комплекс условий эффективности профилактики профессиональной деформации педагогов, а также её преодоления и предупреждения.

Ключевые слова: педагогическая деятельность, профессиональная деформация, профессиональное выгорание, профессиональные факторы риска, профессиональные компетентности педагога, профилактика, профессиональная реабилитация.

G. V. Kozerskyy, Assistant

Odessa National Polytechnic University
Department of Life Safety Systems
Shevchenko Avenue, 1, Odesa, 65044, Ukraine

PHENOMENON OF PROFESSIONAL DEFORMATION OF THE TEACHER'S PERSONALITY: CAUSES, WAYS TO PREVENT AND OVERCOME

Summary

The article presents a theoretical analysis of the destructive impact of vocational and educational activities on the personality of the teacher, which manifests itself in a professional deformation. In the course of the analysis of the problem identified and justified and essential structural and substantive professional deformation characteristics of teachers; the necessity of scientific development and implementation of prevention professional deformation teachers; defined set of conditions the effectiveness of prevention professional deformation teachers, as well as to overcome and prevent.

Key words: educational activities, professional deformation, professional destruction, factors of the professional risk, professional competence of the teacher, prevention, professional rehabilitation.

УДК: 341.322.5

Т.П. Шестопап, канд. истор. наук, доцент
Одесский национальный морской университет
Ильичёвский морской колледж
ул. Труда 15, г. Ильичёвск, 68001, Украина

ВОЕННОЕ НАЁМНИЧЕСТВО: СОВРЕМЕННЫЕ ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМЫ

Статья посвящена военному наёмничеству как правовому деянию. Военное наёмничество – преступление, угроза миру и международной безопасности. Необходима современная международная правовая расширенная конкретизация данного явления и эффективная борьба с ним.

Ключевые слова: военное наёмничество, правовое регулирование, частная военная компания, международное сотрудничество.

Постановка проблемы. Социальный феномен военного наёмничества имеет давнюю историческую и правовую тенденции. Военные наёмники и наёмничество как явление существуют в мире на протяжении тысячелетий.

Актуальность данной проблемы заключается во всё большем распространении этого социального явления в международном масштабе, в отсутствии современной детальной правовой классификации наёмничества, а также отсутствии эффективного международно-правового механизма борьбы с ним.

Цель статьи. Научный анализ имеющегося международного и национального законодательства постсоветских стран и Украины по правовой классификации такого деяния, как военное наёмничество.

Изложение основного материала. Первые свидетельства о военном наёмничестве были обнаружены в Месопотамии в 3-м тысячелетии до нашей эры, когда царь шумерского города Ур использовал наёмных солдат. В Древней Греции отдельные народы и государства даже специализировались на предоставлении услуг в этой сфере. Наёмников использовал Александр Македонский при завоевании Персидского царства в 4-м веке до н.э.

Этот вид услуг использовался монархами и в средние века. С 13-го века началась наёмническая история швейцарцев-солдат. Ряд столетий швейцарцы поставляли наёмников многим европейским государям. Наёмники традиционно составляли элитные войска в различных государствах. Выходцы из Скандинавии и Киевской Руси обеспечивали безопасность византийских императоров. Шотландцы обеспечивали безопасность французских королей. Швейцарские гвардейцы традиционно охраняют Римского Папу.

Требования к наёмничеству существенно изменились в 18-м и 19-м веках с появлением массовых армий. Когда служба в армии перестала быть делом аристократов и стала считаться у многих народов проявлением патриотизма. Наёмники этого исторического периода стали привлекаться в качестве иностранных военных специалистов, обладающих специальными военно-техническими, инженерными знаниями и навыками.

Данная форма наёмничества совершенствовалась и усложнялась в 20-м веке по мере развития военной техники, вооружения и их боевого применения. Развитие цивилизации потребовало правового урегулирования данного социального явления, которое имеет как положительную, так и отрицательную стороны. Постепенно сформировался международно-правовой механизм регулирования этой сферы отношений. Государство призвано решать противоречия между необходимостью порядка в обществе и разнообразием социальных интересов, сопряжённых с конфликтами.

Проблемы публичной власти и войн, как изначальное право государств на принуждение и насилие, рассматривали в своих трудах Т. Гоббс, К. Клаузевиц, К. Маркс, Ф. Энгельс, В. Ленин, Л. Троцкий и другие теоретики, ставшие классиками в данной сфере.

Военная цель государства, как правило, выступает частным элементом общей политической цели и является лишь методическим способом достижения желаемого политического результата.

Военное наёмничество, в известной мере, выступает инструментом реализации военных целей. А учитывая противоречивость координат политических ориентиров, современное наёмничество всё чаще является преступным методом реализации политики.

Анализ последних исследований и публикаций. Правовые аспекты военного наёмничества в различной степени рассматривают современные авторы: Андронов Г.Н., Антипенко В.Ф., Бордовский Н.П., Гогниев А.В., Гуров Н.П., Кондрашев Ф.Т., Корецкий Д.А., Кулик О.С., Липкан О., Омельченко Г.В., Рогозин Д.О., Смирнов М.В., Солярко В.И., Кармазин Ю.А., Юсинский Г.О., Ярмолаев Г.С. и другие.

После окончания Холодной войны, в обиход международных отношений прочно вошло новое понятие «частная военная компания» (ЧВК). Частные военные компании по заказу государств предоставляют широкий спектр военно-технических, организационных услуг, а также и проведения военных операций. Данные коммерческие структуры зарабатывают огромные деньги на специфических заказах, непосредственно связанных с ведением военных действий. Таким образом, перекалывание части военных функций государством и правительствами на частные фирмы – это уже совершенно новый современный феномен.

В связи с развитием международного сотрудничества «классические» наёмники стали пользоваться меньшим спросом, а их жизнь стала сопряжена с большим риском. Принятые в 1949 году Женевские Конвенции, поставили наёмников вне закона [1]. Законодательство многих стран запрещает их гражданам принимать участие в боевых действиях на стороне другого государства. Таким образом, «солдатам удачи» угрожает не только реальный противник в «горячих точках», но и правоохранительные органы своих стран.

Международное право признаёт наёмником лицо, участвующее в военном конфликте или военных действиях с целью получения материального вознаграждения, не являющееся, как правило, гражданином государства, участвующего в данном конфликте или ведущего боевые действия. Это лицо не проживает постоянно на его территории, и не направлено в данную страну для выполнения официальных обязанностей [1].

Статья 47 Дополнительного протокола №1 к Женевским Конвенциям 1949 года определила, что наёмник – это лицо, которое специально завербовано на месте или за границей для сражения в вооружённом конфликте, и фактически принимает непосредственное участие в военных действиях, руководствуясь главным образом, желанием получить личную выгоду, ... материальное вознаграждение, существенно превышающее вознаграждение, выплачиваемое комбатантам /официальным военнослужащим / такого же ранга из числа личного состава вооружённых сил данной стороны [1, ст.47].

В 1989 году ООН приняла Конвенцию о запрещении вербовки, использования, финансирования и обучения наёмников [8]. Существенно важным является положение дополнительного протокола № 1 от 1977 года к Женевским Конвенциям 1949 года. Этот протокол относит к категории наёмников не только лиц, которые непосредственно участвуют в вооружённых конфликтах, но также и лиц, завербованных для участия в заранее запланированных актах насилия, направленных на свержение правительства какого-либо государства, на подрыв его конституционного порядка или нарушение его территориальной целостности и неприкосновенности [1].

ООН в своих резолюциях, а также решения различных международных конференций решительно осуждают практику использования наёмников. Так в резолюции Генеральной Ассамблеи ООН от 14 декабря 1979 г. отмечено, что «...наёмничество – это угроза международному миру и безопасности и, подобно убийству, пиратству и геноциду, является повсюду преступлением против человечества» [1]. Статья 47 Дополнительного протокола 1977 г. к Женевским Конвенциям о защите жертв войны / 1949 г./ определила, что наёмники не имеют права на статус военнопленных или комбатантов [1, ст. 47].

Правовое законодательство большинства постсоветских государств в общем содержит относительно идентичное уголовно-правовое определение понятия «наёмничество».

Имеющиеся в них отличия существенно данное понятие не изменяют. Так в законодательствах Азербайджана, Молдовы, Казахстана, Кыргызстана, России наёмничество характеризуется, как правило, такими действиями, как участие наёмника в боевых операциях, вербовка, обучение или финансирование, либо иное материальное обеспечение наёмника, а равно использование его в вооруженном конфликте или военных действиях [9].

Согласно ст. 359 Уголовного кодекса Российской Федерации деяния наёмника уголовно наказуемы в случае его оплачиваемого участия в вооружённых конфликтах или военных действиях в составе иностранных вооружённых подразделений, имеющих принадлежность к государствам, участникам военных противостояний, если это лицо не является гражданином соответствующей страны, и постоянно не проживает на её территории и не является лицом, направленным для выполнения официальных обязанностей [3, ст. 359]. Квалифицированные составы наёмничества в России выражаются в совершении деяний в виде вербовки, обучения, финансирования или иного материального обеспечения наёмника, а равно его использования в вооружённом конфликте. Из анализа содержания ст. 359 УК Российской Федерации, следует вывод, что в России наёмник не подлежит уголовной ответственности даже в том случае, если он служит в вооружённом подразделении иностранного государства, предназначенном для боевого применения в реальных военных действиях /либо вооружённом конфликте/, но фактически не принимал участия в боевых операциях [3, ст. 359].

Нормативные инструменты уголовно-правовой борьбы с наёмничеством в Украине зафиксированы в ст. 447 Уголовного Кодекса Украины [4, ст. 447]. Так, помимо перечисленных общепринятых деяний, составляющих объективную сторону наёмничества, в ст. 447 УК Украины зафиксирована цель любых уголовно наказуемых действий по формированию наёмных подразделений – использование наёмника в вооружённых конфликтах других государств или насильственных действиях, направленных на свержение государственной власти или нарушение территориальной целостности другого государства [4, ст. 447].

Уголовное законодательство других государств СНГ такую цель квалификации наёмничества логически предполагает, однако нормативно это не зафиксировано [9].

Принимая во внимание то обстоятельство, что функциональная цель боевого применения присуща любым армейским подразделениям, вне зависимости от их фактической боевой активности, это позволяет нам сделать вывод о более широком толковании украинского варианта правового определения состава наёмничества в виде актов вербовки, финансирования, материального обеспечения и обучения наёмников, связанного с его распространением и на случаи формирования наёмных подразделений в государствах фактически не участвующих в вооружённых конфликтах и военных действиях [4, ст. 447].

Весьма примечательно, что в Уголовном Кодексе Грузии вообще отсутствует норма, предусматривающая уголовную ответственность за наёмничество. Этот факт особенно странен, учитывая её ожесточённое противостояние с Абхазией и Южной Осетией [2].

Многие разночтения в определении и правовом регулировании борьбы с наёмничеством в разных странах можно было бы преодолеть посредством реализации повсеместно признанного правила о приоритете международного права перед национальным законодательством. Именно многосторонние акты межгосударственного нормотворчества изначально призваны унифицировать юридические механизмы и выработать общие подходы государств в соответствующих сферах правового регулирования. Современное распространение и разнообразие форм такого явления как военное наёмничество требуют от национальных и международных законодательных органов более расширенной и детальной правовой классификации данного деяния с целью эффективной борьбы с ним.

Развитие современных событий в восточных регионах Украины требует более чётких новых дополнений в Уголовный Кодекс Украины в ст. 477 «Наёмничество». Фактически на территории суверенного государства Украины, в условиях необъявленной войны, действуют целые воинские подразделения Российской Федерации, воюющие на стороне сепаратистских антиукраинских незаконных вооружённых формирований. В своём заявлении российскому телеканалу «Россия 24» лидер донецких сепаратистов Захарченко заявил

в январе 2015 года, что под его началом воюют 3–4 тысячи российских военных. И это без учёта других вооруженных подразделений из «классических наёмников»: российских казаков, чеченских, российских и иностранных «добровольцев». С целью легализации подобных действий со своей стороны, в октябре 2014 года в Государственную Думу Российской Федерации депутатом от «Справедливой России» внесён законопроект о разрешении создания частных военных компаний, которые могут предоставлять свои услуги /наёмничество военное/ сторонним компаниям, а также защиты национальных интересов за рубежом / «О частных военно-охранных компаниях» / [5].

Украина переживает серьёзнейшее испытание в своей новейшей истории – вооруженную борьбу за государственную и территориальную целостность. Происходящие военные действия специалисты назвали войной нового типа – «гибридной войной». Она характеризуется такими чертами, как:

- отсутствие официально объявленной войны;
- не действуют международно-правовые нормы ведения войны;
- отсутствие взаимных обязанностей сторон конфликта;
- нет статуса военнопленных;
- широкое применение агрессором и сепаратистами наёмников-одиночек и целых наёмных подразделений;
- активное участие на стороне агрессора политических партий, бизнес-структур и криминалитета;
- мощное применение средств массовой информации для управления общественным сознанием;
- активное использование аналитиков, военных политологов, психологов, социологов для разработки и применения подрывных социальных технологий и методов военной пропаганды.

Бытующее в национальных общественных и политических кругах мнение, что проблема военного наёмничества не является для Украины актуальной, привела к фактическому нормативно-правовому пробелу в украинском законодательстве относительно конкретных мер по эффективной борьбе с наёмничеством.

Закон Украины «О борьбе с терроризмом» от 20.03.2003 г. содержит регламентирующие механизмы борьбы лишь с отдельными видами преступлений [6].

Выводы. Наёмничество всегда и во всех своих общественно опасных проявлениях является международным преступлением, разновидностью широко культивируемой профессиональной преступности насильственного характера. Военное наёмничество не знает территориальных границ и сложно поддаётся контролю пространственных перемещений. Оно, как правило, сопутствует проявлениям политической нестабильности, представляет собой транснациональное явление, наносящее вред национальным и международным отношениям, подрывает международную стабильность и безопасность.

Список литературы

1. Международные Конвенции ООН : сб. док. – М. : Юрид лит., 1991. – 438 с.
2. Житнигор Б. С. Нравственно-правовые аспекты проблем войны и наёмничества // Б. С. Житнигор, В. В. Павлов ; редкол.: А. Ф. Онишко, А. Н. Дитвиненко, Б. С. Житнигор [и др.] ; Укр. Акад. наук, Акад. соврем. искусства. – Бендеры : Полиграфист, 2008. – 232 с.
3. Комментарий Уголовного кодекса Российской Федерации / под ред. С. Н. Никулина. – М. : Юрид. лит., 2000. – 1182 с.
4. Научно-практический комментарий Уголовного кодекса Украины / под ред. С. Б. Гавриша. – К. : Каннон, 2003. – 1118 с.
5. Издание «НИ», Россия. – 2014. – Окт.
6. О борьбе с терроризмом : Закон Украины от 20.03.2003 г. // Ведомости Верховной Рады Украины. – 2003. – № 25. – (С изм. 2014 г.).
7. Уголовный кодекс Украины. Комментарии / под ред. Ю. А. Кармазина, Е. Л. Стрельцова. – Х. : Одиссей, 2001. – 958 с.
8. Двусторонние и многосторонние международные Конвенции, а также международные соглашения о борьбе с наёмничеством и выдаче преступников, участником которых является Украина // Компьютерная программа законодательства «Юрист-плюс». – 2005. – № 79.

9. Уголовные законодательства стран СНГ // Вестник Секретариата СНГ. – 2001. – № 3. – 314 с.
10. Война и мир в терминах и определениях : военно-полит. словарь / под общ. ред. Д. О. Рогозина. – 2-е изд. – М., 2011.
11. Юсинский Г. О. Наёмничество: теория и практика противодействия / Г. О. Юсинский. – СПб. : Статус, 2002. – 188 с.
12. Кулік О. С. Правоохоронна діяльність і боротьба з найманством / О. С. Кулік. – Х. : Консум, 2001. – 188 с.

Статья поступила 13.12.2014 г.

Т.П. Шестопал, канд. істор. наук, доцент
Одеський національний морський університет
Іллічівський морський коледж
вул. Праці 15, м. Іллічівськ, 68001, Україна

ВІЙСЬКОВЕ НАЙМАНСТВО: СУЧАСНІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ

Резюме

Стаття присвячена проблемі військового найманства як правового діяння. Військове найманство – злочин, загроза миру та міжнародної безпеки. Потрібна сучасна міжнародна правова розширена конкретизація цього явища та ефективна боротьба проти нього.

Ключові слова: військове найманство, правове регулювання, приватна воєнна компанія, міжнародна співпраця.

T.P. Shestopal, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
Odessa National Maritime University
Illichivsk Maritime College
st. Labour 15, Illichivsk, 68001, Ukraine

MILITARY MERCENARIES: CURRENT LEGAL ASPECTS OF THE PROBLEM

Summary

Military mercenaries is a threat to peace and international security. This problem needs modern extended international legal instantiation and effective ways to fight it.

Key words: military mercenaries, legal adjustment, private military campaign, international cooperation

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

---

1. Профіль журналу

- 1.1. Журнал **Правова держава** здійснює такі типи публікацій:
  1. Наукові статті.
  2. Короткі повідомлення.
  3. Матеріали конференцій.
  4. Бібліографію.
  5. Рецензії.
  6. Матеріали з історії науки.
- 1.2. У певному конкретному випуску один автор має право надрукувати тільки одну самостійну статтю.
- 1.3. Мова видання – українська, англійська, німецька та російська.
- 1.4. До редакції «Правової держави» подається:
  1. Текст статті з анотацією, записаний на електронному носії в редакторі Word (кегель 14, відстань між рядками 1,5 інтервали).
  2. Резюме російською та англійською мовами
  3. Колонтитул.
  4. Рекомендація кафедри або наукової установи до друку.
  5. Відомості про авторів.

2. Підготовка статті – обов'язкові складові

Оригінальна стаття має включати:

1. Анотацію – мовою оригіналу статті.
2. Вступ та визначення актуальності теми.
3. Мету статті.
4. Постановку проблеми.
5. Аналіз останніх досліджень і публікацій.
6. Виклад основного матеріалу.
7. Висновки.
8. Список літератури.
9. Резюме (російською та англійською мовами).
10. Ключові слова (до п'яти).

3. Оформлення рукопису.

Обсяг. Послідовність розташування обов'язкових складових статті

3.1. Обсяг рукопису наукової статті (з урахуванням таблиць і підписів до них, анотації, резюме, ключових слів, списку літератури) – не більше 15 сторінок, рецензій – до 3 сторінок, коротких повідомлень – до 2 сторінок. Рукописи більшого обсягу приймаються до журналу тільки після попереднього узгодження з редколегією.

3.2. Послідовність друкування і розташування окремих складових наукової статті має бути такою:

1. УДК – зліва над назвою статті.
2. Ініціали та прізвище автора (згідно з паспортом, український варіант), науковий ступень, вчене звання, посада.
3. Назва наукової установи (в тому числі відділу, кафедри, де виконано працю); повна поштова адреса установи (за міжнародним стандартом, з поштовим індексом); телефон для співпраці з авторами.
4. Назва статті, повинна точно відбивати зміст праці, бути короткою (в межах 9 повнозначних слів), містити ключові слова.
5. Анотація мовою оригіналу праці друкується перед початком основного тексту після інтервалу 20 мм від лівого поля.
6. Під анотацією друкуються ключові (основні) слова (не більше п'яти) мовою оригіналу статті.

Українською, англійською, німецькою та російською мовами

Підписано до друку 30.12.2014 р. Формат 70x108/16. Ум.-друк. арк. 13,8.
Зам. № 1503-12. Тираж 300 прим.

Адреса редколегії:

Україна, 65058, м. Одеса, Французький бульвар, 24/26
Тел.: (048) 702-31-31

Надруковано у ПП «Фенікс»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.2002 р.)
65009, м. Одеса, вул. Зоопаркова, 25
Тел.: (048) 7777-591
www.law-books.od.ua